

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YEREL BİR GAZETEDEN
ŞEHRİ OKUMAK: ERTUĞRUL GAZETESİ VE BURSA
(1923-1925)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜRBÜZ KERİM KERESTECİ

BALIKESİR, 2025

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YEREL BİR GAZETEDEN
ŞEHRİ OKUMAK: ERTUĞRUL GAZETESİ VE BURSA
(1923-1925)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜRBÜZ KERİM KERESTECİ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ EZGİ AYDOĞMUŞ

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 2013125170009 numaralı Gürbüz Kerim KERESTECİ'nin hazırladığı "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bir Gazeteden Şehri Okumak: Ertuğrul Gazetesi ve Bursa (1923-1925)" konulu YÜKSEKLİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca ..... tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Serap TOPRAK

İmza

Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Ezgi AYDOĞMUŞ

İmza

Üye Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.
- Yükseköğretim Kurulu tarafından 2024 yılında yayınlanan “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber” ve Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Çalışmalarda Üretken Yapay Zekâ Kullanımı: Etik İlkeler ve Uygulama Rehberi hakkında bilgi sahibiyim. Üretken yapay zekânın kullanılmasına ilişkin doğabilecek sorumluluklarımı kabul ettiğimi beyan ederim

...../...../20...

İmza

Gürbüz Kerim KERESTECİ

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Dış dünyaya açılım ve yeni bir eğitim sistemi Türk aydınlarının Batı dünyasından etkilenmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda birtakım siyasal ve ekonomik problemlerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Yüzyıla yakın bir süredir devam eden batılılaşma ve ıslahat çalışmaları XIX. yüzyılda daha da hızlanmıştır. Tanzimat ve ıslahat hareketleri ile yeni bir boyut kazanan batılılaşma hareketleri her alanda etkisini göstermeye başlamıştır. Tanzimatın yetiştirdiği aydınlar yönetimde söz sahibi olmak ve yeni fikirler üreterek Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatına engel olmak istemişlerdir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan dönem ise XX. yüzyılın başlarıdır. 24 Mart 1910 yılında Bursa'da yayın hayatına başlayan, haftada iki gün (Pazartesi ve Perşembe) arkalı önlü olmak üzere tek sayfa olarak yayımlanan Ertuğrul gazetesinin 1923- 1925 yılları arasında ulaşılabilen 114 nüshasının genel olarak tahlilini içermektedir. Dönemin önemli bir yerel basın kaynağı olarak öne çıkan Ertuğrul Gazetesi incelendiğinde, gazetenin gerek ulusal gerekse Bursa özelinde oldukça ayrıntılı haberlere yer veren, zengin içerikli bir gazete olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Ertuğrul gazetesi özelinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Bursa şehrinin siyasal, ekonomik ve sosyal problemleri ele alınmıştır. Bu problemlerin çözümünde ortaya atılan görüşler ve fikirler Ertuğrul gazetesi gözüyle incelenmiştir. Bu çalışmanın konusunu belirleme safhasında ve tezin yazılımının her aşamasında desteğiyle ve teşvikiyle bana yol gösteren ve büyük emeği bulunan danışman hocam Doktor Öğretim Üyesi Ezgi Aydoğmuş'a saygılarımı sunar ve teşekkür ederim. Ayrıca tezin yazımında desteğini sürekli hissettiğim ve bu süreçte her zaman yanımda olan değerli eşim Gülcan Keresteci'ye teşekkür ederim. Son olarak bu süreçte bana inanan ve desteklerini eksik etmeyen tüm dostlarıma ve yakınlarıma sonsuz teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2025

GÜRBÜZ KERİM KERESTECİ

ÖZET

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YEREL BİR GAZETEDEN ŞEHİRİ OKUMAK: ERTUĞRUL GAZETESİ VE BURSA (1923-1925)

KERESTECİ, Gürbüz Kerim

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ezgi AYDOĞMUŞ

2025,XII+ 140 Sayfa

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bir Gazeteden Şehri Okumak: Ertuğrul Gazetesi ve Bursa (1923-1925) adlı bu çalışma Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti ve kadim bir şehri olan Bursa'ya dair cumhuriyetin ilk yıllarında yerel bir gazetenin penceresinden şehre ışık tutarak bir gözlem yapmaktadır. Bu çalışma yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı siyasi, iktisadi ve sosyal sorunları Bursa izdüşümünde inceleyerek günümüze aktarmaktadır. 1923-1925 yılları Türkiye Cumhuriyeti'nin en zorlu ve sıkıntılı yıllarıdır. Hem Osmanlı Devleti'nin devamı hem de yeni bir devlet olma ikileminin getirdiği zorluklar, Anadolu topraklarının her bölgesinde hissedilmiş ve kadim bir Osmanlı şehri olan Bursa da bundan nasibini almıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte hızlanan Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma hareketleri her alanda kendisini hissettirmiş, yeni fikirler ve görüşler devlet kademesinde tartışılmaya başlanmıştır.

Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti bir yandan milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle siyasi birliğini koruma mücadelesi verirken diğer yandan batılılaşma hareketleriyle yeni dünyaya ayak uydurma çabasına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması ve dağılmasıyla Anadolu topraklarında yeni bir devlet kurulmuş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti (1923) var olma mücadelesine girmiş öte yandan batı medeniyetinin gelişmişlik seviyesine ulaşma amacı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen (1923-1925) dönemde Bursa'da yayımlanan Ertuğrul gazetesi, yerelde Bursa genelde ülke çapında karşılaşılan sorunları ve olayları ele almış ve zaman zaman

özüm yolları göstermiştir. Bu dönemle ilgili bilgi veren her orijinal kaynak ve belge dönemin daha iyi anlanmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Ertuğrul Gazetesi, Bursa

ABSTRACT

READING ABOUT THE CITY FROM A LOCAL NEWSPAPER IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC: ERTUĞRUL NEWSPAPER AND BURSA (1923-1925)

KERESTECİ, Gürbüz Kerim

Master Thesis, Department of History

Advisor: Assist. Prof. Ezgi AYDOĞMUŞ

2025, XII+140 pages

This study titled Reading About the City from a Local Newspaper in the Early Years of the Republic: Ertuğrul Newspaper and Bursa (1923-1925) makes an observation about Bursa, the first capital and an ancient city of the Ottoman Empire, by shedding light on the city from the window of a local newspaper in the early years of the republic. This study examines the political, economic and social problems faced by the newly established Republic of Turkey in the context of Bursa and transfers them to the present day. The years 1923-1925 were the most difficult and troubled years of the Republic of Turkey. The difficulties brought by the dilemma of both continuing the Ottoman Empire and becoming a new state were felt in every region of Anatolia, and Bursa, an ancient Ottoman city, was also affected by this. The westernization movements in the Ottoman Empire, which accelerated with the Tanzimat Period, made themselves felt in every field, and new ideas and views began to be discussed at the state level.

The Ottoman Empire, which was a multinational empire, struggled to maintain its political unity under the influence of nationalist movements, while on the other hand, it struggled to adapt to the new world with westernization movements. With the defeat and dissolution of the Ottoman Empire in World War I, a new state was established in Anatolian lands and the newly established Republic of Turkey (1923) entered into a struggle for existence. On the other hand, the aim of reaching the level of development of western civilization brought difficulties. Ertuğrul newspaper, published in Bursa during the first years of the Republic (1923-1925), addressed the problems and events encountered locally and in general throughout the country, and

from time-to-time suggested solutions. Every original source and document providing information about this period will enable us to understand the period better.

Keywords: Republic Period, Ertuğrul Newspaper, Bursa.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	1
1.4. Varsayımlar	1
1.5. Sınırlılıklar	2
1.6. Tanımlar	2
2. İLGİLİ ALANYAZIN	3
2.1. Kuramsal Çerçeve	3
2.1.1. Tarihi Süreçte Bursa	3
2.1.2. Bursa'nın Basın Tarihi	6
2.1.3. Bursa'da Yerel Bir Gazete: Ertuğrul Gazetesi	9
2.2. İlgili Araştırmalar	11
2.2.1. Kitaplar	11
2.2.2. Makaleler	12
2.2.3. Tezler	13
3. YÖNTEM	14
3.1. Araştırmanın Modeli	14
3.2. Evren ve Örneklem	14
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	14
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	14
3.5. Verilerin Analizi	15
4. BULGULAR ve YORUMLAR	16
4.1. Ertuğrul Gazetesi Penceresinden Bursa	16

4.1.1.	Asayiş Olayları.....	18
4.1.2.	İklim Olayları ve Afetler.....	20
4.1.3.	Dernekler ve Cemiyetler	24
4.1.4.	Sportif Faaliyetler.....	30
4.1.5.	Dini Yapılar ve Dini Faaliyetler.....	35
4.1.6.	Eğitim ve Kültür Faaliyetleri.....	38
4.1.7.	Mahalle Hayatı	49
4.1.8.	Bursa’da Mübadele	58
4.1.9.	Reklamlar ve İlanlarda Bursa.....	77
4.2.	Bursa'da İktisadi Hayat.....	79
4.2.1.	Tarımsal Faaliyetler	79
4.2.2.	Esnaf Hareketleri.....	90
4.2.3.	Ticaret Hayatı.....	92
4.2.4.	İpekböcekçiliği ve Kozacılık Faaliyetleri.....	97
4.2.5.	Bursa Suları.....	98
4.3.	Bursa'da İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri.....	100
4.3.1.	Yollar ve Köprüler	105
4.3.2.	Bursa'da Resmî Kurumlar ve Ziyaretler.....	109
4.3.3.	Ulaşım Faaliyetleri	119
5.	SONUÇ	122
5.1.	Sonuçlar.....	122
5.2.	Öneriler.....	124
KAYNAKÇA	.....	125
EKLER	.....	136
Ek-1.	Ertuğrul Gazetesi’nde Atatürk’ün Bursa Gezisi ((1 Eylül 1924). <i>Ertuğrul</i> , 779)..	136
Ek-2.	Ertuğrul Gazetesi’nde 23 Nisan Bayramı Haberi ((24 Nisan 1924). <i>Ertuğrul</i> , 746).	137
Ek-3.	Ertuğrul Gazetesi’nde Yunanistan’dan Mübadele Nedeniyle Gelen İlk Muhacirlerin Haberi ((20 Aralık 1923). <i>Ertuğrul</i> , 710).....	138
Ek-4.	Ertuğrul Gazetesi’nde Tütün Şirketi ve At Koşusu ile İlgili Haberler ((8 Ekim 1923). <i>Ertuğrul</i> , 688).	139
Ek-5.	Kazım Karabekir ve Ali Hikmet Paşaların Yaptığı Ziyaretle İlgili Haber ((17 Mart 1924). <i>Ertuğrul</i> , 735).	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektrikiye Türk Anonim Şirketi'nin 1934'teki görünümü.....	103
Şekil 2. 1924 Yılına Ait Bursa Haritası.....	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Bursa Öğretmen Okulu İçin İstimlak Edilecek Araziler ve Tahmini Bedelleri	43
Tablo 2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Yapanların İsimleri ve Yardım Meblağları	65
Tablo 3 Lozan Antlaşması Sonrası Bursa'ya Yerleştirilen Muhacirlerin İskan Edildikleri Köyler ve İskan Edilenlerin Sayısı.....	71

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	: Cilt
ed.	: Editör
h.	: Hicri
M.Ö.	: M.Ö.
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

1326 yılında Osmanlı topraklarına katılan Bursa şehri, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin başkenti yapılmış, siyasi ve ticari hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Tarihsel geçmişiyle öne çıkan vilayetler arasında yer alan Bursa, Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde de mevcut pozisyonunu korumuştur. Siyasi, sosyal, iktisadi vb. faaliyetler ve coğrafi konumu itibarıyla bugün de dahil Bursa her zaman dikkat çekmiştir. Bu minvalden hareketle çalışmanın konusu da Cumhuriyetin ilk yıllarına rastgelen 1923-1925 yılları arasında Bursa'da yayımlanan Ertuğrul gazetesi penceresinden döneme ışık tutmak ve Bursa'nın karşılaştığı sorunlar ve gazetede tartışılan konular üzerinden dönemi ve Bursa'yı incelemektir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da yayımlanan yerel bir gazete olan Ertuğrul gazetesi penceresinden Osmanlı Devleti'nin kadim bir şehri olan Bursa'nın Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni dönemde karşılaştığı iktisadi, siyasi, sosyal sorunlarını incelemek ve bu inceleme neticesinde elde edilen bilgilerle ilgili literatüre katkı sağlamaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi, literatürde bu konuyla ilgili daha önce hiç çalışma yapılmamış olması ve orijinal nüshalarına Bursa'daki İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nden ulaşılan Ertuğrul gazetesinin birinci elden kaynak olarak dönemin (1923-1925) Bursa iline ait iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel faaliyetlerine dair önemli bilgiler vermesidir.

1.4. Varsayımlar

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri arasında olması ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın başlaması Anadolu topraklarını ve şehirlerini her yönüyle etkilemiştir. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir rejime ve döneme geçilmiş, bu geçiş ve

değişim her alanı derinden etkilemiştir. Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nden beri en kadim şehirlerinden biri olan Bursa da bu değişimden nasibini almıştır. 1923-1925 yılları arasındaki nüshalarına ulaşılan, Bursa'da yayımlanan Ertuğrul gazetesi incelendiğinde iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarla ilgili haberlerden de Bursa'nın Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sorunlarını ve değişimini görmek mümkündür.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma 24 Mart 1910 yılında yayın hayatına başlayan Ertuğrul gazetesinin 1923-1925 yılları arasında yayımlanan ve ulaşılabilen 114 nüshayla sınırlandırılmıştır. Ancak Bursa'daki İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nden 1923-1925 yılları arasındaki nüshalarına ulaşılan gazetenin içerisinde bazı eksik nüshalar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eksik nüshalara erişimi sağlamak amacıyla farklı kütüphane ve arşiv katalogları da taranmış ancak hiçbir şekilde gazetenin eksik nüshalarına ulaşamamıştır. Tüm bunlara ilaveten ulaşılabilen gazete nüshaları içerisinde de bazı sayılarda fiziki olarak yıpranmışlık olduğundan incelemeler okunabilen ve ulaşılabilen nüshalarla sınırlı tutulmuştur. Yayımlandığı dönem boyunca Bursa'nın nabzını tutan ve gerek yerel gerekse ulusal gündemi yakından takip eden Ertuğrul Gazetesi haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe olmak üzere arkalı önlü iki sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu araştırma veri kaynağı olarak yoğun bir şekilde İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki orijinal nüshalar, süreli yayınlar, araştırma ve inceleme eserleri, resmi yayınlar, lisansüstü tezleri, internet veri tabanları ve sözlükler gibi yazılı kaynaklar ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Süreli Yayın: Belirli zaman aralıkları ile çıkarılan gazete dergi vb. yayın (TDK, 2011, s. 2157).

Basın: Gazete dergi gibi belirli aralıklarla çıkan yayınlar ile bu yayınları üreten kuruluşlar ve bunların oluşturduğu çevre (TDK, 2011, s. 287).

Yayın: Basım evlerinde basılıp satışa çıkarılan kitap, gazete, dergi vb. şeyler ya da radyo televizyon aracıyla yayımlanan programlar (TDK, 2011, s. 2497).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada 24 Mart 1910 tarihinde Bursa'da yayımlanmaya başlayan Ertuğrul gazetesindeki bilgiler ışığında Bursa'nın Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel açıdan karşılaştığı sorunlar ve gazeteye yansıyan güncel gelişmeler işlenmektedir. Bu dönemi daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'yle hız kazanan batılılaşma çabalarına değinmek gerekmektedir. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti'nde hem siyasi alanda hem de basın alanında özgürlük ortamı oluşmuş ve bu değişim her sahaya yansımıştır. Bu nedenle çalışmada öncelikle bu dönemlere ilişkin kısa olsa bilgi vermenin gerektiği düşünülmüştür. Bunu yaparken de kronolojik olarak Bursa'nın tarihsel geçmişi takip edildi.

2.1.1. Tarihi Süreçte Bursa

Bursa'nın tarihsel sürecine bakıldığında, Bitinyalılar* M.Ö. 300 yıllarında İznik, İzmit ve Bursa çevresinde krallık kurmuşlar ve ardından yine M.Ö. 700'lü yıllarda Trakya ve boğazlar yoluyla Bursa ve çevresine yerleşmişlerdir. İsmi dönemin kralı II. Prusias'tan almış olan Bursa, fetih öncesinde de cazip ve yerleşime uygun bir yer olmuştur. Tarihi rivayetlere göre Zama savaşlarında Kuzey Afrika'da Romalılara yenilen Kartacalı Hannibal Bitinya Krallığı'na sığınmıştır. Krallığın himayesine giren Kartacalı Hannibal dönemin kralı II. Prusiasın emriyle bir şehir planı hazırlayarak günümüz Bursa'sında Hisar semtinin olduğu yere etrafını surlarla ördüğü Prusias (Bursa) şehrini kurdu.

Bursa şehri doğal bir düzlük üzerine ve üç tarafı Bursa ovasına hâkim olabilecek yüksek bir bölgeye kurulmuştu. Hannibal'ın inşa ettiği surların bir kısmı bugün hala ayakta. Bu surlar Bizanslılar tarafından tamir edilerek ve ilaveler yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Şehir Osmanlılar dönemine kadar etrafı surlarla çevrili ve bugünkü Hisar semtinden ibaret olarak varlık göstermiştir. Surlar şehir dışına Yer kapı, Pınarbaşı kapısı, Zindan kapı, Hisar kapısı ve Kaplıca kapısı olmak üzere

---

* Bitinyalılar, Trak kökenli bir halk olup, MÖ. II. Bin yılda Trakya'dan Anadolu'nun kuzeybatısına (İzmit, Bursa, Bolu civarı) göç etmiştir. Bu bölgede MÖ 377-74 yılları arasında Bitinya Krallığı'nı kurmuşlardır (Herodot, 2013, s. 245-246).

beş adet kapıdan açılıyordu. Surlar zaman içinde evlerin arasında kaybolmuş, bakımsız kalmış sur kapıları da zaman içinde yıkılmıştır (Özçelik, 2006, s. 10).

Kaplıca ve içme suları açısından oldukça zengin olan Bursa'da kaplıca ve ılıcaların eski zamanlardan beri var olduğu bilinmektedir. Hannibal şehri hazırlarken bir yeraltı şebekesi yaptırmış ve şehrin suyunu şehir içine ulaştırmıştır (Çeçen, 1996, s. 150).

Bitinya Krallığı 300 yıl süren hakimiyetinden sonra eski gücünü kaybederek Roma İmparatorluğu'na yenilmiştir. Zamanla Roma İmparatorluğu'nun vilayeti haline gelen Bursa, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından (M.S 395) sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girmiştir. Roma imparatorları Bursa'da zaman içinde çeşitli hamamlar ve yapılar inşa ettirmiş ve Bursa'yı bir tatil beldesi olarak da kullanmışlardır (Çeçen, 1996, s. 150).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına gelindiğinde XIII. yüzyılda Bizans'a bağlı bir tekfurluk olarak yönetilen Bursa'da yedi mahalle, iki bin ev, yedi kilise ve manastır, bir çarşı, hamam ve yirmi dükkân bulunmaktaydı (Baykal, 1993, s. 14).

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra akınlar halinde Anadolu'ya giren Türkler, Anadolu'da Selçuklu Devleti hakimiyeti altında siyasi teşkilatlanmalarını sağlamış ancak 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda İlhanlı Devleti'ne yenildikten sonra Anadolu topraklarında Beylikler devri başlamıştır. Kurulan beyliklerden biri olan ve bir uç beyliği olarak Bizans sınırında kurulan Kayı boyuna bağlı Osmanlı Beyliği Söğüt civarında faaliyet göstermiştir. Beyliğin başında Osman Bey bulunurken, beyliğin en önemli hedefi Bizans yönünde ilerlemek ve beyliğin topraklarını batıya doğru genişletmektir. Bizans tekfurlarından İnegöl, Bilecik ve Karacahisar'ı alan Osman Bey fetihlerde başarılı olunca tekfurlar Osmanlı'ya karşı güçlerini birleştirmişlerdir. 1315 yılında Bursa'yı kuşatan Osman Bey, şehri kuşatma altına almaya başlamış ve şehrin dışarıyı ile irtibatını kesmek için biri batıya diğeri doğuya olmak üzere iki Havale Hisarı inşa etti (Baykal, 1993, s. 12).

Osman Bey zaman içinde hem yaşlanması hem de rahatsızlığı nedeniyle beyliğin yönetimini oğlu Orhan Bey'e bırakmıştır. Orhan Bey 1325'te Atranos'u (Orhaneli) ele geçirmiştir. Yaklaşık bir yıl içinde etrafı kuşatılan şehir, Bursa tekfuru şehri teslim etmeye karar verene kadar kuşatma altında kalmıştır. 6 Nisan 1326 tarihinde Orhan Bey ve ordusu Pınarbaşı kapısından girerek şehri fethetmiştir.

Fethedildikten sonra Osmanlı Devleti'ne seksen yıl başkentlik yapan Bursa, Osmanlı Devleti'nin kadim şehirlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Orhan Bey Hisar semtinden ibaret olan şehri başkent yaptıktan sonra Bursa'yı sadece Anadolu'dan gelen göçebe Türkmenlerin yerleştiği bir yerleşim yeri değil askeri, ilmi, ticari ve mülki alanda da bir merkez yapmayı amaçlamıştır.

Orhan Bey şehir yapılanması için önce sur içindeki yerli halkı sur dışına yerleştirmiş, onlardan boşalan yerlere de Müslüman Türk halkı yerleştirmiştir (Yaman Özçelik, 2006, s. 10). Örneğin Bursa'nın yerli halkı olan Rumlar fetihten sonra Hisar dışındaki Altıparmak Çakır hamam tarafına yerleştirilmiştir. Bu mahalleler daha sonraları Rumların çoğunlukta yaşadığı yerler olarak kalmıştır. Şehir zamanla bu yerleştirme politikası ile Türk ve Müslüman nüfusun yaşadığı bir bölge haline gelmiştir. Sonraları şehrin nüfus yapısındaki değişime uygun olarak şehri imar faaliyetlerine girişilmiştir. Osmanlılar ele geçirdikleri bölgelerde yıkıcı olmaktan ziyade yapıcı ve inşacı bir politika izlemişlerdir. Orhan Bey ve ailesinin yanı sıra beyliğin ileri gelenleri tarafından şehirde ibadet yerleri başta olmak üzere medrese, zaviye ve hamam gibi yapılar inşa edilmiştir. Böylece şehir zamanla Osmanlı Türk kimliğine kavuşmuştur. Orhan Bey zamanla nüfusun artması ile sur dışında yapılaşma girişimlerine de başlamıştır. Bugünkü belediye binasının yanında inşa edilen Orhan Cami'nin etrafına imaret, mektep, hamam ve Emirhan'dan oluşan külliye yapıtıran Orhan Bey, bu bölgenin güvenliğini sağlamak için de çevresini surlarla çevrelemiştir. Bu bölgeye Aşağı Hisar adı verilmiş ve şehir bu şekilde genişlemeye başlamıştır.

Orhan Bey'den sonra hükümdar olan I. Murat döneminde de şehirde imar faaliyetleri devam etmiş aynı politika sürdürülmüştür. Yıldırım Bayezid dönemine geldiğinde ise şehrin gelişimini doğuya kaydırmayı planlayan Yıldırım, şehre uzak bir tepeye büyük bir cami, medrese, imaret ve ilk Osmanlı Darüşşifasını da kapsayan Yıldırım Külliyesini yaptırmıştır. Zamanla Yıldırım Bayezid ve önceki hükümdarların yaptıkları külliyele ile asıl yerleşim yerleri arasındaki boş yerler giderek mahalle ve iş yerleri ile doldurulmuştur. Yıldırım Bayezid, Bursa'nın simge eserlerinden biri olan Ulu Cami ve birkaç çarşıdan oluşan Kapalı Çarşı'yı yaptıırarak şehri ana görünümüne kavuşturmuştur. Bursa zamanla dönemin önemli ticaret ve kültür merkezi haline gelmiş ve uzun yıllar bu özelliğini korumuştur (Yaman Özçelik, 2006, s. 10).

Çelebi Mehmet dönemine gelindiğinde ise önceki padişahların aksine külliyesini şehrin içine Yeşil Tepe üzerine yaptıran Çelebi Mehmet'in bu kararında Yıldırım döneminde Osmanlı Devleti'nin girdiği siyasi bunalımların etkisi olduğu düşünülmektedir. Yeşil Cami ve Yeşil Türbe Osmanlı Türk sanat anlayışının sanat harikalarından ikisi olma özelliğini halen korumaktadır. Bursa'daki son külliye II. Murat tarafından Muradiye semtinde yaptırılan Muradiye Külliyesidir. Bu külliye Muradiye Mahallesi'nin doğmasına neden olmuş, böylece zaman içinde Bursa'nın en eski mahalleleri oluşmuş, göçlerle birlikte kurulan yeni mahallelerle Bursa büyümeye devam etmiştir. 1326 yılında fethedilmesinin hemen ardından Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa, Timur'un 1402'de Anadolu istilasının ardından ve sonraki Fetret döneminde Edirne'nin fethedilmesi ile başkentliği Edirne'ye devretmiştir.

İstanbul'un fethinden sonraki dönemde de Bursa ticaret ve kültür merkezi olma özelliğini korumuştur. Osmanlı Devleti'ni kuran hükümdarların kabirlerini ve pek çok dini ve ilmi alimi bünyesinde barındırması ile hükümdarların ilgi odağı olan Bursa bir nevi manevi başkent olarak kalmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda 1920 yılında Yunan işgaline giren Bursa 1922'de geri alınmış ve Cumhuriyet döneminde aynı isimle il yapılmıştır. Bursa'daki ekonomik faaliyetler Bursa'nın Osmanlılar döneminde siyasi, ekonomik ve kültürel yönden daima önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. İpek ve Baharat ticaretinin ekonomik faaliyetlerin başında geldiği dönemde Tebriz -Erzurum ve Tokat yoluyla Bursa'ya bağlanan İpek yolu ve Şam ve Halep üzerinden Bursa'ya ulaşan Baharat yolu şehrin milletlerarası bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Bursa'nın ticari alanda hareketli bir yapıya sahip olduğunu şehirde inşa edilen kervansaray ve hanlardan da anlamak mümkündür. Bursa ekonomik alandaki hareketliliği sayesinde uzun yıllar farklı kültürlerden insanları buluşturan bir merkez olmuştur. Bu durum Bursa'ya kültürel bir zenginlik sağlamış, kentte zamanla pek çok alim, şair, mutasavvıf, edip ve tarihçi yetişmesine ortam hazırlamıştır.

2.1.2. Bursa'nın Basın Tarihi

Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayrimüslim topluluklar (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler) tarafından matbaacılık ve basın faaliyetlerinin merkezi haline geldi. Müslümanlar matbaayı 1727'de İbrahim Müteferrika ile kullanmaya başlarken, gayrimüslimler 15. yüzyıl sonlarından itibaren bu teknolojiyi Anadolu'ya taşıdı. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi şehirlerde dini ve seküler yayınlar üreterek basın kültürünün temellerini attılar.

Matbaacılık Anadolu'ya ilk olarak 1493-1494 yıllarında, İspanya'dan göç eden Yahudilerle geldi. Selanik'te (o dönemde Osmanlı Anadolu'sunda) David ve Samuel Nahmias kardeşler İbranice kitaplar bastı; 1553'te İstanbul Hasköy'de "Arbaa Turim" adlı Yahudi hukuku kitabını yayımladılar. 16.-17. Yüzyılda Yahudiler, İstanbul, Edirne ve İzmir'de 20'den fazla matbaa kurdu ve çoğunlukla İbranice ve Ladino dillerinde 1.000'e yakın eser üretti (Baysal, 1990, s. 15-20).

Ermeniler, 1567'de İstanbul Surp Nigoğos Kilisesi'nde Abgar Tıbir tarafından ilk matbaayı kurdu. Hareketli tip baskıyla dini metinler ve takvimler basıldı. 19. yüzyılda Ermeni matbaacılar, Kayseri kökenli Artin Asaduryan gibi girişimcilerle öne çıktı. Asaduryan'ın Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Türkçe, Ermenice, Rumca ve Avrupa dillerinde kitaplar, yıllıklar ve 13 süreli yayın üretti (Özen ve Kuzucu, 2017, s. 120-125).

Rumlar, 1627'de İstanbul Beyazıt'ta Nikodimos Metaksas tarafından ilk matbaayı kurdu; ilk eser, Yahudilere hitaben yazılmış bir risaleydi. Tanzimat sonrası (1839) Rum matbaaları, Fener Rum Patrikliği'nin desteğiyle çoğaldı ve gazete, dergi gibi süreli yayınlar üretti. 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da Rumlar, 100'den fazla yayın organı çıkardı (Hür, 2012, s. 230-235).

Gayrimüslimler, Osmanlı basınında çok dilli gazeteciliğin öncüsü olmuştur. 1830'lardan itibaren İstanbul'da Rumlar tarafından çıkarılan Konstantinoupolis (1867) ve Ermeniler tarafından yayımlanan Mshak (1852) gibi gazeteler, milliyetçi fikirleri ve kültürel tartışmaları yaydı. 1870'lerde İstanbul'da 400'den fazla Fransızca süreli yayın gayrimüslimler tarafından yönetildi (Hür, 2012, s. 245-250).

Tanzimat'la basın özgürlüğü artınca, gayrimüslim gazeteler çoğaldı. II. Meşrutiyet (1908) sonrası basın patlaması yaşandı; Rum ve Ermeni gazeteleri, politik ve edebi içeriklerle Anadolu'da okur kitlesi oluşturdu. Ancak 1875 damga vergisi, küçük ölçekli gayrimüslim yayınları zorladı ve bazılarını kapanmaya itti (Özen ve Kuzucu, 2017, s. 130-132).

İzmir, gayrimüslim basınında önemli bir merkezdi. Yahudiler, La Buena Esperansa (1840'lar) gibi Ladino gazeteler çıkardı; Rumlar ise Amaltheia (1838) ile yerel haberleri ve kültürel konuları işledi. Bu yayınlar, Anadolu'daki çok kültürlü yapıyı yansıttı (Pamukciyan, 2003, s. 300-305).

Gayrimüslimler, Anadolu'da matbaacılığı Müslümanlardan yaklaşık 230 yıl önce başlattı ve basın kültürünü çok dilli yayınlarla zenginleştirdi. Ermeni, Rum ve Yahudi matbaaları, dini metinlerden politik gazetelere uzanan geniş bir yelpazede üretim yaparak Osmanlı toplumunda bilgiye erişimi artırdı. Tanzimat ve II. Meşrutiyet, bu faaliyetleri hızlandırırken, damga vergisi gibi kısıtlamalar bazı yayınları sınırladı. Anadolu'da Bursa ve Erzurum ilk basımevi kurulan şehirlerdir. Tanzimat Dönemi ile başlayan yenileşme ve batılılaşma faaliyetleri arasında idari düzenlemeler önemli yer tutmaktaydı. “Vilayet Nizamnamesiyle (1864), eyaletler bölünerek iller oluşturulmuştur. Bu vilayetlerden biri de merkez sancağı Bursa olan “Hüdavendigâr Vilayeti”ydi (Kaplanoğlu, 2019, s.33).

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve savaşın sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler etkisini kaybetmiş ve azınlık durumuna düşmüştür. İttihatçılar muhalif gazeteciler tarafından büyük bir öç alma kampanyasına uğramıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki'nin karşısında Süleyman Nazif ve Cenap Şehabettin'in çıkardığı Hadisat, Mevlanzade Rıfat'ın çıkardığı İnkılab-ı Beşer ve Serbesti, İsmail Suphi'nin Söz, Abdullah Cevdet'in İttihat, Sait Molla'nın Yeni İstanbul, Ebuzziya'nın Tasvir-i Efkar, Refi Cevat'ın çıkardığı Alemdar ve Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı Sabah gazeteleri vardı (Kaplanoğlu, 2019, s. 151).

Osmanlı Devleti reform girişimlerine her zaman merkezden kopma eğilimleri daha güçlü olan bölgelerden başlamıştır. Nitekim ilk vilayet (il) örgütlenmesi Balkanlardaki “Tuna Vilayeti”nde gerçekleştirilmiştir. Bu vilayete vali olarak atanan Mithat Paşa İstanbul dışındaki ilk basımevini burada kurmuştur. Kuruluşu tamamlanan yeni illerde öncelikle “Vilayet matbaası” açılmıştır. Erzurum ve Bursa'da 1866 yılında matbaa kurulmuş böylece İstanbul'da ilk resmi devlet basımevinin kurulmasından 139 yıl sonra Bursa'da ilk baskı makineleri faaliyete geçmiştir. Bursa'da Kurulan ilk Matbaalar; Vilayet Matbaası (1865), Feraizcade Matbaası (1874), Emri Matbaası'dır (1889) (Kaplanoğlu, 2019, s. 33).

Tanzimat Dönemi ile birlikte siyaset ve basın alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zaman zaman siyasetle basın yan yana ama genellikle karşı karşıya kalmıştır. Meşrutiyetle birlikte yayın hayatı da gelişme göstermiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından en çok etkilenen sektörlerin başında şüphesiz basın ve matbuat

gelmekteydi. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada önceki dönemden beri Bursa'da yayımlanmakta olan iki gazete olduğu bilinmektedir; Vilayetin resmî gazetesi Hüdavendigâr (1869) diğer gazete ise Bursa'nın ilk özel gazetesi olan Bursa gazetesiydi (1891) (Kaplanoğlu, 2019, s. 41).

Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte devletin çehresi değişmeye başlamıştı. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkedeki özgürlük ortamında çok kısa bir zamanda iki yüzü aşkın dergi ve gazete yayımlanmıştır. Anadolu'da 1908'den sonra çok sayıda dergi ve gazete yayımlanmasında basında sansürün kaldırılmış olmasının etkisi büyüktü. Ancak Balkan Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin yönetimi tam anlamıyla ele geçirmesiyle basın yeniden baskı altına alınmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin özgürlük ortamından tekrar uzaklaşmasına ve fikirlerin rahatça tartışılmasına engel olmuştur. Dolayısıyla basın gerektiği gibi gelişmemiştir.

2.1.3. Bursa'da Yerel Bir Gazete: Ertuğrul Gazetesi

Meşrutiyet'in ilanından sonra Bursa'da çok sayıda gazete yayın hayatına başlamıştır. Meşrutiyet döneminin Bursa'daki en önemli ve uzun süreli gazetesi şüphesiz Ertuğrul gazetesiydi. Bursa'da faaliyet gösteren Muin-i Hilal isimli matbaada ilk sayısı 24 Mart 1910 yılında basılan Ertuğrul gazetesi haftalık olarak yayın hayatına başlamıştı. Ertuğrul gazetesinin ilk baş yazarı “Hakkı Baha”dır. Gazetenin logosunun altında “Menafi-i Vatana Hadim haftada bir neşr olunur siyasi ilmi Türk gazetesi” yazmaktaydı. 1920 yılındaki sayılarında ise “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Mürevvici Efkardır” ifadesi yer almaktadır. Tezin konusunu teşkil eden 1923- 1925 yılları arasındaki nüshalardan gazetenin 100 para karşılığında satıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Bursa'nın 8 Temmuz 1920 tarihinde işgal edilmesinden sonra yayım faaliyetlerine bir müddet daha devam eden gazete, Muin-i Hilal matbaasının ve gazetenin sahibi Ahmet Refik (Kutlay)'ın 19 Aralık 1920'de tutuklanması üzerine İşgal Komutanlığınca kapatılmıştır. Ahmet Refik'in sürgünden dönmesi beklenmeden arkalı önlü iki sayfa ve günlük olarak yayımlanmaya başlayan gazete 608. sayıdan itibaren yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Çalışmanın zaman aralığıyla örtüşen yıllarda (1923-1925) ise gazetenin haftada iki gün olmak üzere (Pazartesi ve Perşembe) yayımlandığı tespit edilmiştir. Ertuğrul gazetesi vatansever gazeteci ve

matbaacı Ahmet Refik yönetiminde, her zaman işgale karşı ve milli mücadeleyi destekleyen yayın organı olarak varlığını sürdürmüştür. Bursa'da 1918-1922 yılları arasında Ertuğrul gazetesinin yanı sıra Yoldaş, İntibah, Millet yolu, Hakikat ve Kardaş, Müdafaa, Gündüz ve Kevkeb gibi Kuva-yi Milliye yanlısı gazeteler de yayımlanmaktaydı.

1913-1920 yıllarında Ertuğrul gazetesinin büyük ölçüde tarihçi Ziya Şakir tarafından yönetildiği bilinmektedir. Ertuğrul gazetesinde sonraki yıllarda popüler tarih yazarı Ziya Şakir'in tarihi romanları da yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Bursa'da o dönemlerde yayımlanan Resmi Hüdavendigar ve Bursa gazetelerine göre Ertuğrul gazetesinin haber başlıkları daha ilginç ve dikkat çekiciydi. Genellikle birinci sayfalar tümü ile makalelere ayrılmıştı. Önceleri makaleleri baş yazarlar yazarken, sonraları “Ertuğrul” imzasıyla bu makalelerin yayımlandığı görülmüştür. Resmi Hüdavendigar gazetesine kıyasla Ertuğrul gazetesi ilginç başlıklar kullanarak okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmıştı. Hüdavendigar gazetesi devletin resmi bilgilerini verirken, Ertuğrul gazetesi yöneticilere ve devlete ciddi eleştiriler ve uyarılar yapmaktaydı. Özellikle belediyeye yönelik dikkat çeken uyarılar ve eleştiriler tespit edilmiştir. Gazetenin ilginç haber başlıklarından bazılarına örnek olarak; “Mezarlıklar hayvan çiftliği mi?” (18 Eylül 1913) “Cami duvarına işenir mi?” (25 Mayıs 1916) verilebilir.

Meşrutiyet döneminde Ertuğrul gazetesi iktidarı destekleyen bir gazete olmasına karşın muhalif bir gazete gibi yerel yönetimlerde yer alan her kurulu eleştirmiş hatta onlara yönelik ağır suçlamalarda bulunmuştur.

1919 yılı ortalarında bir süre yayınına ara verdiği anlaşılan Ertuğrul gazetesi 14 Ağustos 1919 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Ertuğrul gazetesi sahibi Ahmet Refik Bey ve Mümtaz Şükrü'nün 19 Aralık 1920 tarihinde işgal kuvvetlerince tutuklanması üzerine gazete tekrar yayına son vermek zorunda kalmıştır. Gazete bu sırada cumartesi, pazartesi, perşembe olmak üzere haftada üç kez yayımlanıyordu. Gazetenin ve matbaanın sahibi Ahmet Refik idam cezasından kurtulup Yunanistan'da hapsedilince Bursa'nın kurtuluşuna kadar bir daha gazete yayımlanmadı (Kaplanoğlu, 2019, s. 169).

Ertuğrul gazetesi Bursa'nın işgaline kadar Ziya Şakir yönetiminde açıkça Mustafa Kemal yanlısı bir yayın yapmıştır. Ancak Ziya Şakir tutuklanma kararı

nedeniyle şehri terk edince Ertuğrul yeniden yayını durdurmak zorunda kalmıştır. Ertuğrul gazetesi kahraman gazeteci ve matbaacı Ahmet Refik yönetiminde her dönemde devrimci ve işgale karşı Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen önemli bir yayın organı olarak varlığını sürdürmüştür. 16 Aralık 1920 tarihinde bu kez Mümtaz Şükrü Bey yönetiminde tekrar yayımlanmaya başlamıştır. İşgal yıllarında ise çok az yayın yapabilmıştır (Kaplanoğlu, 2019, s. 170).

1927 tarihli Bursa Vilayeti Salnamesine göre “Muin-i Hilal Matbaası'nda basılan bu gazete ciddi ve dürüst neşriyatıyla” çok okuyucu kazanmıştı ve haftanın pazartesi ve perşembe günleri yayımlanmaktaydı. 1927 tarihli Bursa Salnamesine göre Ertuğrul gazetesi 1926 yılında yayın hayatına son vermiştir (Kaplanoğlu, 2019, s. 107).

Tezin konusu olarak incelenen 1923-1924 ve 1925 yılları arasında yayımlanan 688. sayı ve 830. sayılar aralığındaki eksik sayıları hariç gazetenin orijinal nüshalarına Bursa'daki İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nden ulaşılmıştır. Erişilen bu gazete nüshalarına ilişkin tezin konusunu oluşturan dönemde haftada iki gün aralıklı önlü tek yaprak olarak yayımlanıp, gazetenin 100 para karşılığında satıldığı bilgisine ulaşılmıştır. 1923-1925 yılları arasındaki söz konusu 114 sayının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi sonucunda bu çalışma meydana getirilmiştir.

2.2. İlgili Araştırmalar

2.2.1. Kitaplar

Raif Kaplanoğlu ve Ozan Kaplanoğlu'nun “Tipodan Ofset'e Bursa Basın Tarihi” (2019) adlı eser Bursa basın tarihinin 1876'dan 1974'e kadar olan sürecini ve gelişmeleri detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu eserde önce Bursa'da ilk matbaa ve gazetelerin açılması, ardından Meşrutiyet Döneminde Bursa'da basın, devamında ise Milli Mücadele yıllarında Bursa'da basın ve gelişmeler hakkında detaylı bilgi verilmektedir. İstanbul'dan sonra Anadolu'da ilk matbaanın kurulduğu şehirler arasında Erzurum ve Bursa'nın olduğu da bu kitapta belirtilmektedir.

Yücel Öztürk'ün yazdığı “Bursa Basın Tarihi” (2012) adlı çalışma; Bursa basın tarihini detaylı bir şekilde ele alan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu çalışma Osmanlı Dönemi başlangıcından İkinci Meşrutiyet (1908), Mondros Mütarekesi (1918), Milli Mücadele Yılları (1918-1923), Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938) ve (1950-2005) Yılları arasındaki dönemleri ayrı bölümler halinde inceler. Çalışma;

Bursa'da yayımlanan gazeteler, dergiler ve basın organlarının gelişim sürecini, teknolojik yenilikleri ve dönemin siyasi ve sosyal etkileri üzerinde ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Orhan Koloğlu'nun yazdığı "Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi" (2006) başlıklı çalışma; Basından Önceki Dönem, Osmanlı'da Basın Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti'nde Basın bölümlerinden oluşmaktadır. Bu çalışma Türk basın tarihini birçok yönüyle ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır.

Hıfzı Topuz'un yazdığı "Türk Basın Tarihi" (2003) adlı çalışma ise Türk basın tarihini genel hatlarıyla incelemektedir. Bursa basınıyla ilgili bilgiler de içeren bu çalışma XIX. yüzyıldan itibaren Türk basınındaki gelişmeleri, sansür uygulamalarını, idealist gazetecilikten modern gazeteciliğe geçişi ele almaktadır.

2.2.2. Makaleler

Ersoy Soydan'ın "Milli Mücadele Döneminde Bursa Basını" adlı makalesinde Milli Mücadele Döneminde Bursa'da yayınlanan gazeteler Kuva-yi Milliye yanlısı ve işbirlikçi gazeteler olarak iki gruba ayrılmıştır. Makalede Ertuğrul gazetesinin işgal işlerine karşı mücadele ettiği ve milliyetçi bir yayın politikası izlediği belirtilmiştir. Bu makalede ayrıca İstanbul basınının genellikle saltanat yanlısı bir tutum sergilemesine rağmen Bursa basınının ve Ertuğrul gazetesinin işgalcilere karşı yayın yaptığını ve bu nedenden dolayı işgal güçleri tarafından yayın hayatına belli bir süre son verildiği yazılmıştır.

Fatih M. Dervişoğlu'nun "Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi" başlıklı makalesinde Milli Mücadele basını genel hatlarıyla ele alınırken, Milli Mücadele Döneminde yerel basın organlarının rolüne değinilmiştir. Ertuğrul gazetesinden de kısaca bahsedilen makalede, Ertuğrul gazetesinin işgal döneminde Milli Mücadeleyi desteklediği ve halkın moral ve motivasyonunu yüksek tutmaya çalıştığı belirtilmiştir.

İnci Önal'ın "Türkiye'de Basımcılık ve Yayıncılık Bilgi Hizmetlerine Etkisi: Tarihsel Araştırma" isimli çalışmada Türkiye'de Basın ve Yayıncılık Tarihi ele alınırken Bursa'da erken dönem matbaacılık faaliyetlerine değinilmiş, vilayet matbaalarının Bursa'daki basın hayatını nasıl etkilediği tartışılmıştır.

2.2.3. Tezler

Sümeyye Elitaş Sadık'ın hazırladığı, “Bursa'da Yoksulluk ve Yoksullar (Bursa Gazetesine Göre) 1890-1893” (2023) isimli yüksek lisans tezinde XIX. yüzyıl sonunda Bursa halkının yoksul kesimini incelemektedir. Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yoksulluk ve yoksulluğun nedenleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Bursa gazetesinde yer alan bilgiler doğrultusunda fakirlere yönelik izlenen politika ve yardımlar ele alınmıştır. Bu tez baştan sona incelenmiş ve Bursa'nın o dönemi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Necati Gül'ün hazırladığı “Bursa Basımına Katkıları Açısından Bursa Mecmuası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi” (2023) yüksek lisans tezi 1917-1920 yılları arasında Bursa'da Bursa Mecmuası adıyla 27 sayı olarak yayımlanan tarih, edebiyat, kültür, şiir, ilim, sanat, ziraat ve çocukların eğitilmesi ile alakalı konularda metinler içeren Bursa mecmuasının ulaşılabilen sayılarının transkripsiyonu yapılmıştır. Bu çalışmadan 1917-1920 yılları arasında Bursa ile ilgili verdiği bilgiler doğrultusunda faydalanılmıştır.

Mürüvvet Özçelik Yaman'ın hazırladığı “XIX. Yüzyıl Sonunda 1890-1893 Bursa Sosyal Hayatının Basındaki Yansıması: Bursa Gazetesi Örneği” (2005) isimli yüksek lisans tezinde Bursa'nın ilk özel gazetesi olan Bursa gazetesi ele alınmış ve sosyal hayatta meydana gelen her türlü olayı konu edinen bu gazetede, resmi haberlerle birlikte günlük yaşamda karşılaşılan sorunlar, eğitim, ekonomi, hukuk, edebiyat gibi birçok habere de yer verilmiştir. Ayrıca okuyucu mektuplarına da yer veren Bursa gazetesi Bursa halkının günün problemlerini ele alış tarzı hakkında birinci elden bilgi vermiştir. Bu okuyucu mektuplarından yola çıkarak toplumsal yaşamda meydana gelen değişmelere halkın ne tür tepkiler verdiği öğrenilmiştir.

Yücel Öztürk'ün “Bursa Basın Tarihi (1869- 2005)” (2010) tarihli tezi detaylı olarak incelenmiş Bursa basını ve gelişimi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu çalışma Bursa basını ile ilgili yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, Bursa basınının 1869'dan 2005 yılına kadar gelişim süreci ele alınmış, bu süreçte yayımlanan gazeteler ve dergiler ayrıntılı olarak çalışmada konu edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış kadim şehirlerden Bursa'da yayın hayatına 1910 yılında başlayıp, kısa süreli kesintilerle 1926 yılına kadar yayın faaliyetlerini sürdüren yerel bir gazete olan Ertuğrul gazetesi gözünden şehrin karşılaştığı Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden sorunları ve bunlara yönelik çözüm arayışlarını ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan değişim atmosferini Bursa şehrinin izdüşümünde değerlendirme çalışmasıdır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmada Bursa şehrinin 1923-1925 yılları arasındaki iktisadi, siyasi, sosyo-kültürel durumunu gözleme ve Ertuğrul gazetesindeki bilgiler ışığında ilgili döneme katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Çalışmayı hazırlamak üzere ilk olarak Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Bursa İl Halk Kütüphanesi, Milli Kütüphane dijital sayfası, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi kullanılmıştır. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan orijinal nüshalar fotoğraflanmış ve bu fotoğraflardan çözümlenmeler yapılmıştır.

Çalışma ile ilgili başlangıçta Ertuğrul gazetesinin orijinal nüshalarına ulaşabilmek için çeşitli kataloglar taranmış ve Bursa'da bulunan İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nden gazetenin orijinal nüshaları talep edilmiş ancak gazetenin orijinal nüshaları dijitalle aktarılmadığı için ve fiziki olarak bulunan nüshaların bir kısmı da yıpranmış ve okunamaz halde olduğundan çalışma okunabilen ve düzgün nüshalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmanın konusu ile ilgili sadece Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesinden Ertuğrul gazetesinin orijinal nüshalarına ulaşabildiği gerçeğinden hareketle çalışma tamamen kütüphanede bulunan orijinal nüshalar üzerinden ortaya

ıkarılmıştır. Ayrıca Bursa Basın tarihi ile ilgili yazılmış olan kitaplar ve tezlerden de ilgili konularda faydalanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu ile ilgili belgeler, kaynak eserler ve kitaplar gerek satın alınarak gerekse fotoğraflanarak çalışma arşivi oluşturulmuştur. Çalışma arşivine eklenen arşiv belgeleri çalışmanın konu başlıkları esas alınmak suretiyle tasniflendirilmiş ve düzenlenmiştir. Özellikle ana kaynak olarak Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan Ertuğrul gazetesini orijinal nüshaları üzerinde yoğun bir çalışma yapılmış ve bu orijinal nüshalar detaylı bir Şekilde zmlenmiştir. Gazetenin çalışmanın konusu olan dönemle ilgili nüshaları temin edildikten sonra haberlerin başladığı, tarihi ve künyesi belirtilecek biçimde fişlenmiştir. Tüm bu fişlemeler ve genel okumaların yanında Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Bursa İl Halk Kütüphanesi'nden ulaşılan kaynaklardan da çalışmanın konusuna ilişkin veriler toplanarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Orijinal nüshaların analizi ve çözümü ile birlikte ulaşılan kaynaklar ve belgeler doğrultusunda genel bir okuma ve analiz yapılmış ve çalışma bu Şekilde tamamlanmıştır. Toplanan tüm veriler içerik, tür, tarih gibi yönlerden değerlendirilerek sağlıklı bir analiz yapma imkanı sağlamıştır.

4. BULGULAR ve YORUMLAR

4.1. Ertuğrul Gazetesi Penceresinden Bursa

11 Mart 1326/24 Mart 1910 tarihinde yayımlanmaya başlayan Ertuğrul Gazetesi başlangıçta haftalık gazete olarak çıkmıştır. İlk nüshasında başyazarının Hakkı Baha olduğu belirtilmiştir (Öztürk, 2010, s. 46).

Çeşitli defalar kapatılarak yayın hayatı sonlandırılan gazete, Milli Mücadele Dönemi olan 6 Aralık 1920 tarihinde başyazarı ve sorumlu yazı işleri müdürü olan Mümtaz Şükrü Bey idaresinde tekrar yayımlanmaya başlamıştır. 16 yıl boyunca yayınlarını devam ettiren gazete en zor ve sıkıntılı zamanlarını Yunan kuvvetlerinin Bursa'yı işgal etmesi ile yaşamış ve kapatılmalarla karşılaşmış ve tekrar açılmıştır. Gazete yayın hayatına başladığında haftada bir defa cuma günleri basılırken daha sonraları pazartesi ve perşembe günlerinde basılmıştır (Öztürk, 2010, s. 46).

Ertuğrul gazetesinin yeniden yayımlanmaya başlaması sadece Bursa halkını değil yakın illerdeki okurları da memnun etmiştir. Çünkü milliyetçi bir yayın yapan gazete vasıtasıyla üstü kapalı ifadelerle de olsa Milli Mücadele'den ve ordunun faaliyetlerinden bilgi sahibi olabileceklerini ve yaşanan gelişmelerden haberdar olacaklarını biliyorlardı. Gazetenin baskıları İzmir, Balıkesir ve çevre illerinden de talep edilmiştir (Öztürk, 2010, s. 46).

Ertuğrul Gazetesi yerel haberlerin yanı sıra, ulusal haber ve yorumlara da yer vermiştir. "Musevi Vatandaşlar" başlıklı bir köşe yazısında (1 Kasım 1923), ülkeden kaçan Ermeni ve Rumların bazı Yahudilerin hayasızlığından daha akıllıca ve merdane olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

"İster Türklerin yüzlerine bakabilmek hayasından ve ister Türkiye'nin şimdiye kadar vatandaşı tesmiye ederek yüzlerce defa aldattığı için kalbinde birinin gayz müntekimden korkusundan, neşet etsin buradan muzaffer Türk ordusunun önünden kaçan Rum ve Ermenilerin bu hareketi elyevm içimizde bulunan ve Türk vatandaşlığı hukukundan müstefid olmağa kendisinde hak gören bazı namussuz Yahudilerin hayasızlığından daha akilane hatta daha merdanedir" ("Musevi Vatandaşlar", 1923, s. 2).

Köşe yazısında Rum ve Ermenilerin yaptıkları zulmün büyüklüğünü bilerek, o nispette verilecek cezadan korktukları için kaçtıkları ancak aynı cürmü işleyen bazı

Yahudilerin Türkün gafletinden, hükümetin şefkatinden ve günahlarının duyulmamasından cüret alarak hala halkın içinde bulunmaktan hicap duymadıkları ifade edilmektedir. Bu duruma örnek olarak; Yunan işgali sırasında Bursa Hastanesi yararına verilen bir müsamere günü hastaneye çekilen Osmanlı bayrağını abdesthane bezine benzeterek alay etmeye cüret eden iki namussuz Yahudi'nin hala aralarında olduğunu öğrendikleri gösterilebilir.

Bu olaya şahit olanların bu olayı naklettiklerini, şimdilik bu kişilerin isimlerini vermeyecekleri, Türkün yüzüne bakmaktan utanmayan bu edepsizlerin, yaptıklarının unutulduğunu zannetmemeleri gerektiğini bilerek, savcının huzuruna çıkmaktan korkarak hiç olmazsa defolup gitmeleri temenni ettikleri ifade edilmiştir (“Musevi Vatandaşlar”, 1923, s. 2).

Yahudilerle ilgili bir başka köşe yazısı (6 Aralık 1923), İkdam gazetesinde Bahur Hayif imzasıyla yer alan “Türkiye Musevilerine Bir Hitab” başlıklı yazının sonunda yer alan hamişe dikkat çekilmek istenmektedir. İkdam gazetesinde Bahur Hayif Efendi'nin bir buçuk sütuna yakın yazısında Türklere ve Türklüğe hoş görünmek için yazdığı yazılardan sonra yüz bulmuş şımarık çocuklar gibi bazı gazetelerin yazmış oldukları yazılardan dolayı Musevileri müşkül duruma soktuğundan bahsettiğini ve bu durumdan duyulan rahatsızlığı belirttiği ifade edilmektedir. Muhtemelen rahatsızlık duyulan gazetelerden biri de daha önceki yazılarından dolayı Ertuğrul Gazetesi olabileceğinden köşe yazısının bunun için yazılmış olabileceği düşünülebilir. Yazının devamında hamişe ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Bahur Hayif Efendiye Musevi münevveranını müşkül mevkide bırakan asılsız? neşriyatımızın acaba neler olduğunu sorabilir miyiz?

Bahur Hayif Efendi acaba bunu teşrih ve münakaşaya cesaret edebilir mi? Biz kendisine evvel emirde şunu söylemek isteriz ki felaket ve nikbet günlerinin acı ve çok elim tecrübelerle şuurunda büyük intibahlar açılmış olan Türk, artık yaldızlı cümlelere aldanmayacak kadar kendisini ve etrafını saranları tanımış, bilmiş, öğrenmiştir. ‘Ayinesi işdir kişinin lafa bakılmaz’ fehvasınca biz Yahudi ayinesini çok iyi gördük, bildik, tanıdık işgal ve felaket senelerindeki taşkınlıklar iyilik ve uluvvicenabımıza yapılan mukabeleleri ezeli büyüklük ve alucenabimizle affetsek bile bu sadık? ve minnetdar? nankörlere eskisi gibi bütün safiyet ve samimiyetimizle sarılmamakda çok mazur ve çok haklıyız. Sonra Bahur Hayif efendinin şunu da bilmesi lazımdır ki Türk memleketinde tamamen efendi, tamamen hâkim, tamamen müstakil olmak azm-ı kavisindedir. Ve bu

gayesine vüsul için gerek yaltaklanma, iğfal ve izhal ve gerek cebir ve men suretleriyle önüne geçmeğe, onu yolundan döndürmeğe veya tevkif etmeğe çalışacak herhangi bir manii kırıp, yıkıp üzecek behemehâl gayesine erişecektir ve biz lafzi bir istiklal ve hakimiyetinden ziyade hakiki ve tam bir istiklal ve hakimiyete malik olmak ahd ve azmindeyiz. Bundan böyle siyaseten ve idareten olduğu gibi iktisaden ve ticareten de herhangi bir unsurun esaret ve tahakkümü altında kalamayız, kalmayacağız. Türk'e hala eski nazarla bakmak isteyenlere gözlüklerinin camlarını iyi silmelerini tavsiye eder ve yakın bir mazide şımarık bir sırtkanlıkla telaffuz ettikleri cümlelerini kendilerine hatırlatırız" ("Türkiye Musevilerine Bir Hitab", 1923, s. 1).

Ertuğrul gazetesinin Yahudilerle ilgili yaptığı bu haberlerden de Yahudi cemaatinin o dönemde çok makbul görülmediği, Türk'e ve Türklüğe artık eskisi gibi bakamayacaklarını, Türk insanının tam bir istiklal ve hakimiyete sahip olmak ahd ve azminde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca siyaseten ve idareten olduğu gibi Türklerin iktisat ve ticari alanlarda da esaret ve tahakküm altında kalmayacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Bahur Hayif Efendi adlı Yahudi'nin İkdam gazetesinde yazdığı bir köşe yazısında isim verilmeden Ertuğrul gazetesi eleştirilmiş buna karşılık Ertuğrul gazetesi, Bahur Hayif Efendiyi şımarıklık ve hadsizlikle suçlamıştır.

4.1.1. Asayiş Olayları

Ertuğrul Gazetesi incelendiğinde öne çıkan hususlardan biri olarak Bursa ve çevresinde yer alan asayiş olayları tespit edilmiştir. Gazete nüshalarının takibi neticesinde asayiş birimlerinin gazeteye aylık vakalarla ilgili düzenli olarak bilgi verdikleri görülmektedir. Dönemin asayiş olayları ile ilgili en önemli kurumu ise Polis Teşkilatı'dır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatı, Abdülmecit döneminde, Tanzimat reformları kapsamında 10 Nisan 1845 tarihinde kurulmuş ve görevleri aynı gün yayımlanan Polis Nizamnamesi ile belirlenmiştir (Aslan, 2020, s. 27). Bursa gibi taşra şehirlerinde polis teşkilatının örgütlenmesi bu tarihlerden sonra kademeli olarak gerçekleşmiştir.

"Polisimizin Hamiyeti" başlıklı haberde (3 Aralık 1923); şehrin asayişinden sorumlu bulunan polis teşkilatı tarafından mübadele nedeniyle gelecek muhacirler için buldukları yardımdan bahsedilmektedir. Dönemin Bursa polis müdürü olarak adı geçen Tefik Hadi Bey'in 5 lira ile açtığı deftere, başkomiserlerin 300, komiser yardımcılarının 200, polis memurlarının da 150 ve 100'er kuruş yardım ederek katıldıkları belirtilmiştir. Ayrıca telefon memuresi hanımlarında polis efendiler gibi

100-150 kuruş yardımıda buldukları belirtilmekte, bu durumun takdire şayan olduğu ifade edilmiştir (“Polisimizin Hamiyeti”, 1923, s. 1).

Ayrıca Bursa’da 1923 yılı Kasım ayına ait olaylar “Bir Aylık Vukuat-ı Zabıta” başlığı ile yer almaktadır (6 Aralık 1923). Aralık ayında Bursa’da 3 darp, 3 yaralama, 15 adi hırsızlık, 1 ahlaksızlık, 3 silah çekme, 1 memura hakaret, 8 sarhoşluk, 2 tane gündüz ve gece haneye tecavüz, 1 sebepsiz silah boşaltma, 1 sahte evrak düzenleme, 1 intihara teşebbüs, 1 harfendazlık*, 1 kaçak avlanma, 1 hükümet emirlerine muhalefet olmak üzere 58 zanlıdan 58’i de yakalanmış ve yine Kasım ayı içerisinde faili meçhul beş vakadan 3’ünün de aydınlatıldığı belirtilmektedir (“Bir Aylık Vukuat-ı Zabıta”, 1923, s. 1).

“Zabıta Vukuatı” başlıklı haberin (31 Aralık 1923) “Lodoslu Gecedem” alt başlıklı kısmında meydana gelen yangın hadisesine dair şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Şehri Kanuni evvelin 24. gecesi zevali saat 8.00 raddelerinde Bursa’da Nasuh Paşa Hamamı’nın Gülhan sokağında kain demir tüccarından Baki Bey’in ikamet eylediği hanenin üst kat odasında elektrik merkezinin kontak yapması suretiyle sigortadan intişar eden şerareden pencere perdesi ile ot yastıklar ateşe almış ise de derhal mahalle mezkure şitab ve icra kılınan tedbir neticesinde tevessüüne meydan verilmeksizin itfama muvaffakiyet hasıl olmuştur.”

Yine haberin devamında “Huvvan-ı Yağmadan” alt başlığı ile yer alan olay ise şu şekilde aktarılmaktadır.

“Dünkü gün Muradiye mevkiinde mebani-i metrukeye ait 2 adet maaçerçeve cam ve 2 adet de cami dolabı ahz ve sirkatle götürmekteyken görülüp memurin-i zabıta tarafından derdest edilen Kayabaşı Mahallesi’nden Dağıstanlı Recepoğlu 40 yaşlarında Kunduracı esnafından Mehmet evrakı ile cihet-i adliyyeye teslim edilmiştir.” (“Zabıta Vukuatı”, 1923, s. 2).

“Jandarmamızın Faaliyeti” başlıklı yazıda (17 Mart 1924) asayiş olayları ile ilgili jandarmanın 15 günlük vukuat raporunun gazeteye gönderildiği belirtilmektedir. Gazetenin detaylarına yer veremediği olayların özeti olarak merkez kazada 6, Gemlik’te 3, Karacabey’de 4, Orhangazi’de 1 Mudanya’da 3, Orhaneli’nde 3 vakanın faillerinin tamamının yakalandığını ve adliyyeye sevk edildiklerine yer verilmiştir.

---

* Harf Endaz: Mecaz anlamıyla gençlere tariz ve kinaye ile söz söyleyen yerinde kullanılır bir tabirdir. Türkçesi söz atandır. (Pakalın, M. Z., 1993, I, s. 747)

Haberde Bursa vilayetindeki asayiş durumunun diğer vilayetlerle kıyaslandığında gıpta duyulacak bir mükemmeliyette olduğu ve bundan dolayı Bursa'daki jandarmanın faaliyetlerinin takdir edildiği ifade edilmiştir (“Jandarmamızın Faaliyeti”, 1924, s. 1). Bu haberde jandarma teşkilatı methedilmiş, meydana gelen adli olayların faillerinin tamamının jandarma tarafından yakalandığından bahsedilmiştir. O dönemde jandarmanın asayişi sağlamakta etkili olduğu görülmektedir.

Bursa'da 1924 yılı Nisan ayına ait olaylar “Bir Aylık Zabıta Vukuatı” başlığıyla yer almaktadır (12 Mayıs 1924). Polis müdürlüğünden gazeteye bildirilen Nisan ayı olayları; 9 yaralama, 6 darp, 13 adi hırsızlık, 1 esrar kaçakçılığı olmak üzere 29 zabıta vukuatı meydana gelmiş ve zanlıların tamamı yakalanmıştır (“Bir Aylık Zabıta Vukuatı”, 1924, s. 2).

Diğer bir asayiş haberinde “Jandarma Kasasındaki Sirkat” başlığıyla yer alan haberde (19 Ocak 1925) Jandarma kasasında meydana gelen hırsızlıkla ilgili daha önce haber yapıldığı ve şimdi de bu olayın failinin kendi itirafıyla Jandarma Kenan olduğu haberi yer almaktadır (“Jandarma Kasasındaki Sirkat”, 1925, s. 1). Genel olarak gazetede yer alan asayiş olayları değerlendirildiğinde jandarma ve zabıta teşkilatlarının etkin ve hızlı çalıştıkları ayrıca olayların faillerinin bulunmasında başarılı oldukları gazetenin muhtelif haberlerinden görülmektedir.

4.1.2. İklim Olayları ve Afetler

Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan 155 m rakımlı Bursa'nın iklimi kuzeyde Marmara denizinin etkisiyle ılıman, dağlık kesimi oluşturan güneyde ise daha serttir. Yıllık ortalama 750 mm yağış alan şehirde yılın en sıcak günleri Temmuz, Ağustos, Eylül ayları ve en soğuk günleri ise Şubat ve Mart aylarında yaşanmaktadır (Temizkan, 2018, s. 166).

İklim olaylarının günlük yaşayışı etkilemesi zaman zaman afet derecesinde zararlara neden olması yönüyle gazetede haberlere konu olmuştur. Gazetenin 24 Aralık 1923 tarihli nüshasında, bir iki gün öncesine kadar ilkbahar ve yaz günlerini anımsatan güzel bir hava yaşanırken Uludağ'dan gelen şiddetli lodosla birlikte kış manzarasına dönüştüğü, iki günlük yağıştan sonra, Bursalıların 23 Aralık sabahı Bursa'nın onun ebedi bekçisi olarak belirtilen Uludağ'ın gazetede ifadeyle o dönemki adı olan Keşiş'in beyaz kürklere büründüğünü gördükleri belirtilmektedir (“Lodos, Yağmur, Kar”, 1923, s. 1).

“Kar ve Kış” başlıklı haberde (11 Şubat 1924) 1923-1924 kışının Bursa’nın birkaç yıldır görmediği şiddette geçtiği belirtilmektedir. Haberde şubat ayı başlarında meydana gelen kar ve kış fırtınasından sonra açılan havaların artık kara kışın bittiği zannını verdiği, havaların artık nispeten daha ılımlı geçeceği ümidini vermişse de 7 Şubat Perşembe 1924 tarihine kadar havanın öğleye kadar iyi olduğu ancak öğleden sonra lodosun getirdiği yağmurla birlikte havanın soğumaya başladığı ve ardından kara dönüştüğü bildirilmektedir. O gün ve gece biraz fazla ve çok şiddetle yağın karın şehirde büyük tahribatlara yol açtığı; çınarları, servileri devirdiği, telefon hattını karmakarışık ettiği, direkleri yıktığı, elektrik tellerini kopardığı, çardakları ve viran evleri çökerttiği belirtilmiştir. Cuma gecesi değişik mahallelerden koparak yerlerde sürüklenen elektrik tellerinin bir kazaya meydan vermemesi için elektrikler kesilerek, aralıksız yağın kar nedeniyle şehrin karanlıklara büründüğü belirtilmektedir.

Haberin devamında cuma günü güneşli berrak hava yarım metreye yaklaşan karı eritmeye başlamışsa da cumartesi günü yine yağmaya devam eden kar bazı mahallelerde 1 metreye kadar ulaşmıştır. Cuma günü belediye tarafından temizlettirilen caddeler tekrar kar ve buzlarla örtülmüş, yine kar fırtınası nedeniyle İstanbul Postası alınamamıştır. Bir sinema makinesi satın alan genç fotoğrafçı Neşet Bey’in Bursa’nın mühim mevkilerinin karlı manzaralarını, değişik yerlerde yapılan kardan heykelleri filme çekerek 250 metrelik bir film yaptığı haberin sonunda belirtilmektedir (“Kar ve Kış”, 1924, s. 2).

Bu haberde Bursa’da etkili olan lodosun yağmurla birlikte havayı soğuttuğundan bahsedilmiş ardından kar yağışının etkili olmasıyla şehirde büyük zararlara yol açtığı belirtilmiştir. Lodosun etkisiyle mahallelerden kopan elektrik tellerinin bir kazaya sebep olmaması için elektriklerin kesilmesinden ve şehrin elektriksiz kaldığı belirtilmiştir. Bu haberden de Bursa’da o dönemde elektriğin kullanıldığı görülmektedir.

14 Şubat 1924 tarihli nüshada, “Lodos” başlıklı yazının detayında genellikle şiddetli kar yağışlarının ardından gelen azgın lodosun yine geldiği ve bazı yerlerde 1 metreye yaklaşan karı bir günde eriterek sokaklarda, caddelerde çamurdan, ıslaklıktan eser bırakmadığı, insanı uçuracak derecede şiddetli, uğultulu ve velveleli lodosun bu sefer birçok cam kırdığı, kiremit uçurduğu, tahribatta bulunduğu belirtilmiştir

(“Lodos”, 1924, s. 2). Bu haberde lodosun gündelik hayat üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir.

13 Mart 1924 tarihli “Son Kar” başlıklı yazıda bir süreden beri yazın yaklaştığını gösteren havanın dün gece yarısında (11-12 Mart 1924 Salı-Çarşamba) önce yağmura daha sonra kara dönüştüğü, sabahında insanların gözlerini beyaz örtülere açtıkları ve son günlerini geçiren kışın bu son karının devam etmeyeceğinin ümit edildiği ifade edilmektedir. (“Son Kar”, 1924, s. 2)

Gazetenin 11 Ağustos 1924 tarihli nüshasında, normalde yağışların az olduğu bu tarihlerde birkaç günden beri aralıklarla şiddetli bir şekilde yağan yağmurların sellere sebep olduğu belirtilmekte, ancak herhangi bir hasar olmadığı, aksine ziraat için, özellikle tütün, pirinç ve mısır gibi mahsullere çok faydalı olduğu belirtilmektedir (“Mebzul Yağmurlar”, 1924, s. 2).

Ayrıca 15 Ocak 1925 tarihli nüshada “Soğuklar” başlıklı haberde geçirilen haftanın çok soğuk geçtiği bir süre kar yağmaya başlamışsa da devam etmediği, havada bir ılımanlığın hâkim olduğu belirtilmektedir. (“Soğuklar”, 1925, s. 1) Gazetede yer alan muhtelif iklim haberlerinde, Bursa ikliminin özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Lodosun, Bursa’nın geçmişten günümüze gündelik hayatını etkileyen önemli iklim hadiselerinden biri olduğu görülmektedir. Ayrıca bu haberlerden Bursa’nın günlük hava olaylarının ani değişen bir yapıda olduğu da anlaşılmaktadır.

Bursa, tarihi süreçte yangınlardan sıkça etkilenmiş bir şehirdir. Bu yangınlar kentin mimari, kültürel ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Yakın döneme baktığımızda 1855 büyük depremi ve sonrasında çıkan yangınlar şehirde büyük hasara ve yıkıma neden olmuştur. Bu yangınlar, özellikle ahşap evlerin yoğun olduğu mahallelerde daha etkili olmuştur. Yangınlar sonucunda, birçok ev, cami ve çarşı yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır. Bu durum daha sonraları şehrin planlanmasında, yangına karşı daha dayanıklı malzemelerin kullanımını zorunlu kılmıştır (TDV, 1992, s.425-426). 1958 yılında Kapalı Çarşıda çıkan diğer bir yangında çarşının büyük bir kısmı yangından etkilenmiş, çarşı esnafı ekonomik olarak büyük bir zarara uğramıştır. Bu yangınlar, modern itfaiye sistemlerinin geliştirilmesine yönelik adımları hızlandırmıştır (TDV, 1992, s.425-426).

Ertuğrul gazetesinde yer alan haberler arasında şehirde meydana gelen yangınlardan da sıklıkla bahsedilmektedir. Gazetenin 11 Şubat 1924 tarihli nüshasında ise “Yangın Başlangıcı” adıyla yer alan haberde olayın tafsilatı aynen şöyle aktarılmaktadır:

“Dün alaturka saat 8 raddelerinde postane karşısında muhallebici Hacı İbrahim Efendi'nin dükkanından kazaen ateş çıkmışsa da etraftan yetişilerek itfa edilmiştir. Tahkikatımıza nazaran Hacı İbrahim Efendi radyum lambasını tamire çalışırken lamba ateş almış ve derakap etrafa sirayet eylemiştir. Hacı İbrahim Efendi'nin dükkanı bitişiğindeki muhallebici Galip Bey bu müthiş kazayı atlattıktan sonra dükkanında mevcut bulunan tatlıları zekat-ı kaza olmak üzere gelip geçenlere ikram eyledi. Cümlesine geçmiş olsun deriz.” (“Yangın Başlangıcı”, 1924, s. 2). Bursa’da o dönemlerde sık görülen bir hadise olan yangınla ilgili yapılan bu haberde yangının itfaiye tarafından söndürüldüğü belirtilmiştir. Komşu esnafın bu hadiseden sonra yangının kendi dükkanına zarar vermemesinden dolayı halka zekat mahiyetinde tatlı dağıttığı belirtilmiştir.

28 Şubat 1924 tarihli “Yangın Başlangıcı” başlıklı yazıda Setbaşı’nda meydana gelen yangından bahsedilmektedir. Yangının önceki gece (27 Şubat 1924) alaturka saatle 10.30 civarında Setbaşı’nda Karaağaç Mahallesi’nde Büyük Aralık Sokağı’nda Muhacirin Dairesi memurlarından Rasim Efendi’nin kiralık olarak oturduğu evde çıktığı belirtilmektedir. Yangının iki eşi bulunan Rasim Efendi’nin küçük zevcesiyle odasına çekildikten sonra sobasını yakarak ateşlerini mangal gibi ve ateş söndürmek için kullanılan bir çinko tencereye koyarak yattığı odasının kapısı önüne, sofaya, merdiven başına bırakması ve tencereden çıkan ateşin merdiven başına sıçramasıyla başladığı bilgisine ulaşılmıştır. Dumandan uyanan büyük eş aşağı inmiş ve feryada başlamıştır. Uykudan fırlayarak yetişen mahallelinin yardımı ile yangın hemen söndürülmüştür.

Haberde bu yangının o tarihlerde sık yaşanan şiddetli lodoslar zamanında meydana gelmesi halinde Bursa’nın mühim bir kısmının yanabileceğine ilişkin ifadeler de öne çıkan ayrıntılar arasındadır. Mahallelerin özellikle de muhtemelen mübadele nedeniyle terk edilen mahallelerdeki boş binaların yangına karşı savunmasız olduğu, yangın için gerekli tedbirlerin bulunmadığı ifade edilmektedir. Yangının herkesin maşrapalarla, kovalarla taşıdığı sular ile söndürüldüğü ancak yangını ihbar

eden topun söndürmeden yarım saat sonra patladığı, tulumbacıların da 1 saat sonra yangın bölgesine geldiği belirtilmiştir. Ayrıca haberin sonunda belediyenin bu gibi mahallelere hiç olmazsa bir tulumba verip veremeyeceği de sorulmuştur (“Yangın Başlangıcı”, 1924, s. 2). İlgili haberde Bursa’nın etkili iklim olaylarından biri olan lodosun etkisiyle çıkan bir yangından bahsedilmiş, yangının mahalle sakinlerinin ve itfaiyenin müdahalesiyle söndürüldüğü yazılmıştır. Ayrıca mahallelerde özellikle mübadele nedeniyle terk edilen metruk binalarda yangın için tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir.

4.1.3. Dernekler ve Cemiyetler

Ertuğrul gazetesindeki haberlerde Bursa şehrinde bulunan cemiyetler ve derneklerle de ilgili bilgiler yer almaktadır. İncelenen tarih aralığında Bursa’da bulunan cemiyetler arasında; Türk Ocağı, İhtiyat Zabitleri Cemiyeti, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye, Muallimler Cemiyeti, Dülger Esnafı Cemiyeti gibi cemiyetler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1938) Bursa, Osmanlı’dan devralınan sanayi, ticaret ve kültürel mirasıyla önemli bir merkezdi. Bu dönemde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme ve ulus-devlet inşa etme çabaları doğrultusunda çeşitli dernekler ve cemiyetler kurulmuştur. Bursa’da bu tür oluşumlar, genellikle eğitim, kültür, ekonomi ve sosyal dayanışma gibi alanlarda faaliyet göstermiştir.

Bu cemiyetler içerisinde gazetede en çok habere konu olan cemiyetin başında Türk Ocağı gelmektedir. Türk Ocakları; Türk milliyetçiliğini kültürel ve entelektüel açıdan güçlendirmek amacıyla 1912’de kurulmuş bir dernek olup, Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa’da da aktifti. Türk Ocakları, eğitim, kültür ve tarih alanında faaliyetler yürütmüş, özellikle gençlerin milli bilinçle yetişmesine katkı sağlamıştır. Bursa şubesi, yerel aydınlar ve öğretmenler tarafından desteklenmiştir (Ortaylı, 1985, s. 124-126).

Gazetenin 19 Kasım 1923 tarihli nüshasında “Türk Ocağı’nda” başlıklı haberde Türk Ocağı İstişare Heyeti’nin görev süresinin sona ermesi nedeniyle 16 Kasım 1923 tarihinde yeni istişare heyeti seçimi yapıldığı belirtilmektedir. Yeni istişare heyeti şu şekildedir:

Hakkı Baha Bey, Müze Müdürü Hasan Fehmi Bey, Şube Reisi Saffet Bey, Doktor Yusuf İzzettin Bey, Mühendis Hüsnü Bey, Muallim Rüştü Bey, Avukat Rahmi Bey (“Türk Ocağı’nda”, 1923, s. 1).

Bursa Türk Ocağı’nın gazetenin incelenen sayılarının bulunduğu dönemlerde pek çok önemli olayda etkili olduğu, önemli etkinlikler düzenlediği, önemli toplantılara ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Gazetenin 14 Şubat 1924 tarihli nüshasında “Ocakta Konferans” başlıklı yazıda Bursa’ya gelmiş olan İstanbul Tıp Medresesi Müderrisi Akıl ve Sinir Hastalıkları Uzmanı olan Doktor Raşit Tahsin Bey’in Türk Ocağı’nda tıbbi ve ictimai bir konferans vereceği (15 Şubat 1925) cuma günü Ziraat Müdürü Kazım Bey tarafından tütüncülük hakkında bir hasbihal yapılacağı haberi yer almaktadır (“Ocakta Konferans”, 1924, s. 2).

25 Şubat 1924 tarihli nüshada daha önce gazetede haberi yer alan Türk Ocağı’nda gerçekleşecek müsamerenin önümüzdeki Perşembe (27 Şubat 1924) akşamı ve Cuma (28 Şubat 1925) günü yapılacağı belirtilmektedir. Müsamereye Sanayi-i Nefise Yurdu Musiki Heyeti’nin de katılacağı seçilmiş nadide parçaların söyleneceği, Reşat Nuri Bey’in “Eski Rüya”sıyla Ahmet Nuri Bey’in “Teceddüd”ünün temsil edileceği yer almaktadır (“Ocağın Müsameresi”, 1924, s. 1).

Ayrıca, 27 Mart 1924 tarihli nüshasında, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte o dönemin ihtiyaçlarına tam cevap veremeyen Türk Ocakları Nizamnamesi’nin değiştirilmesi ve diğer bazı konuların müzakere edilerek karara bağlanması için 15 Nisan 1924’te Ankara’da bir kongre düzenleneceği belirtilmektedir. Kongreye her ocaktan bir temsilcinin katılacağı, katılacak temsilcinin belirlenmesi ve yeniden oluşturulacak istişare heyetinin belirlenmesi için 31 Mart 1924 Pazartesi akşamı genel toplantı yapılacağı aktarılmaktadır (“Türk Ocakları Kongresi”, 1924, s. 2).

Yukarıda Türk Ocağı ile ilgili bahsedilen Haberlerde, ocağın çeşitli konferanslara ev sahipliği yaptığı, sanatsal etkinlikler düzenlediği v.b alanlarda etkili çalışmalarda bulunduğu konu edilmiştir.

“Ocağımızın Faaliyeti” başlıklı haberde (21 Ağustos 1924) Türk Ocağı’nın yaptırmış olduğu iki odalık tedavi odaları ile ilgili haberde şu detaylar yer almaktadır:

“Tedavi ve Takib-i Mesalih Odaları

Türk ocağı fakir ahali ve köylülerimizin sıhhi ve adli ihtiyaçlarını temin ve tatmin edebilmek emeliyle iki oda küşad eylemiş ve bu odaların resmi küşadı salı günü akşamı vali, liva kumandanı beyefendilerle, müftü, hakim ve rüesay-ı hükümet, etibba, muallimler ve müdavin-i sairenin huzuru ile icra edilmiştir.

Vakt-i muayyenede muayene ve tedavi odası, ittihaz olunan heyet-i idare odasının önünde Hacı Ziya Efendi'nin Türkçe bir duasını müteakip kurdela Dr Fahri Paşa tarafından kesilerek odaya girilmiş ve odanın küçük fakat oldukça zengin eczanesi ile emraz-ı zühreviyye ve bevliyyeye ait cihazları görüldükten sonra Ocak Reisi İsmail Hakkı Bey tarafından maksat ve gayeyi müşerrih bir nutuk irad ve Vali Beyefendi tarafından mukabele edilmiştir.

Muayene ve tedavi odasının ihzar ve tertibinde bilhassa Doktor Nazif Şerif Bey'in büyük gayret ve himmetleri sebkat eylemiştir. Odaya Yağcı Cemal Bey 30, Fabrikatör Yusuf Ağa 25 lira, bezzaz Hafız Halit Bey 30 kutu devlet kinini, Sıhhiye müdüriyeti yarım kilo kinin teberru eylemiştir. Doktor Cemal Ömer Bey'in muvazzaf tabibi bulunduğu odaya Doktor Fahri Paşa, Nazif Şerif, Kemal, Feridun Şevket, Şefik Lütfi Beyefendiler de muayyen saatlerde devam edecekler ve müracaat edecek hasteganı meccanen muayene ve tedavi eyleyeceklerdir. Etıbbanın devam saatleri müş'ir levha oda kapısına talik edilmiştir.

Ocağımızın bu muvaffakiyetini tebrik ve şükranla karşılar muvaffakiyet daima temenni eyeriz.” (“Ocağımızın Faaliyeti”, 1924, s. 1)

Bu haberde ocağın iki odalı bir sağlık ocağı yaptırdığından bahsedilmiş, sağlık alanında halkın önemli bir ihtiyacı olan sağlık ocaklarının oluşmasında ocağın katkısı belirtilmiştir. O dönemde sağlık ocakları halkın yanı başında olan, teşhis ve etkin rol oynayan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca sağlık ocağına imkanı olan halkın yaptığı yardımlarda habere konu edilmiştir.

Gazetenin aynı sayısında “Ocağın Teşekkürü” başlıklı yazıda Türk Ocağı, ocakta açılan muayene ve dava zaptı odalarının açılması için yapılan yardım ve açılışa katılımlardan dolayı aşağıda yer alan teşekkürü yayınlamışlardır:

“Ocak riyasetinden atideki tezkereyi aldık: Muhterem Efendim

19 Ağustos 1340 Salı günü ocağımızda muayenehane ve zaptı dava odalarımızın resmi küşadında bulunmak lütfunu diriğ etmemek suretiyle hayatı memleketle alakadar olan ve bu hususta vaad-i muavenet buyuran zevata arz-ı teşekkürle muayenehanenin levazım-ı zaruriyesine sarf edilmek üzere 3000 kuruş teberru buyuran kıymetli tüccarlarımızdan Ahmet Cemal Beyefendiye ve 2500 kuruş

teberru buyuran muhterem fabrikatörlerimizden Yusuf Ziya Beyefendiye ve yarım kilo kinin teberru buyuran sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye müdürü muhteremi Kemal Beyefendiye ve 25 kutu devlet kinini teberru buyuran muhterem tüccarlarımızdan Hafız Halit beyefendiye gösterdikleri müessir hamiyet ve insaniyetten fevkalade mütehasıs olan heyetimiz alenen beyan-ı şükran ve minnettarı eyleriz (“Ocağın Teşekkürü”, 1924, s. 1).

Ayrıca 9 Mart 1925 tarihli nüshada “Türk Ocağı İntihabı” başlıklı yazıda Türk Ocağı’nda 6 Mart 1925 Cuma akşamı Ocak üyelerinin yeni idare heyetini seçtikleri, yeni heyette Avukat Kemal Ziya Bey’den başka değişiklik olmadığı, onun yerine gençlerden Naci Bey’in girdiği belirtilmektedir (“Türk Ocağı İntihabı”, 1925, s. 1).

Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu); Atatürk’ün öncülüğünde kurulan *Himaye-i Etfal Cemiyeti* (Çocuk Esirgeme Kurumu), savaşta yetim kalan çocukları desteklemek amacıyla faaliyet göstermiştir. Bursa’da da bu cemiyetin şubesi bulunmuş, özellikle kimsesiz çocuklara yiyecek, giyecek ve eğitim desteği sağlanmıştır (İnan, 1972, s. 45-47).

Ertuğrul Gazetesi’nde Himaye-i Etfal Cemiyeti ile ilgili haberler de yer almaktadır. Gazete’nin 24 Aralık 1923 tarihli nüshasında Yunanistan’dan gelen muhacirlerin çoğunluğunun emzikli kadınlar olduğu ve Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin özellikle bu zor durumdaki insanlara yardımcı olabileceği belirtilmekte ve cemiyetin konuya dikkati çekilmektedir (“Himaye-i Etfal Cemiyeti”, 1923, s. 1). Gazetede yer alan bu haberde Himaye-i Etfal Cemiyetinin mübadele sonucunda anavatana gelen emzikli kadınlara sahip çıkarak ulvi bir görev üstlendiği belirtilmiştir.

“Himaye-i Etfal Cemiyeti” başlığı ile yer alan haberde (3 Şubat 1924) yine muhacir çocukların soğuk ve giyim noktasındaki eksikliklerden dolayı sağlık durumlarını dikkate alan cemiyetin bu durumla ilgili gerekli girişimlerde bulunmaya başlayacağı belirtilmektedir (“Himaye-i Etfal Cemiyeti”, 1924, s. 1). Bu haberde de cemiyetin yine muhacir çocuklarına giysi yardımı yaptığı ve sosyal bir vazife üstlendiğine değinilmiştir. Bu haberlerden anlaşılacağı üzere cemiyetlerin ihtiyaç sahibi halkla yakın ilişki içinde olduğu ve ihtiyaçlarını gidermede önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Bursa'da İşçi ve Esnaf Dernekleri; Bursa, ipek ve tekstil sanayisinin merkezi olduğundan, Cumhuriyetin ilk yıllarında işçi ve esnaf dernekleri de kurulmuştur. Bu dernekler, genellikle ekonomik hakların korunması ve mesleki dayanışma amacıyla faaliyet göstermiştir. Örneğin, 1923'te Bursa'da sadece 832 ipek işçisi bulunurken, bu sayı 1927'de sanayi işçilerinin artmasıyla büyümüştür. Bu dönemde işçi dernekleri, yerel düzeyde örgütlenmeye başlamıştır (Keyder, 1993, s. 88-90).

12 Kasım 1923 tarihli nüshasında "İhtiyat Zabitleri Cemiyeti" başlıklı haberde İhtiyat Zabitleri Cemiyeti'nin önceki idare heyetinin istifası üzerine 29 Ekim 1923 yani Cumhuriyetin ilan edildiği gün Türk Ocağı salonunda toplanan ihtiyat zabitlerinin yeni idare heyetini şu şekilde seçtikleri belirtilmektedir:

Başkan Mümtaz Şükrü Bey

Kâtip ve Muhasebeci Yusuf Ziya Bey

Üye Abbas Bey

Üye Galip Bey

Üye Basar Bey ("İhtiyat Zabitleri Cemiyeti", 1923, s. 1).

Ayrıca, 12 Kasım 1923 tarihli nüshasında "Dülger Esnafı Cemiyeti'nden" başlıklı haberde cemiyetin üyelerine, üye olacıklara ve vatandaşlara karşı yapmış olduğu ilan gazetede şu şekilde yer almaktadır:

"1- Şimdiye kadar cemiyetimize dahil olmayan duvarcı, marangoz ve keserci ustalarının Teşrin-i Sani 339 tarihinde kadar cemiyete kayıt olunarak hüviyet cüzdanı almaları lazımdır Aksi takdirde cemiyet kendilerini her türlü müzaharet ve muavenetten mahrum edeceği gibi inşaatta istihdam edilmemeleri hususunda teşebbüs-ü lazımede bulunacaktır.

2- Taşradan gelmiş olan ustaların da Cemiyete müracaat ederek kaydedilmeleri lazımdır.

3- Bilumum ustaların künyeleri temettü için vergi kalemle verileceğinden cemiyete müracaatları

Cemiyetimiz tarafından muti hüviyet cüzdanları olmayan ustaların inşaatta istihdam edilmemeleri rica ve istihdam edildikleri takdirde sanat ve cemiyet namına hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceğimizi beyan ve ilan eyeriz." ("Dülger Esnafı Cemiyeti'nden", 1923, s. 2).

“Cemiyet-i Umumiye-i Belediye” başlıklı yazısında (7 Şubat 1924) cemiyetin dünkü (6 Şubat 1924) Çarşamba günü ilk toplantısını yaptığı, mali ve idari meseleleri incelemek üzere iki encümeni ayırdığı ve ikinci toplantısını önümüzdeki Pazar (10 Şubat 1924) günü encümenlerin hazırlayacağı maddeleri müzakere edeceğinden haber verilmektedir (“Cemiyet-i Umumiye-i Belediye”, 1924, s. 2).

Ayrıca 10 Mart 1924 tarihli nüshasında yer alan “Muallimler Cemiyeti İntihabatı” başlığı ile yer alan haberde Cemiyetin idare heyetinin seçilmesi için Darülmualimat binasında yapılan seçimlerle ilgili haber şu şekilde yer almaktadır:

“Geçen perşembe günü Darül muallimat binasında Maarif müdürü muhteremi Haydar Beyefendinin tahtı riyasetinde içtima eden Muallime Hanım ve Muallim Beyler Cemiyeti heyet idaresini intihap ve ber-vech-i ati (aşağıda olduğu gibi) zevat Ahrar ekseriyet eylemişlerdir:

Adedi Rey:

Mekatib-i Taliyeden:

Lise müdürü Besim Bey	71
Hakkı Baha Bey	64
Ulumu tabiiye muallimi İrfan Bey	46
Tevfik Bey	40
Riyaziye muallimesi Halime Hanım	42

Mekatib-i İbtidaiyeden:

Süleyman Faik Bey	69
Ahmet Ziya Bey	66
Zehra Hanım	63
Lütfiye Hanım	45
Ömer Fevzi Efendi	45

Ayrıca 12 zattan mürekkep bir de Divan heyeti intihap edilmiştir.

(“Muallimler Cemiyeti İntihabatı”, 1924, s. 1)

Yukarıdaki İhtiyat Zabıtları Cemiyeti ile ilgili ilk haberde, kişilerin toplum içinde tanınmasında ve kayıt altına alınmasında önemli bir belge olan hüviyet cüzdanlarının çıkarılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Ayrıca cemiyetin yönetimi ile ilgili yapılan seçimlerden dolayı o dönemde cemiyetin idari yapısının demokratik bir yöntemle oluştuğu anlaşılmaktadır.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri (Bursa Şubesi); Milli Mücadele döneminde kurulan *Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri*, Sivas Kongresi'nde *Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti* olarak birleşmiş ve I. TBMM'deki Müdafaa-i Hukuk Grubu daha sonra Halk Fırkası'na dönüşmüştür. Bursa, Milli Mücadele'de önemli bir merkez olduğundan, bu cemiyetin şehirde aktif şubeleri bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu cemiyetin mirası, Halk Fırkası'nın yerel teşkilatlanmasında devam etmiştir (Giritlioğlu, 1965, s. 67-70).

Bursa'da faaliyet gösteren cemiyetler arasında yer alan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti; 1929'daki dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de etkilediğinde, yerli üretimi teşvik etmek ve tasarrufu özendirmek amacıyla kurulmuştur. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bursa, ipek ve tekstil sanayisinin merkezi olduğundan, bu cemiyetin faaliyetleri şehirde de yankı bulmuştur. Cemiyet, yerel sanayicileri desteklemek ve tüketim alışkanlıklarını düzenlemek için kampanyalar düzenlemiştir (Yılmaz, 1992, s. 22-23.).

4.1.4. Sportif Faaliyetler

Ertuğrul Gazetesi'nde sportif faaliyetlere de önemli ölçüde yer verildiği tespit edilmiştir. Özellikle de şehirde düzenlenen at koşularına ilişkin haberlerin gazetenin çeşitli nüshalarında sıkça yayımlandığı görülmüştür. Ayrıca halka ve sporculara spor yapma imkanı sağlayacak spor sahası inşası gibi haberler de gazetenin ele aldığı haberler arasındadır. Gazetenin 8 Ekim 1923 tarihli nüshasında "Bursa Sergisi" başlıklı haberin alt başlığında "At Koşusu" alt başlığında yapılacak koşunun programı şu şekilde yer almaktadır.

"1339 senesi Teşrin-i Evvelin 12. Cuma günü Bursa'nın (Atıcılar) mevkiinde icra edilecek koşu programıdır.

TAY KOŞUSU: 4 yaşında ve 1.35 ve daha yukarı yükseklikte bilimüm taylara mahsus olup kat edeceği mesafe bir durdur. Duhuliyesi 2 liradır. Birinci gelene 50, ikinci gelene 25 lira mükafat verilecektir.

SERGİ KOŞUSU: Dört yaşından yukarı 1.40 ve bundan yukarı yüksekliğinde bilimüm yerli hayvana mahsustur. Kat edeceği mesafe 2 dur olup duhuliyesi 5 liradır. Birinci gelene 100, ikinci gelene 50 lira mükafat verilecektir.

SÜRAT KOŞUSU: Seneleri 4 ten yukarı 1,40 mütecaviz yüksekliğinde bilimüm yerli ve arab hayvanatına mahsustur. Kat edeceği mesafe 2 dur olup duhuliyesi 10 liradır. Birinci gelene 250, ikinci gelene 100 lira mükafat verilecektir.

TAHAMMÜL KOŞUSU: Seneleri 5'den yukarı 1,40 santimetreye müteceviz irtifada bilimum yerli ve arab birli melez hayvanatına mahsustur. Kat edeceği mesafe 3 durdur. Metru olub duhuliyesi 10 liradır. Birinci gelene 300, ikinci gelene 150 lira mükafat verilecektir.

ZABİTAN KOŞUSU: Üniformalı zabıtana mahsus zatı ve miri binin hayvanatı içindir. Duhuliyesi yokdur. Kat edeceği mesafe birçok durdur. Birinci gelene seyis dürbünü, ikinci gelene 150 lira mükafat verilecektir.

EĞLENCE KOŞUSU: İşbu koşu merkeblere mahsus olup duhuliyesi 50 guruştur. Birinciye 25 lira verilecektir.

BİSİKLET MÜSABAKASI: (herkes iştirak edebilir) mesafe 1 durdur. Duhuliyeye 1 lira olub birinciye 20, ikinciye 15 lira verilecektir.” (“At Koşusu”, 1923, s. 1)

Gazetede at koşuları ile ilgili haberlere sıkça yer verilmiştir. Haberlerde koşulacak mesafe, atların özellikleri, verilecek mükafatlar, koşuların neticesi gibi bilgilere detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Gazetede; at koşularının, çok geniş yer tutmasından o dönem Bursa'da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Gazetenin 11 Ekim 1923 tarihli nüshasında yer alan “At Koşusu” haberinde 12 Ekim 1923 Cuma günü yapılacak faaliyetler bildirilmektedir. Haberde cuma günü Bursa'nın Atıcılar mevkiinde zevali saat ile sabah ondan öğleye kadar mektep çocukları tarafından oyunlar ve eğlenceler yapılacağı ve monolog söyleneceği, öğleden sonra saat birde at yarışı başlayacağı, arada eşek ve bisiklet yarışları yapılacağı bildirilmektedir.

Haberde giriş ücretlerinin; özel yerler için 150, birinci mevki için 100, ikinci mevki için 50 ve normal yerler için 10 kuruş olduğu belirtilmektedir. Ulaşım imkanları ve ücretleri olarak; Belediye dairesi önünden koşu mahalline faytonların 20, binek otomobillerin kişi başı 40, kamyonların da 20 kuruştan koşuya katılacakları götüreceği, herhangi bir sorun çıkması durumunda polisin yardımcı olacağı yazmaktadır.

Haberde bir aydan beri yapılan hazırlıkların fevkaladeliğinden, İstanbul'dan, kaza ve livalardan at sahibi ve meraklılarından gelenlerin çokluğu koşunun diğer yerlerde yapılanlardan daha iyi olduğundan gayet eğlenceli bir gün geçirileceğini ispat ettiği bahsedilmektedir (“At Koşusu”, 1923, s. 2).

15 Ekim 1923 tarihli nüshada daha önceki haberlerinde de yer alan Bursa Sergisi içerisinde yer alan at koşusu gerçekleşmiş ve bu koşu ile ilgili haberler “Cuma Günkü At Koşuları” başlığı ile gazete sütunlarında şu şekilde yer almaktadır:

“Sergi heyeti tarafından tertib edilen ve birçok günlerden haftalardan beri izhar edilmekte olan at koşuları onbinlerce halkın inzar-ı temaşası önünde büyük bir heyecanla icra edildi. Atıcılar meydanı hiç şüphe yok ki şimdiye kadar bu kadar muazzam bir kalabalık görmemişti.

Koşu için fazla olarak tab edildiği zan edilen biletler üç defa toplanarak gişeye iade edilmiş, şimdi kat kat fevkında hasılat ve tehacüm olmuştur. Halkda spora karşı gösterilen bu alaka pek ziyade şayan-ı şükran ve muhammedtedir ?

Program mucibince öğleden evvel atletik ve komik müsabakalar yapılacak öğleden sonra alafranga saat birde de at koşularına başlanacaktı. Daha henüz sabah pek erken iken halk otomobillerle, arabalarla ve kısmen de maşeyan fevc fevc atçılar çayırına adeta bir insan seli şeklinde akmağa başlamış ve o büyük saha Bursa’ımızda pek az görülen muazzam bir halk kitlesiyle dolmuştu. Koşu mahalinde sergi heyeti tarafından yapılan tertibatta pek mükemmel idiye de bil’ahare maalesef inzibat layıkıyla temin edilmemiş on kuruşluk bir duhuliye bileti ile sahaya girebilenler beşyüz kuruşluk fevkalade mevkilerdeki koltuklara kurulmuşlardır.

Sahanın cümle kapısından girildikten sonra solda dikenli tellerle ayrılmış üç yolun medhallerine asılan etiketler birinci mevki, hususi mevki, fevkalade cümlelerini ihtiva ve intizam ve inzibatı polis efendilerle jandarmalar temin ediliyordu. Saat on alafrangada mekatib-i iptidaiye talebelerinin 100 metrelik sürat koşusuyla müsabakalara başlandı. Bunu müteakib küçüklerin emekleme, çuval, çeviklik müsabakaları yapıldı. Küçüklerin müsabakalarını müteakib mekatib-i taliye talebelerinin sürat, mukavemet, halat çekme müsabakaları icra ve sehpanın getirilmesi hasebiyle sıyrıla irtifa, programdan ihraç edildi.

Bu müsabakaları müteakib bisiklet müsabakası icra ve müsabakaya üç efendi iştirak eyledi. Makinelerin ağır ve “alle gidon”lu olmasına rağmen dört buçuk dakikada jandarma Sami Efendi birinci olarak geldi.

Bu suretle öğleyi yapan zevat .... arkasındaki ulu ağaçların sayeleri altında Said Bey tarafından izhar-ı tertib edilen büfede def-i cev’ edilen ve gezindikden sonra saat bir alafrangada koşunun en heyecanlı müsabakalarını seyre hazırlandılar. Bu esnada erkek ve kadın onbinlerce halkdan mürekkep bir mahşer-i muazzam binbeşyüz metre hattında çayırın etrafını doldurmuş bütün gözler, heyecanlı müsabakalara teveccüh etmişti.

Nihayet tay koşusuyla at koşularına ibtidar edildi. Muhtelif bahisler, iddialar yapıyor bilhassa at sahipleriyle yakından alakadarlar beyninde hararetili mütalaalar, mübahaseler icra ediliyordu. Bir devirden ibaret olan tay koşusuna sekiz at iştirak etti. 20

dakika onbeş saniyede Nalbantbaşı Mehmet Efendi'nin al tayı birinci ve 20 dakika 17 saniyede İshak Beyin açık doru tayı ikinci geldi.

İki devir (300 metre) den ibaret olan sergi koşusuna 18 at iştirak itdi. 4 dakika 25 saniyede Hafız Hamid Efendi'nin süvari olduğu İnegöllü Şükrü Bey'in Şark ismindeki kır atı birinci, dört dakika yirmi altı saniyede Gönenli Mustafa Efendi'nin Karakuş ismindeki yanık al atı ikinci geldi. Koşunun en iddialı ve heyecanlı kısmı olan iki devirlik sürat koşusuna sekiz hayvan iştirak etdi. Koşudan evvel İhsan Bey'in soğuk kanlılığı, diğer hayvanların bir iki metre gerisinde duruşu, hayvanına ve kendisine pek bariz olarak görünen itimadi temaşakeran üzerinde de büyük bir tesir yapıyor, İhsan beyin behemehâl kazanacağı hakkındaki iddialar hemen hemen umumileşiyordu. Nihayet müsabaka başladı. Ve büyük bir heyecan içinde 4.17 dakikada İhsan Bey'in Tayyarisinin birinciliği ile hitam buldu. Şükrü Bey'in Ferhad'ı iki saniye fasıla ile ikinci kaldı.

Bahis koşusundan sonra bir devirlik zabitan koşusu yapıldı. Bu koşuya iştirak eden üç zabıt beyden jandarma alay mülhaki mülazım Burhaneddin Bey iki buçuk dakikada birinci, piyade mülazımlarından Abdülkerim Bey üç saniye fasıla ile ikinci geldi. Sonra koşunun en büyük ve heyecanlı müsabakası olan üç devirlik tahammül koşusuna geldi. İhsan Bey bu koşuya Mesuduyla iştirak ederken İnegöllü Şükrü Bey yine al Ferhadını koşduracaktı. Sürat koşusunda birincilikdeki mehareti hayvanın gösterişi yine bütün ümit ve kanaatleri İhsan Beye tevcih ettirilmişdi. Maamafih bazı zevat "Mesud" un "Tayyar" ın dünunda olduğunu Mesudun kazanmamak ihtimali olduğunu serd ediyorlar, umumi mübahaseler, iddialar meydan alıp gidiyordu.

Yarım saatlik bir fasıladan sonra nihayet koşuya davet emri verildi ve iştirak edecek 11 hayvan varış mahalinde dizildiler. İhsan Bey yine geride aynı soğukkanlılıkla tebessüm ediyordu. Hareket emrine müteakib hayvanlar tozu dumana katarak tura başladılar. Birinci turda en arkada bulunan İhsan Bey ikinci turda üçüncü olmuş ve üçüncü turun son nıfında bir iki metre fasıla ile en öne geçmişti. Artık herkes Mesud'un birinciliğini ümit ediyor mübahisler seviniyor asabiyet ve heyecan gösteriyordu. Son rabrada Şark Mesud'a yaklaştı berabere geldiler ... geçdi ... ve bir iki metrelik fasıla ile Mesud'u ikinci bıraktı. Ve son alkış tufanının medid temucanı arasında koşu hitam bulmuşdu. Yüzlerce araba ve otomobil, maşeyan avdet eden temaşaganı ve iki üç karışık tozu yararak onbinlerce halkı gece yarılarında kadar Bursa'ya taşıdılar ve Bursa'ya gelenlerde gece kesif bir toz tabakasından temizlenmek için kaplıcalara şitab itdiler." ("Cuma Günkü At Koşuları", 1923, s. 1-2)

Genel olarak değerlendirildiğinde; at koşuları Ertuğrul gazetesinde oldukça detaylı bir şekilde yer almıştır. Bu haberlerde koşuların halk tarafından ilgi ile takip edildiği ve at koşularının sosyal hayatın içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Ayrıca gazetede at koşularının dışında farklı türden yarışlar hakkında da dikkat çeken bilgiler yer almaktadır.

“Spor Sahası” başlıklı yazıda (22 Ekim 1923) Bursa’ya yapılacak olan spor sahası ile ilgili haber yer almaktadır. Haberde spor sahası için en uygun yer olarak Yağcılar Pınarı mahallesindeki Vakıfbahçe’nin belediye tarafından istimlak edilerek sahaya dönüştürüleceği hakkında daha önce de haber yapıldığı ifade edilmektedir. Gazetenin ulaştığı son bilgiler çerçevesinde Belediye tarafından 80 dönüm civarındaki Vakıfbahçe’nin haritası düzenlendiği, istimlak kanununa uygun şekilde resmi işlemlerin devam ettiği, muhammen adı verilen günümüz gayrimenkul danışma uzmanları görevindeki kişiler tarafından yapılacak fiyat tespitinden sonra evrakların Valiliğe verileceği belirtilmektedir. Valiliğin onayıyla birlikte 2 ay sonra gençliğin ve Bursa’nın belediyenin gayretleriyle mükemmel bir sahaya sahip olacağı bildirilmektedir (“Spor Sahası”, 1923, s. 1).

Ayrıca gazetenin aynı nüshasında nükte ve hicivleriyle tanınan divan şairi Haşmet ile ilgili “Şair Haşmet ve Spor” başlıklı yazıda şu bilgiler yer almaktadır:

“1170 tarihlerinde bazı devlet ricalini hicvettiğinden dolayı Bursa’ya nefy ve teb’id edilen Şair Haşmet’in etrafı derhal şiir ve sanat düşkünleriyle çevrilmiş, iş’arının pek çokları için Bursa’nın nazenin muhiti ilham menbaları olmuştur. Haşmet’in en fazla meftunlarından ve düşkünlerinden ve kendisinden en ziyade müteessir ve müstefid olanlardan birisi de Orhan İmamzade Müderris Mehmet Said Efendi’dir. Bu zat Haşmet divanını münlanın müsaadesi ile cem ve tetkik eylemiş ve baş tarafına derç ve tahrir eylediği dibacede şairin tercüme-i halini zikretmiştir. Haşmet münlanın ilmi ve irfanına sanattaki yüksekliğe vakıf olmak için divanına göz gezdirmek kifayet eder. Biz Haşmet’in isporculuğundan bahsetmek istiyoruz. Bursa’nın başlıca spor meydanları; Atıcılar, Pınarbaşı’dır. İmamzadenin rivayetine göre bu sahalar haricinde spor içtimaları yapılıyor, muhtelif müsabakalar ve eğlenceler tertip ediliyordu. Abdal Murad’da Haşmet namına dikilmiş bir kitabede:

Haşmet Efendi atdı bu yerden şu menzile
Üç defa urdu birbiri üzre nişânını
Koluna kuvvet ola bu menzilde taş dikip
Mermerde kazdı sikke gibi nâm u şânın

Beitleri bize haşmetin tirandazlıkdaki derecesini de vazihen gösterir.

Ok, mızrak oyunlarında Haşmet yekta idi. Abdal Murad’da o zamana kadar Bursa’da görülmemiş bir surette yekdiğerini müteakip 3 defa hedefe isabeti üzerine bir zarifin yukarıdaki kitabeyi yazdırdığını İmamzade söylüyor. Bir defa insan beli

kalınlığında bir keçeyi asılı olduğu halde kılınçla -nasıl geldiğini görülemeyecek bir suretle- 2 parça eylemiş; hazır bulunanlar içinde İmamzade de varmış herkes gibi o da keçinin katlarını saymış 170 kat çıkmış. İmamzade'nin beyanına göre 70-80 kattan fazlasını kesen Bursa'da mesmu' değilmiş. Haşmet ve İmamzade yaran ve muhibbaniyla Mudanya'ya yaya gidip gelmekten bir zevk duyarlar ve bu tenezzühlerini sık sık icra ederlermiş.

Koca Ragıp Paşa gibi alim bir sadrazamın hürmetine mazhar olmuş olan Haşmet Münla bursa sporcuları huzurunda da maharet ve çalakisi, kudret ve maharetiyle büyük bir mevki-i hürmet ve itibar kazanmış zamanın Bursa isporcularının serfirazı olmuştur İmamzade'nin tercüme-i hali de tetkik edilince bu hoca efendinin de mühim bir sporcu olduğu anlaşılıyor. İmamzade tirendazlıkta kabza almış Okmeydanı'nda taş diktirmiştir. Mehmet Sait Efendizade merhum zapt eylediğine göre aynı zamanda mahkeme katibiymiş. Ta'likte, Arabi ve Farisi'de pek değerliymiş ve daha genç denecek bir çağda iken Pınarbaşı kabristanında bayram mahalline nazır mahalde defnedilmiştir.” (“Şair Haşmet ve Spor”, 1923, s. 2)

İlgili haberde, Bursa'nın tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Haşmet Beyle ilgili bir yazı yer almaktadır. Haberden Haşmet Beyin bir divan şairi olduğu ayrıca spor faaliyetlerinde de yetenekli ve nam salmış biri olduğu belirtilmektedir. Haşmet Bey devlet ricalinden de kabul görmüş bir şahsiyettir. Osmanlı sadrazamlarından Koca Ragıp Paşanın hürmetine mazhar olduğu belirtilmiştir.

“Mahalle Aralarında Top” başlıklı haberde (9 Mart 1925), her mahallede çocukların top oynamalarından dolayı pencerelerin kırılmasından ve gürültüden mahallelinin şikâyet edildiği belirtilmektedir. Belediye Meclisi toplantısında bu sıkıntıların çözülmesi için Milli Eğitim Müdürü tarafından değişik semtlerde çocuklar için örnek oyun bahçeleri yapılması teklifinin kabul edildiği ancak bunun fiiliyata geçmemiş olmasından dolayı şikayetlerin devam ettiği bildirilmektedir (“Mahalle Aralarında Top”, 1925, s. 1).

Gazetenin bu haberinden dönemin belediye meclisinin mahalle aralarında top oynayan çocuklar için çözüm olarak değişik semtlerde çocuk oyun bahçeleri ve spor alanları yapılmasını kabul ettiği ancak bu çözümün hala faaliyete geçmemiş olmasından dolayı halkın şikayetlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

4.1.5. Dini Yapılar ve Dini Faaliyetler

Bursa, tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması nedeniyle dini faaliyetler ve dini yapılar açısından

oldukça zengin bir kültür ve mirasa sahiptir. Bursa özellikle Osmanlı Döneminde inşa edilen medrese, cami, zaviye, külliye gibi dini yapılarla tanınır. Bursa'nın en önemli dini simgelerinden biri olan Ulu Cami Osmanlı padişahı I. Bayezid tarafından Niğbolu savaşının kazanılması anısına 1396-1399 yıllarında inşa edilmiştir. Ulu Cami mimari açıdan Selçukludan Osmanlıya geçişin önemli bir örneğidir. Ulu Cami Osmanlı döneminde dini eğitim ve vaazların merkezi olmuş medrese hocalarının eğitim verdiği önemli bir mekan olarak tarihteki yerini almıştır (TDV, 1992, s.425-426).

Bursa'nın diğer önemli dini simgelerinden biri olan Yeşil* Cami dönemin padişahı Çelebi Mehmet tarafından 1412-1419 yılları arasında yaptırılmıştır. Yeşil Külliyesinin bir parçası olan cami ismini turkuaz ve yeşil tonlarındaki çinilerinden almıştır. Caminin içinde özellikle minber ve mihrap etrafında turkuaz, yeşil, kırmızı ve lacivert renkli çiniler kullanılmıştır. Bu çiniler Osmanlı mimari sanatında çini uygulamalarının erken örneklerini temsil etmektedir. Caminin özellikle mihrabı çini sanatının en güzel örneklerinden biridir ve XV. yy. İznik çinileriyle süslenmiştir. Hacı İvaz Paşanın imzasını taşıyan çini süslemeler geometrik motifler ve bitki motifleriyle süslenmiştir (TDV, 1992, XLIII, s.553-554).

“Yeşildeki Tahribat Etrafındaki” haberden anlaşılacağı üzere (24 Ocak 1924), 1 yıl önce yapılan tadilat ve tamirat işleri esnasında demir ve çekiç kullanılarak, caminin orijinal yapısına zarar verildiği anlatılmaktadır. Ayrıca camide yapılacak tamir ve tadilat işleri ile ilgili bir heyet tarafından yaklaşık bir yıldır çalışmalar yapıldığı anlatılmaktadır. Gazetede camide yapılan tahrifatla ilgili yazılmış olan makalede; demir ve çekiç için mel'un, meslek ve sanat erbapları ile ilgili olarak da yapılan tahrifat nedeniyle hain ifadesinin kullanılmasından rahatsızlık duyan Belediye Elektrik Mühendisi Muhyiddin Bey tarafından ikinci bir tezkir yazısı yazılmış ve gazete de buna birinci ve ikinci sayfalarında geniş bir yer vermiştir. Muhyiddin Bey, makaleyi yazanın genelleme yaparak demir ve çekicin melun, meslek ve sanat erbaplarının hain olarak nitelenmesinin yanlışlığından bahsetmekte ve bir kalem erbabına bu dilin yakışmadığını belirtmektedir.

---

* Yeşil semti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olan Bursa'nın en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Osmanlı'nın kuruluş döneminde (14.-15. yüzyıl) şehir, hem idari hem de dini bir merkez olarak gelişmiştir. Yeşil semti, özellikle 15. yüzyılda Çelebi Mehmed döneminde inşa edilen Yeşil Külliye ile önem kazanmıştır. Semt, Osmanlı'nın yeşil alanlarla çevrili şehir planlamasının bir yansıması olarak, hem doğal hem de mimari açıdan “Yeşil” adıyla anılmıştır. (Ayverdi, E. H., 1972, s. 145).

Muhyiddin Bey, yapılan tahrifatın bir yıl önce yapıldığını, kendisinin 3,5 aydır görevde olduğunu belirtmiş ve yazılan makale nedeniyle okurların belediye çalışanlarını suçladığını söylemiştir. Daha önce tahrifatı yapan kişinin Bursa’da bulunduğunu, kendisi bu suçlamalara cevap verebileceği için onun adına konuşamayacağını belirtmiştir. Muhyiddin Bey, haberden önce bu tahrifatı fark etmediğini, caminin içinde çalışan mimarın ve tarihi eserden anlayan heyetin de bir yıldır bu durumu görmediğini belirtmektedir. Mimarın bu tahribatı gördüğünü, caminin yeşile boyanmasıyla bu tahribatın gizleneceğini belirtmektedir (“Yeşildeki Tahribat Etrafında”, 1924, s. 1-2).

5 Mart 1925 tarihli nüshada “Yeşil Türbenin Teneke Levhası” başlıklı haberde Yeşil Türbe’nin duvarına kurşun kalem ile yazı yazmasından müteessir olan bir kişinin “Duvarlara yazı yazmak memnu’dur” şeklindeki bir yazıyı bir teneke levhaya yazarak duvara astığı belirtilmektedir. Ancak yazının çok biçimsiz olması ve tenekeyi duvara çivi ile çakmasının tarihi esere zarar vermesinden dolayı levhayı asan kişinin hayır yapayım derken çok fena bir iş yaptığı ifade edilmektedir (“Yeşil Türbenin Teneke Levhası”, 1925, s. 1).

Bursa Osmanlı Devleti Döneminde dini faaliyetlerin yoğun olarak görüldüğü bir merkez olmuştur. Bu dini faaliyetler medreselerdeki ve camilerdeki eğitim ve ibadetlerden ayrıca vakıf sistemi ile desteklenen hayır işlerine kadar geniş bir alanı kapsamıştır. Osmanlıdaki vakıf sistemi sosyal hizmetleri ve dini yapıların ekonomisini desteklemiştir. Bursadaki medreselerde; tefsir, hadis, fıkıh, İslam hukuku gibi dini ilimler öğretilmiştir. Ulu camide medrese hocalarının ders vermesi, bu yapıyı dini eğitimin önemli bir merkezi haline getirmiştir. Yeşil Külliyesindeki ve Muradiye Külliyesindeki medreselerde bu çalışmalara ev sahipliği yapmıştır (TDV, 1992, C. VI, s.425).

“Regaip Gecesi” başlığı ile yer alan haber (7 Şubat 1924) şu şekilde yer almaktadır:

“İslam'ın nam-ı Muhammedîye tahsis ve her sene ihyasına itina eylediği Leyle-i Regaip önümüzdeki gecedir. Bütün İslam alemini bir anda bir maksat için sevindiren bir ilahi neşeyle mesut eden bu mübarek sene-i devriyeyi bilumum Alem-i İslam için kutlar milletimizin yeni başlayan intibah ve terakki devresi için feyizbahş olmasını tazarru' eyleriz” (“Regaip Gecesi”, 1924, s. 1).

3 Mart 1924 tarihli nüshada “Miraç Gecesi” başlıklı yazıda 4 Mart 1924 tarihinin Miraç Gecesi olduğu ifade edilerek okuyucular şu şekilde tebrik edilmektedir:

“Receb-i Şerif'in yirmi yedinci gecesi olmak itibarıyla önümüzdeki gecenin Miraç olması lazım geliyor.

Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin azim tecellilere mazhar olduğu bu gece İslam'ın füyuzatı için mukaddes bir menba' telakki edildiğinden asırlardan beri Alem-i İslam tarafından ilahi bir şehrayin ile karşılanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin güzergâh-ı terakkisine ilk tesadüf eden bu mübarek gecenin bilumum müminler hakkında badi-i meymenet olmasını temenni ederken muazzez karilerimizi de kutlularız.” (“Mübarek Miraç Gecesi”, 1924, s. 1).

Gazetenin 20 Mart 1924 tarihli nüshasında “Mübarek Berat Gecesi” başlıklı haberde İslam âleminin ve memleketin gecesi şu şekilde tebrik edilmektedir:

“Vahiy ve tenzilin mebde-i (mübde-i) olması itibarıyla Beynel İslam şehri ayinlerle takdisi mutad olan berat önümüzdeki geceye müsadif olmaktadır. Kaarilerimizi tebrik eder memleketimizin atmakta olduğu seri teceddüt adımlarında mazhar-ı tevfik olmasını bu vesile ile de niyaz ve tazarru eyleriz.” (“Mübarek Berat Gecesi”, 1924, s. 1).

“Ramazan’a Hazırlık” başlıklı haberde (2 Mart 1925) Ramazan ayında güzel ve yeni piyesler sergilemek için güzide artistlerden oluşan bir tiyatro heyetinin Bursa'ya gelmek üzere olduğunun haberinin alındığı, heyete mensup bir artistin Bursa'ya gelerek Milli Sinema müdürüyle görüştüğü belirtilmektedir (“Ramazan’a Hazırlık”, 1925, s. 1).

Yukarıda yer alan haberlerden, Ertuğrul gazetesinin dini gün ve gecelere önem verdiği anlaşılmaktadır. Türk-İslam alemi için bu gecelerin milli, manevi birlik ve beraberliğimiz için bu günlerin, önemli olduğu halkımızın bu gün ve geceleri en iyi şekilde değerlendirmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

4.1.6. Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa, Osmanlıdan miras kalan eğitim ve kültür mirasını modernleşme çabalarıyla bir araya getirmeye çalışan önemli bir merkezdi. Bu dönemde Bursa'da eğitimde milliyetçilik ve laiklik ilkeleri doğrultusunda reformlar yapılmış, yeni kurulan cumhuriyeti ulus-devlet niteliğini güçlendirmek için çaba

gösterilmiştir. Bursa’da Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile modern okullar açılırken, Merinos İlkokulu ve Işıklar Askeri İdadisi gibi eğitim kurumları öne çıkmıştır. Bu reformlar eğitimde devletin kontrolünü arttırarak dini eğitimin devlet kontrolüne alınmasını sağlamıştır. Açılan yeni eğitim kurumları, yeni müfredatlarla ulus bilincini güçlendirmeye odaklanmıştır (Arı, 2002, s.181-192).

Gazetede eğitimle ilgili haberler yoğun olarak yer almaktadır. Özellikle Yunan işgali sırasında tahrip olmuş olan eğitim kurumlarının yenilenmesi, yetimhanelerin durumu, Cumhuriyetin eğitime verdiği önemden dolayı yapılan eğitim yatırımları, kütüphanelerle ilgili haberlere yer verilmektedir. Gazetenin 11 Ekim 1923 tarihli nüshasında yer alan haberde Bursa’da bulunan Fransız okulunda görevli rahip ve rahibelerin okulu kapatarak Fransa’ya hareket ettikleri haberi yer almaktadır (“Fererler ve Sörler Gidiyor”, 1923, s. 2).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa’da Osmanlıdan miras kalan yabancı okullar bulunmaktaydı. Özellikle bunlar Amerikan, İtalyan, Fransız, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine hizmet veren eğitim kurumlarıydı. Yukarıdaki haberde bahsedilen okul, Fransız misyonerler tarafından kurulmuş olan Saint Joseph Okuludur. Fransızca eğitim verilen bu okul Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile denetim altına alınmış ve zaman içinde kapanmıştır (Öztan, 2013, s. 1).

İlk yıllarında Bursa’da ayrıca Darüleytamlar adı verilen eğitim kurumları da faaliyet göstermiştir. Osmanlıdan miras kalan bu kurumlar, XIX. yüzyılda modernleşen sosyal yardım politikalarıyla yaygınlaşmıştır. 1868’de Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul’da ilk resmi Darüleytam kurulmuş, ardından diğer vilayetlerde de benzer kurumlar açılmıştır. Bu kurumlar, yetim çocukların barınması, eğitimi ve meslek edinmesi için tasarlanmıştır. Darüleytamlar, genellikle vakıf sistemiyle finanse edilmiş, devlet ve yerel hayırseverlerin desteğiyle işletilmiştir (Özbek, 2002, s. 135-137).

Darüleytamlar, özellikle II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) sosyal refah politikalarının bir parçası olarak önem kazanmıştır. Bu dönemde, savaşlar ve göçler nedeniyle yetim sayısı artmış, bu da Darüleytamların sayısını ve faaliyetlerini artırmıştır. Kurumlar, yetimlere dini ve temel eğitim vermenin yanı sıra, ziraat, marangozluk, demircilik gibi meslekler öğretmiştir.

Bursa, Osmanlı'nın sosyal yardım geleneğinin güçlü olduğu bir şehir olarak, Darüleytam gibi kurumların erken dönemde kurulduğu merkezlerden biridir. Ancak, Bursa'daki Darüleytam'a dair spesifik bir kurumun adı, kuruluş tarihi veya faaliyetleri hakkında detaylı arşiv belgelerine dayalı bilgiler sınırlıdır. Bunun nedeni, Bursa'daki yetimhanelerin genellikle vakıf sistemi içinde veya diğer hayır kurumlarıyla (örneğin, imaretler) entegre bir şekilde işlemesi ve ayrı bir "Darüleytam" olarak kaydedilmemiş olmasıdır. Yine de Bursa'daki sosyal yardım faaliyetleri ve yetim çocuklara yönelik girişimler, aşağıdaki kaynaklara dayanarak özetlenebilir:

Bursa'da yetim çocuklar için sosyal yardım, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren vakıf sistemiyle sağlanmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda, II. Abdülhamid'in sosyal politikaları kapsamında, vilayetlerde Darüleytamların kurulması teşvik edilmiştir. Bursa, vilayet merkezi olarak, bu tür bir kurumun bulunması muhtemel şehirlerden biridir (Özbek, 2002, s. 140).

Bursa'daki Darüleytam, genellikle yetim çocukların barındırıldığı, temel eğitim ve meslek edindirme faaliyetlerinin yürütüldüğü bir kurum olarak işlev görmüştür. Bu kurumlar, yerel hayırseverlerin bağışları ve devlet desteğiyle finanse edilmiştir.

Bursa'nın ipek sanayisi ve tarım ekonomisi, Darüleytam'daki çocukların meslek eğitiminde önemli bir rol oynamıştır. Yetim çocuklar, ipekçilik, dokumacılık veya tarım gibi yerel ekonomiye uygun meslekler öğrenmiştir (İnalçık, 1994, s. 236).

Bursa'daki Darüleytam, yetim çocukların sadece barınma ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal entegrasyonlarını sağlamayı amaçlamıştır. Örneğin, XIX. yüzyıl sonlarında, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen muhacir ailelerin yetim çocukları, Bursa'daki sosyal yardım kurumlarına yerleştirilmiştir (İpek, 1994, s. 165).

Darüleytamlar, Bursa'da dini eğitimle birlikte pratik beceriler öğretmek çocukların kendi geçimlerini sağlayabilecek bireyler haline gelmesini hedeflemiştir. Bu, Osmanlı'nın sosyal refah anlayışıyla uyumludur.

Bursa'daki Darüleytam'ın, şehirdeki diğer hayır kurumlarıyla (örneğin, imaretler ve medreseler) iş birliği içinde çalıştığı bilinmektedir. Örneğin, Muradiye

Külliyesi gibi yapılar, yetimlere yardım sağlayan merkezler olarak kullanılmıştır (Özbek, 2002, s. 142).

XIX. yüzyılın ortalarında, Bursa’da eğitim seferberliği kapsamında birçok okul kurulmuş, bu okulların bazıları yetim çocuklara da hizmet vermiştir. Örneğin, 1845’te Sultan Abdülmecid tarafından kurulan Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Askeri Lisesi’nin temeli), yetim ve kimsesiz çocuklara askeri eğitim veren bir kurum olarak işlev görmüştür.

Bursa’daki Darüleytam, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası artan yetim sayısı ile daha aktif hale gelmiştir. Bu dönemde, Balkanlar’dan gelen muhacir yetimlerin barındırılması için yerel idareciler ve vakıflar tarafından ek çabalar gösterilmiştir (İpek, 1994, s. 164-165).

Osmanlı arşiv belgelerinde, Bursa’daki yetimhanelerin finansmanı için vakıf gelirlerinin kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur, ancak spesifik bir “Bursa Darüleytamı”na işaret eden detaylı bir belge sınırlıdır (Özbek, 2002, s. 141).

Bursa’daki Reji İdaresi’nin tütün politikaları, özellikle muhacir ailelerin ekonomik durumunu zorlaştırmış, bu da yetim sayısını artırmıştır. Reji’nin düşük fiyat politikaları nedeniyle geçim sıkıntısı çeken ailelerin çocukları, Darüleytam gibi kurumlara yönlendirilmiştir (İpek, 1994, s. 162; Özbek, 2002, s. 143).

Darüleytam, bu yetim çocukların meslek edinmesini sağlayarak, Reji’nin tütün sektöründeki olumsuz etkilerini bir ölçüde hafifletmeye çalışmıştır. Örneğin, tütün tarımına katılamayan çocuklar, ipekçilik veya diğer ziraat faaliyetlerine yönlendirilmiştir (İnalçık, 1994, s. 236).

22 Ekim 1923 tarihli nüshada Tirilye’de Bursa Darüleytamı yani yetimhanesi için 400 takım ve 1000 çift çorabın yapılması ve satın alınması için ihale yapılacağı, talip olanların şartları öğrenmek için Bursa Belediye münadisine başvurması gerektiğinin yetimhane müdüriyeti tarafından bildirildiği haberi yer almaktadır (“Tirilye’de Bursa Darüleytamı Müdüriyetinden”, 1923, s. 2).

Ayrıca 12 Kasım 1923 tarihli nüshada Mudanya muhabiri olarak görev yapan Mesut Hakkı tarafından kaleme alınan “Darüleytam ve Zavallı Yetimlerimiz” başlıklı

baş yazıda, Tirilye’de bulunan yetimhane ve orada bulunan özellikle şehit çocuklarının durumu, şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Mudanya muhabirimizden:

Bir türlü hal olunamayan darüleytamlar meselesinin burada Tirilye Darüleytamı’ndan kaçıp gelen talebeleri görerek ne feci bir şekil aldığını gören, bu intizamsızlığın, bu keşmekeşliğin o kadar dedikoduya rağmen hiçbir kimse tarafından hiçbir makamdan izalesini düşünen olmadığını anlayan Mudanya’nın hamiyetli halkı her gün feci bir manzaraya şahit olarak yahut o fecayia şahit olanları dinleyerek kan ağlamaktadır.

Bana bu satırları yazdıran saik dün gece Zafer Otelinin kırathanesinde başı açık ayakları çıplak çay içmekle def’i cua çalışan Mehmet isminde 11-12 yaşlarında bir talebedir. Artık gözümüz alıştığı için bunun bir darüleytam firarisi olduğunu anladım ve yanına sokularak hasbihale koyuldum.

Mehmet Kastamonu vilayetinin Araç kazasının Yevbeali karyesinden mücahede-i milliye şehidi Emin’in oğludur. Validesi de vefat ettiği için kimsesiz kalmış. Karyesinden Ankara’ya, on gün evvel Ankara’dan da 10 arkadaşı ile beraber Tirilye Darüleytamına gönderilmiş. Arkadaşlarından dördü firar etmiş kendisini güya dar-ı mezkura kabul etmemişler. Masumun gözlerinden bunun da bir firari olduğunu anlamak mümkün. İstiknahnade olunca firari olduğunu itiraf ediyor. Bakımsızlıktan başı ayağı çıplak olduğundan yazlık elbisenin artık kendisini muhafaza için adem-i kifayesinden bahisle sırf bu esbap dolayısıyla firar ettiğini anlattı. Bursa’ya gitmek için şimendifere rakip olmuş Yörük Ali istasyonundan iade etmişler. Ötede beride dolaşmış bir sahibi hayır karnını doyummuş bu gece de bu otelde kalacakmış yarın ne olacağını bilmiyormuş. Gözlerim yaşardı bir gün evladımın da böyle sürüneceğini düşünerek titredim.

Tirilye Darüleytamı ne için açılmış bu şehit yavrularını oraya ne için toplamışlar bunları muhafaza edecek müdür, muallim, mubassir, hademe yok mu yoksa bunları oraya toplamaktaki mana nedir? Varsa vazifelerini ifa etmeyenler ve şehit yavrularını böyle süründürenler ne için bir paçavra gibi oradan atılıyor ve ehli niçin iş başına getirilmiyor.

Dar-ı mezkur talebesinden birine o zavallının nakline memur 2 Jandarma ve bir arkadaşları fiilli şeni’ icra etmişlerdir. Tahkikatı adliyede dertdesttir. Talebattan birinin bekri izale edilmiş şurada burada sürünüyor. Bunları işinden, gören bir kalp, bir vicdan sahibinin teessürlerini, düşüncelerini tasavvur ediniz Allah aşkına. Ey ulyay-ı umur şehit yavrularını süründürmeyiniz ve bu işin bir çaresine bakınız.

Mudanya’dan daha yazılacak birçok diğer mektubuma intizar ediniz. 7 Teşrinisani 1339.

Mesut Hakkı” (“Darüleytam ve Zavallı Yetimlerimiz”, 1923, s. 1).

İlgili haberde gazetenin Mudanya muhabirinin sokakta karşılaştığı Tirilye Darüleytamından kaçmış bir çocukla karşılaşmasından bahsedilmiş. Millî mücadele şehidinin oğlu olan bu çocukla hasbihalinden bahsederken; Darüleytamdaki görevlilere görevlerini yerine getirmedikleri için sitem edilmiştir.

Gazetenin 19 Kasım 1923 tarihli nüshasında Belediye başkanlığı tarafından yapılan bildiriye Bursa Öğretmen okuluna yapılacak ilave bina için Belediye İdare Meclisi tarafından istimlak edilecek yerlerin bedelleri muhammen adı verilen günümüzdeki gayrimenkul değerlendirme uzmanlarının yaptığı işi yapan kişiler tarafından belirlenmiştir. Bu duruma itirazı olanların 8 gün içinde belediye başkanlığına başvurularını gerektiği bildirilmektedir. Muhammenler tarafından belirlenen bedeller gazetede şu şekilde yer almaktadır:

Tablo 1. Bursa Öğretmen Okulu İçin İstimlak Edilecek Araziler ve Tahmini Bedelleri

Metrekare	İstimlak Edilecek Arazi	Kuruş
9370	Yavriyan-1 Nasip veresesi tarafından metruk bahçe	35.000
2700	Aynı vereseeye ait metruk arsa	20.000
	Nişan Taftanyandan metruk böcekthane	15.000

Kaynak: “Bursa Belediye Riyasetinden”, 1923, *Ertuğrul*, 699.

Ayrıca 3 Aralık 1923 tarihli habere göre Yunanlıların yakmış olduğu Ziraat mektebinin yeniden inşası için verilen tahsisata 20.000 lira zam yapıldığı, ihalesinin yapılarak Vilayet İdare Meclisi tarafından oluşturulan komisyon tarafından inşaatına başlandığı belirtilmektedir (“Ziraat Mektebimiz Yapılıyor”, 1923, s. 1).

13 Aralık 1923 tarihli başka bir nüshada “Bursa’mız Maarifi” başlıklı röportajda dönemin Bursa Milli Eğitim Müdürü Haydar Beyefendi’nin açıklamaları şu şekilde yer almaktadır:

“340 için bir bütçe ihzar eyledim bu kabul edildiği takdirde 339 bütçesinde mevcut 128 zükur ve inas mektebe daha 78 mektep ilave edilerek 206’ya iblağ edilecektir. Yeni, yani 340 bütçemiz 190.220 liradır bunun 178.408 lirası 206 mektep için maaş, tahsisat-ı fevkalade, inşaat, tamirat, müteferrika, mahrukat ve icara mahsustur. Mütebakisi mekatib-i hususiye ikramiyesi, gice mektepleri maaşatı, muallim ve muallimeler ikramiyesi, fakir çocuklara kitap bedeli, izci teşkilatı, maarif idaresi

müstahdem maaşına tefrik edilmiştir. Bütçeyi yekününden 90.350 lira tedrisatı iptidaiye vergisi olarak mektebi olan kurra ve kasabat ailesine tevzi edilecektir. Yeni bütçemizin 26.500 lirası inşaata tefrik ve tahsis edilmiştir. Bunun 15.000 lirası Demirtaş Caddesi'nde ve Namazgah'ta inşaatı natamam kalan iki mektep binasının işimi hali inşaatına ve Hoca Ali zaten mektebinin -bahçe ittihaz edilmek üzere- civarındaki arsanın istimlakine tahsis edilmiştir.

Hisar'da inşa edilecek büyük bir mektep binasını 341 bütçesine ithal etmek istiyorum 10 senelik bir inşaat programı yapıyorum. Bitirince bu hususta ayrıca malumat ve izahat veririm. 340 bütçemizin kabulü takdirinde Mustafa Kemal Paşa kazasında iki, Gemlik'te bir, Mudanya'da bir ana ve gece mektepleri küşad edilecektir.

339 bütçemiz 141.000 küsür liraydı. Şu anda yeni sene için 49 bin lira kadar bir fazla tahsisat talep ediyoruz. Meclis-i umumi kabul ve tasdik ettiği takdirde vilayet maarifinde şayan-ı memnuniyet neticeler elde edilebileceği tabidir. Bu sene yapılan inşaat derdest ikmal darülmuallimat binası tamirat, tadilat ve ilavesi ile Yıldırım Mektebi, Orhaneli, Mustafa Kemal Paşa kazasında Meniz karyesi mektepleridir. Bunlardan Yıldırım Mektebi ikmal edildi. Orhanlı mektebinin 1 katı, Meniz karyesi mektebi ikmal edildi. Yine mezkûr kazada Üçbeyli, Kavaklı, Keselik, Karaoğlan köyleri mekteplerini ihtimali yapıyor. Karacabey kazasının Yenice karyesinde ahali tarafından bir mektep, Sultaniye karyesinde zükur ve inas mektepleri tamirat ve tadilatı, Akhisar Kalesi'nde eşraftan Osman Ağa tarafından mektebin tamirat ve tesisatı yapılmıştır” (“Bursa’ımız Maarifi”, 1923, s. 2).

Gazetenin 14 Şubat 1924 tarihli nüshasında Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Lisesi) tarafından daha önce ilk nüshası yayınlanan Yurt Mecmuasının yayın hayatına devam edeceği ve Muallimler Cemiyeti tarafından da Muallim isimli başka bir mecmua yayınlanacağı haberi yer almaktadır (“Yurt ve Muallim Mecmuaları”, 1924, s. 2).

Eğitimle ilgili diğer bir haberde, gazetenin 28 Şubat 1924 tarihli nüshasında Bursa Ziraat Mektebi Müdüriyeti'nin ilanında Bursa Ziraat mektebine bağlı olarak eğitim süresi bir sene olan makinist sınıfına ücretsiz ve ücretli olarak yatılı talebe alınacağı ve bunların kayıt ve kabul şartları yer almaktadır. Kayıt şartları gazetede şu şekilde sıralanmaktadır:

“1- Türk tebaasından olmak ve senni 18'den aşağı ve 25'ten yukarı olmamak

2- Her türlü makine işlerine müsait ve tahammül-ı sıhha ve ahlakı hasene sahibi olmak

3- 6 senelik iptidaiden mezun veya o derecede tahsil gördüğünü bi'l imtihan ispat etmek. 20'den fazla talep zuhurunda Türkçe (imla ve kavaid), hesap (imal-i erbaa) ve ameli hendese derslerinden yapılacak imtihanlarda ihraz-ı muvaffakiyet etmek.

4- Haddinden fazla talep zuhurunda kazanacak efendilerden 20'si meccanen ve diğerleri ücretle alınabileceklerdir. İşbu ücret peşinen mahiye 12 liradır.

Balada muharrer şeraiti haiz merkez vilayetle mülhakat taliblerinin evsaf-ı mezkureyi haiz olduklarına dair ve saik-i لازمelerini istidalarına ratben 25 Mart 340 tarihine kadar buldukları mahallin en büyük mülkiye memuru delaleti ile makamı vilayete veya doğrudan doğruya mektep müdüriyetine müracaatları ve tarihi mezkurdan sonra vuku bulacak müracaatlar nazar-ı itibara alınamayacağı ilan olunur” (“Bursa Ziraat Mektebi Müdüriyetinden”, 1924, s. 2).

“Paşamızın Şerefine Darül Muallimatta Müsamere” başlıklı haberde (13 Mart 1924) Kazım Karabekir ve Ali Hikmet Paşaların şerefine öğleden sonra Darülmualimatta bir müsamere verileceği, müsamerede Yurt Heyet-i Musikisi tarafından bir konser verileceği ve Darülmualimat hanımları tarafından da eğitimle ilgili bazı parçalar temsil edileceği yer almaktadır (“Paşamızın Şerefine Darül Muallimatta Müsamere”, 1924, s. 2).

Başka bir haberde 20 Mart 1924 tarihli gazetenin nüshasında “Kütüphanelerde Tetkikat” başlıklı köşe yazısında tam hangi Şehzade Mustafa olduğunu tespit edemedikleri Mustafa için yazılmış olan firaknameden şu şekilde bahsedilmektedir:

“Birkaç genç harsımıza ait tetkikatlarında beni de refakatlarına kabul ettiler müteaddid meslek ve meşrep sahibi arkadaşlarım muhtelif maksadı takip ediyorlardı birisinin defterinden istinsah ettiğim bir şiir parçası beni çok mütehassıs bıraktı Bursa'da kain Mısri Dergahı şerifine ait bir mecmuadan almıştı. Toplayanın tetkikine göre Mecmua onuncu asırda elde bulunuyormuş. Bu parça hece vezni ile yazılmış acıklı bir firaknamedir. Tarihimizin mahmul olduğu hadisatın zamanlarında halk üzerinde yaptığı akislerin bir numunesidir. Saray edebiyatı bize her faciada bir hikmet göstermek itiyadında iken halkın o ince sezişi hayrete şayan bir surette meseleyi tahlil ediyordu. Bu gibi asarın zapt edilememesi, edilenlerin zayia uğraması ne kadar eseflere şayandır şiir Üsteperli namında bir saz şairi tarafından Sultan Mustafa ağzıyla söylenmiştir. Üsteperli diye tahlis eden bu zat hakkında malumata biz malik değildik Sultan Mustafa delaleti ile tarihine itlada müyesser olmadı. Çünkü mahfuzatımızı yokladık tahattur ettiğimiz Sultan Mustafalardan tabii ölümle gitmiş bir tanesini bilmiyorduk. Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi düzme unvanı ile malum olan akıbeta uğradı Murat-ı Sani'nin oğlu Sultan Mustafa pederi tarafından galiba salben (asarak) idam edildi.

Kanuni'nin büyük oğlu Sultan Mustafa'nın vahşiyane boğuluğu el an tüyleri  rpertir Mehmed-i Salisin culusu günü boğdurduğu 17 kardeŐten biri hatta en büyüğü Mustafa idi. Bu sultanın akıbeti de malum. Genç Osman'ın Őhadetinden sonra tekrar iclas edilen Sultan Mustafa da eceliyle ölmüŐ değildi.

Kendi eceliyle ölmüŐ bir Mustafa'nın hanedan içinde bulunduğunu keŐfettik. Karaman'da vefat eden Fatihzade Sultan Mustafa mevud eceliyle gitti dedik. Derken müdekkik ve tarih Őinas bir arkadaş d rrilmeknunat diye manzum bir tarih açtı okumaya başladı. Meğer bu Mustafa da mesmumen gitmiş, güya Sadrazam Mahmut Paşa'nın zevcesinden dolayı araları açıldığından sadrazamın gadrine uđramıŐ Fatih'in Mahmut Paşa'yı idamına sebep de bu vukuat imiş

Her neyse biz Üsteperli tarafından hangi sultan Mustafa namına bu acıklı firaknamenin yazıldığına muttali olamadık.  mid ederiz ki daha fazla malumatı olanlar bizi de tenvir ederler biz manzumeyi aynen derc ediyoruz.

Firaknameyi Sultan Mustafa

Gel beni civanken  ld rme

Kıyma bana demiŐ Sultan Mustafa

Taze iken gel benzimi soldurma

Aman Hünkâr demiŐ Sultan Mustafa

Kardaş beni öldürür sen g  olur

Yine senin yine senin yüreğine acı olur

Birkaç kulun ziyan ola nice olur

Kıyma Hünkâr demiŐ Sultan Mustafa

Geldik nazarında el bağlıyoruz

Yasımız var karalıyız k kl y z

İkimiz de Sultan Murat oğluyuz

Kıyma Hünkâr demiŐ Sultan Mustafa

Dedemizin tahtın sana verelim

Sen ne dersen biz de sana uyalım

Gıdamızı bir bir kafeste yiyelim

Kıyma kardeş demiŐ Sultan Mustafa

Ustaperli söyler bunu böyle

Aldandık götürdük bir el ile

Verme kardeş beni cellat eline

Kıyma kardeş demiŐ Sultan Mustafa”

(“Kütüphanelerde Tetkikat”, 1924, s. 2).

Ertuğrul Gazetesi’nde bayramlarla ilgili de haberlere yer verilmektedir. 24 Nisan 1924 tarihli nüshada “23 Nisan Bayramı” başlığı ile yer alan haberde tüm binaların, caddelerin kırmızı bayraklarımızla süslendiği, herkesin sokaklara döküldüğü, resmi daire ve okulların tatil edildiği belirtilmektedir. Öğleden sonra vatandaşların belediye önünde toplandığı; askeri kıtaların, jandarma ve polis müfrezelerinin kendilerine gösterilen yerlerde yerlerini aldıkları bildirilmektedir. Sanayi Mektebi bandosunun gösterisinden sonra öğleden sonra 13.30 gibi müftü Hafız Ahmed Efendi tarafından gerçekleştirilen Türkçe duanın ardından büyük salonda tebrik merasimine geçilmiştir. Dönemin Bursa Valisi Kemal Bey ile Fırka Komutanı Derviş Bey tebrikleri kabul etmiştir. Bayram merasimine fırka komutanları, merkez komutanı, valilik görevlileri, müftü, hakimler, alimler, eşraf, öğretmenler, yazarlar, jandarma, polis, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve sair cemiyetler, müesseseler katıldığı belirtilmektedir (“23 Nisan Bayramı”, 1924, s. 1).

Gazetenin 1 Mayıs 1924 tarihli nüshasında bir önceki nüshada müftülük makamı tarafından hilalin görülmesi halinde 3 Mayıs Cumartesi günü aksi takdirde Ramazan ayının 30 güne tamamlanarak 4 Mayıs Pazar günü bayramın idrak edileceği belirtilmiştir. Bayram dolayısıyla gazete basılmayacağından okuyucuların bayramı şimdiden tebrik edilmektedir.

Resmi bayramlaşmanın bayram namazının ardından belediyenin büyük salonunda olacağı, müftü efendinin duasıyla başlayacağı, Polis Adli Kısım Amiri Ali Haydar ve Vilayet Evrak Memuru Mustafa Beylerin organizesiyle bayramlaşmanın gerçekleştirileceği belirtilmektedir (“Mübarek Bayram”, 1924, s. 1).

Gazetenin aynı sayısında 1 Mayıs işçi bayramına da yer verilmiştir. 1 Mayıs’ın bütün dünya işçi ve emekçilerinin bayramı olduğu belirtilmekte, şuurlu işçilerin, emekçilerin bayramı kutlanarak mutluluk ve refah dilenmektedir (“1 Mayıs”, 1924, s. 2).

21 Ağustos 1924 tarihli nüshada, Kız Muallim Mektep (Kız Öğretmen Okulu) binasının üzerine bir kat daha eklendiği, yapılmakta olan tamiratının tamamlandığı, sıvaları ile yağlı boyasının yapılmakta olduğu, tavan ve duvarlar açık filizli, pencere ve pervazlarıyla kapılar koyu kahverengi boyanacağı belirtilmektedir. Boya işlerinin

bitmesinden sonra, Kız Muallim Mektebi'nin geçici olarak eğitim için kullanılan Ermeni kilisesinden yeni binasına nakledileceği de haberin devamında bildirilmektedir ("Kız Muallim Mektep Binası", 1924, s. 1).

Ertuğrul gazetesinde yer alan köşe yazılarında "İttihad-ı İslam" yani İslam Birliği düşüncesini Cemaleddin Afgani ile ilgili haberler yer almaktadır. XIX. yüzyılda Batılı ülkelerin sömürgecilik politikaları karşısında Müslüman devletlerin askerî, ekonomik ve siyasî başarısızlıkları neticesinde, İslam dünyasını uyandırmak ve birleştirmek adına (mezhep farklılıkları olmaksızın) siyaset ve dinin birlikte olmasını savunan Seyyid Cemal (Afganî), Müslüman halkın daha önceki parlak dönemlerini yaşayabilmeleri için, Müslümanların İttihad-ı İslam düşüncesi altında birleşerek gelişmiş Batı devletlerine karşı ilmî açıdan güçlenmeleri gerektiğini savunmuştur. Cemaleddin Afgani değişik nedenlerle ömrünün bir kısmını İslam Dünyası ve Batı ülkelerini gezerek geçirdi. İdeoloji ve düşüncelerini yansıtabilmek için farklı dergi ve gazeteler yayımladı (Soofizadeh, 2020, s. 119).

Ayrıca gazetenin 5 Şubat 1925 tarihli nüshasında, Seyyid İsa Han tarafından bir Cemaleddin Afgani ile ilgili bir makale kaleme alınmıştır. Afganistan'nın inkılapçılarından ve İslam aleminin mürşid filozofu olan Cemaleddin Afgani'nin Türkiye'de geçen hayatında, Filozof Süleyman Hoca, Seyyid Mehmed Burhaneddin Han, mesai arkadaşı Edip Burhaneddin Han'la birlikte çalışmışlardır. Dünyada cehalet, nifak ve taassubun esaretinde kalan doğu milletlerinin demokrasi ve çağın gereklerine göre çalışmalarını temin etmek amacıyla ortaya çıkan Cemaleddin Afgani 1838 (1254 h.) yılında Afganistan'da doğmuştur.

Afgani, İslamiyet'i kemiren mezhep anlaşmazlıkları, nifak, ayrılık ve cehaleti ortadan kaldırmaya çalışan diplomat, fakih, şair ve filozoftu. Cemaleddin Afgani, Hindistan ve İran'da demokrasinin gelişmesi için çalışırken Nasreddin Şah tarafından işkenceye maruz bırakılması üzerine İran'ı terk etmek zorunda kalarak ilk kez Sultan Abdulaziz'in saltanatının sonlarında İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'da Darülfunun Emimi Hoca Tahsin Efendi ile görüşmüş ve onunla ilmi eserler yazılması için çalışmışlardır. Cemaleddin Afgani İstanbul'da bulunduğu dönemde arkadaşı Hoca Tahsin Efendi ile beraber Türkistan Afgani'nin Bahter vilayetinden üçyüz müridiyle beraber hac sonrası İstanbul'a gelmiş olan meşhur

alimlerden Mevlanan Hoca Kelanzade Seyyid Şeyh Süleyman Belhi hazretleri ile Eyüp Sultan'da birçok kez ziyaret ederek görüşmüşlerdir. Orada ilmi, siyasi ve edebi toplantılar yapılmıştır. Cemaleddin Afgani, Darülfununda, Meclis-i Maarif'de bazen Fatih Camii'nde Türklere ve yabancılara faydalı konferanslar verirmiş ("Cemaleddin Afgani", 1925, s. 1).

Gazete, eğitim ve kültürle ilgili haberlere oldukça fazla yer ayırmıştır. Özellikle eğitim kurumlarının modernleşmesi, yetimhanelerin durumu, kütüphaneler ve her türlü eğitim faaliyetleri gazetenin sayfalarında yer bulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle eğitimde laik ve milliyetçi reformlar öne çıkmış, yeni açılan eğitim kurumları özellikle batı tarzı eğitim faaliyetlerine yoğunlaşmışlardır. Açılan eğitim kurumlarında ulus bilincini oluşturmak ve güçlendirmek için çalışmalar yapılmıştır. Gazete de bu yöndeki faaliyetlere sayfalarında sıklıkla yer vermiştir.

4.1.7. Mahalle Hayatı

Bu dönemde Bursa'da mahalle hayatı, Osmanlıdan kalan cami merkezli yaşam, sosyal dayanışma ve esnaf kültürüyle şekillenmiş ancak Cumhuriyetin milliyetçilik ve laiklik politikalarıyla zamanla değişime uğramıştır. Okullar, camiler ve kahvehaneler mahallelerin sosyal merkezleriydi. Merinos fabrikası gibi sanayi kurumları mahallelerin ekonomik ve sosyal yapısını etkilemiştir. Bursa'daki azınlık mahalleleri zaman içinde millileşme politikaları ve nüfus mübadelesi neticesinde değişim geçirmiştir. Mahalle okulları ve halk evleri modernleşme idealini mahallelere taşımıştır.

"Yahudiler ve Biz" başlıklı yazıda (19 Kasım 1923), Yahudiler ve Türkler arasındaki farklılıklara şu ifadelerle değinildiği görülmektedir:

"Son günlerde bir hayli dedikoduyu icat eden bir Yahudi gürültüsü matbaayı işgal etmeye başladı. Her münakaşanın anlaşılmasından neşet ettiğine nazaran bu dedikoduların da Yahudilerle Türklerin anlaşamadıklarından ileri geldiği şüphesizdir. İnsanların vasıtayı refahını evvela ihsan, saniyen ahlak ve adalet-i içtimaiyedir. Gerçi bunlar haşat Türkçe cereyan etmek değilse de kelimatın mefhumlarındaki ayrılık bu anlaşmamayı icat etmektedir. Mesela bizim ihtiyar dediğimiz şeye Yahudiler ticaret diyor. Onların göz açıklığı, beceriklilik, kurnazlık tesmiye ettikleri evsafa biz hilekarlık, düzenbazlık, dolandırıcılık diyoruz. Bizim merhamet mefhumunu onlar zaaf-ı asabi ile eda ediyorlar. Haysiyet, vakar, ahlak-ı ticari, ebzal ve semahat gibi kelimelere onlar azamet, beylik, ahmaklık ve mirasyedilik gibi manalar verirler. Biz de yalan söylemek

ayıptır kesr-i hiniyeti icab eder; onlarca herhangi bir yalan maddi bir menfaat temin ettikçe eser-i zeka addedilir. Onlar mallarını ucuz satmak yoluna bir nevi (ikame Kanuni) ile bulmuştur. Mesela bir kumaşın fiyatından temsil ettikleri miktarı arşından çaldıkları kısımla telafi ederler. Keza o kadar eksiltilem dirhemler, kuruştan eksiltilem paralarla ödenir. Bütün bu hareketlerin manası onlarca meşru bir ticaret addediliyor. Halbuki Türklerce bunların manası doğrudan doğruya hilekarlık ve hırsızlıktır.”

Yazının devamında Yahudiler’in ticaretle daha rahat kandırdıkları için şehirli halktan ziyade köylüleri tercih etmelerinin nedeni de aşağıda yer alan misalle aktarılmaktadır:

“Çarşı esnafı arasında meşhur bir misal halini alan bir Yahudi ve köylü alışverişi vardır: Bir gün Uzun Çarşıda bir köylü kozasını mükerrerci bir Yahudi’ye satmış, 80 kuruşluk da dokuma almış. Şimdi Yahudi hesap görüp köylünün mütebaki alacağını verecek bakın hesap nasıl görülüyor. Köylünün eline 4 mecediye bırakarak insana da itminan veren yüksek ve tereddütsüz bir sesle:

- 80 80 daha 180, 20 daha 200 değil mi? köylü bu kati hesabın karşısında tereddüt edebilir mi?

-He, diyor. Hesabı teyit için:

-Tamam değil mi diye zavallıya aceleye getirip bir de tamam cevabı tasdikini alıyor. Köylü biraz gidiyor bir aldığı dokumanın fiyatını bir de elindeki parayı hesap ederek 20 kuruş noksan olunca Yahudi’ye tekrar geliyor. Ya öyle bu sefer biraz şiddetle biraz da köylüyü alıklıkla itham eder bir vaziyetle:

-Canım anlamıyorsun 80 80 daha 180 değil mi? Köylü yine he ayrıca 20 kuruşu da vererek 20 daha 200 değil mi? Ben sana ne vereceğim 2 lira değil mi?

-He

-He işte ne bekliyorsun tamam değil mi?

-Affedersin bana eksik gibi geldiği de.

İşte bu emsal-i vekayi hemen her vakit cereyan etmektedir.

Yahudilerin Türklerden daha ucuz mal satmaları sırrının işte bu göz açıklığında olduğunu gerek köylünün gerek şehirlinin anladığı vakit mesele tamamen halledilmiş olacaktır. Çünkü Yahudilerden o zaman kimse alışveriş etmeyecek onlar da bu hesapların bu suhuletle görülebileceği bir yer bulmak üzere buradan uzaklara gitmeye mecbur olacaklar ve bizim güzel kelimelerimiz de manalarının böyle zıt şekillerde değişmesine hacet kalmaksızın tamamı ile asıl mefhumlarıyla bizim olacaktır” (“Yahudiler ve Biz”, 1923, s. 1).

Bu haberde Yahudiler ve Türklerin özellikleri ve bakış açılarındaki farklılıklar kıyaslanmıştır. Yahudilerin ticaretteki mahareti ve Türklerin onların kurnazlık ve hilekarlığı karşısındaki safiyane hali örnek verilerek gösterilmiştir.

Ayrıca gazetenin, 28 Şubat 1924 tarihli nüshasında “Sahnemiz ve Yahudiler” başlığıyla yer alan haberde dönemin tiyatrosunun ihmal edildiği, Yahudi etkisinin tiyatrodaki giderek arttığından bahsedilmiştir. Ayrıca hem dilimize hem tiyatro sanatına zarar verdiklerini bunun bir an önce giderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla ilgili tiyatro okulu ve bu sanatın icrasına imkân veren ortamların hazırlanması gerektiği ve bu faaliyetlerin bir an önce hayata geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

“Rum ve Ermenilerin aramızdan def’ ve teb’idinden sonra Yahudilere eskisinden daha geniş bir saha-i faaliyet ve menfaat açıldı. Bu menfaat, yalnız ve sade menfaat unsuru her yere olduğu gibi sahnelerimize de sokuldu. Bugün göğsümüzü gere gere söyleyebileceğimiz bir Türk mimarisine malikiz; zevk ve iftihar duyabileceğimiz bir edebiyatımız var; ruhlarımızı inleyen asırlarımızın tarihini nağme halinde kulaklarımıza ve ruhlarımıza akıtan bir musiki yaşıyoruz.

Fakat sahne. Ya zavallı sahnemiz? Her akşam şehrimizdeki bir tuluat kumpanyasının sahnesinde düetto, kavartito ve daha bilmem ne namlar altında toplayıp sıçrayan; vücudunun muhtelif mahallelerini teşhir ederek adeta bir göz vergisi halinde halkın kesesini emen, kim bilir nereden getirilmiş, Yahudi kızlarının ve onları muhat mahlûkların sahnemizi düşürdüğü vaziyet; güzel ve temiz Türkçemizin bu yad dillerde, bu yaygın ağızlarda aldığı şekiller zavallı sanat ve temaşanın üstüne giydirilen hareke-i tezyif ve tezlil bugünkü gençliği çok rencide eden bir müessesedir. Memlekette hakiki sahne yaratılmak istenir ve bu gayeye tekarrüb, vusul-i imkânları hız-ı can edilirken tiyatro namı altında tuluat kumpanyaları ve bu kampanyaların düetto, covertoto ve daha bilmem neleri; sonra bunların yaptıkları yıkıcı, küçültücü; tahkir ve tezyif, tezlil edici tesir herhalde pek ziyade şayanı dikkattir. Ve bu vaziyetin muhtelif fakat nazardan piş-i mülâhaza ve teemmüle alınması üzerinde imal-i fikir ve zihin edilmesi lazımdır. Halk da tiyatro namı altında bu gibi kumpanyaların verdiği kanaatler yaşadıkça ve biz tiyatro namına bu gibi kumpanyaları yaşattıkça hakiki ve samimi sahnenin vücuda getirilebilmesi, yaşatılabilmesi imkânının o kadar kesb-i usret ve müşkilat edeceği tabiidir. Sanat namına işlenen bu cinayetlere gençliğin imanlı ve şuurlu sesi artık yeter diye haykırmalı ve sanat üstüne inen ve indirilen bu menhus gece artık yok edilmelidir. Ta ki ruhlarımızın muhtaç olduğu yüksek ve bedii heyecanların tevlid ve küşat edeceği nurlu şafakı idrak edebilelim. Bunun için bir tiyatro kanunu mu bir tiyatro mektebi mi ne yapılabilecekse yapılmalı ve hayat-ı ictimaiyemizin bu iltihaplaşan cerihası kurtarıcı bir neşter darbesi ile temizlenmeli, teşfiye edilmelidir.

Sahnelerimiz bu halde kaldıkça ve onu istila eden bir takım artist taslakları “şehri teş’ar”lar rağbet gördükçe hakiki sanatkarların veya sanat meftunlarının - sanatın bir tezellül telakki edilmesi hasebiyle- istidat ve kabiliyetleri birer kuşe-i isyanda sönüp gidecek ve harap sahnemizin üstünde daima bu baykuşlar kulak ve ruh tirmalamaktan bir an fariğ olmayacaklardır. Sanay-i nefisenin bu mühim şubesi mimarimiz, edebiyatımız, musikimiz kadar ve hatta hepsini cami olması itibariyle pek çok defa daha fazla himmet ve hizmete muhtaçtır.

Zevklerimizi sevk ve idare eden ruhlarımız üzerinde işleyen bu nefis sanatlarımız kanun halinde layık olduğu makama esad edilmeli; ihmal ve lakaydımdan istifade eden birtakım müsahheremlerin dest ve lisan-ı tezyif ve tezlilinden kurtarılmalıdır. Bu da Şüphesiz ki bir memleket borcu bir vatan vazifesidir.

Mümtaz Şükrü (“Sahnemiz ve Yahudiler”, 1924, s. 1).

3 Aralık 1923 tarihli nüshada “Bu da Un ve Ekmekten” başlıklı yazıda, gazetenin okuyucularından -muhtemelen okuyucunun kendi isteğiyle veya gazetenin okuyucuyu teşhir etmek istememesi nedeniyle – H.N. imzasıyla alınan tezkerede, İstanbul Belediyesinin dışarıdan buğday ve un getirterek halka daha ucuz fiyatla ekmek temin ettiği belirtiliyor. Acaba Bursa Belediyesi’nin de böyle bir faaliyette bulunarak en azından 2 çeşit ekmeği en azından 15 kuruştan karşılama imkânı olup olmayacağını sormaktadır (“Bu da Un ve Ekmekten”, 1923, s.1).

“Tiyatromuz” başlığı ile yer alan yazıda (10 Aralık 1923), Bursa’da sinemada seyredilen oyunla ilgili ifadeler şu şekilde yer almaktadır:

“Dün gece bir arkadaş beni sinemaya götürdü. Memlekette tek olması itibariyle inhisar, ihtiyar, zaruri olmak lazım gelirken böyle değildi. İnsana hem canbaz hem sinema hem tiyatro seyrettiriyorlar. Oyun silahlı cinayetli bir şey iken her noktaya gülünüyordu, hatırımda kaldığına göre bu tarzın mucidi Naşit’tir. Kanto men edilince bu şekli ibda’ eyledi. Şarkılı oyunlar namı vereceğimiz bu usulde hem raks var hem teganni aynı zamanda piyesdir. Arkadaşımın mütemadi gülüşü karşısında somurtkan bir hal aldığım için sıkıldım. Herhalde bu ince nüktelerin müthiş cihetlerini göremiyordum. Latifkar arkadaşım anlattı. Ben de senin gibi ilk geceleri aldırış etmiyor, nüktesizlikler içinde nükteler keşf edemiyordum, ancak sinema hatır için zaruri geliyor, dinleye dinleye insanın zevki aşınıyor gülmek bir zaruret ve sirayet halinde idman ediliyor.

Tuhaftır oyun köylü düğünü idi mevzu herhalde halk düğünlerinin temiz adetlerini cehalet dolayısıyla ara sıra zuhur eden masumane aşk facialarını tashin edecekti.

İfa itibariyle o türlü bir hal kesb etti ki oyun baştanbaşa bir müdhike halini aldı. Köylünün safveti ağır istihfaf ve şütüm dolu zuhuratlarla eğlencelik bir hal alıyordu. Vakti ile İstanbul kahvelerinde kapı kulları meddahların Türk lehçelerinden tasnif eylediği hikayelerle gülerek sabahlardı. Efendiliği cumhuriyetten evvel ilan edilen köylünün safvetleri ile şehir çocuklarını eğlenmeye alıştırmak da kumpanyaların menfaati olsa bile milli vicdan heyecan duyar.

Mesele güldürmek için gülünç olmak değildir. Başını mükemmel sarıp belinden aşağısını çırılçıplak bırakan bir adam da çok gülüştür ancak edebiyat esasında müdhike bu değildir. Dün akbabanın Fransızca (Rir) den iktibas eylediği bir resme katıla katıla bakan bir arkadaşın elinden diğer bir zat gazeteyi kaptı, baktı istihfafkar bir vaziyetle ifade etti. Bunda da gülünecek ne var ki demek istiyordu.” (“Tiyatromuz”, 1923, s. 1).

Ayrıca gazetenin başka bir haberinde, 13 Aralık 1923 tarihli nüshada yer alan haberde İstanbul’da veba salgını ortaya çıktığı ve bu nedenle Anadolu ile irtibatın kesildiği ve 10 Aralık 1923’te İstanbul’dan Ankara’ya giden trenin boş olarak gittiği bildirilmektedir (“Veba Dolayısıyla”, 1923, s. 1).

Gazetenin 20 Aralık 1923 tarihli nüshasında Seyyah müstear adını kullanan yazar “Köy Mektupları” başlıklı yazıda gezmiş olduğu yerlerle ilgili gözlemlerini aşağıdaki gibi aktarmaktadır:

“Seyyar Muharrimizden:

Apollondan cenub-i şarkiye doğru bir çifte ile giderek üç çeyrekte Fadıllı’nın iskelesi mesabesinde olan Bilban’a çıktık. Vaktiyle buradan bir kilometre dahilinde köye kaldırım olduğu ötede beride görülen asarıdan anlaşılıyor. Gölün bu kısmında adalar bulunmaz, bir hattı müstakim halinde doğruca gidilirse Akçalar’a tesadüf edilir. Keşiş’e kurbiyeti hasebiyle Yunanlılar bu köyleri yakmaya muvaffak olamadılar. Mücahitlerin Keşiş’te faaliyeti dağın eteklerindeki köylerde meşkur hasarını gösterdi. Fadıllı’ya işgal zamanında karakol ikamesini muvafık bulmuyorlardı. Akçalarda mezarlık üzerinde bir müfreze bulundurdular. Her köyde bu acı günlerin kah çok şen’i ve kah çok kahramanane hatıraları vardır. Bizzat vekayi içinde bulunmuş olan köy muallimleri çok kıymetli tarihi zabt ve tespit etmelidir. Gösterilmiş, görülmüş hesapsız necip ulviyetler cephelerden dönen kahraman destanlarla birleşerek yeni nesil üzerinde çok terbiyatkar bir tesir yapar, bu alemin cephelerde gösterdiği ulvi hamasetler derecesinde kendisine mahsus felsefesi, hayati görüşü var.

Çirmikde gölü ölçerek giderken bir köy Filozofu şetaretli şetaretli bize çok faydalı hikmetler söylüyordu. Diyor ki: Şu karşıdaki orman Kadıköy’dür orada rahmetli bir Aşık Hasan vardı. Her zaman derdi ki üç şey olmasa evlerimizin direklerini altından

yaparız, kasaba deresi, kargalar, Arnavut. Bu üç afet köyü mahvediyormuş, bu üç musibetin izahını talep ettik. Doğrudur dedi: Kargalar saçılan tohumları topluyor, kasaba deresi vakitsiz taşarak mahsulatı çamurlarla örtüp yok ediyor, beyliğin çobanlarına da bire Arnavut gınahtır tarlaya koyunları sokma dersek, o inadına mori sen sus diyerek ortalık yerine sürüp yedirir. Bilmem hangi kasabanın müftüsü kargalar için şeriatın himayesini temine çalıştığını hatırlattım, güldü; ne söyleyeceğini bilir gibi olmuştum, necip köylü hazmetti yutkundu, sonra solumuza düşen Apolyonddan şark sırtlarını teşkil eden ufku gösterdi, işte buralarda 9 Pisikot köyü vardı dedi. Bunlar Rumca bilmez birtakım Hristiyanlardır, dedelerimiz bunların geldiğini bilirlerdi. Rumeli’nden Sultan Mahmut getirmiş buralarda iskân etmiş bu yerlerin adı Çobankırıdır. Çobanlık için getirilen bu adamlar yavaş yavaş kendilerine bırakılan koyunları bire kadar indirmişler. Çünkü yavruların dişisi beyliğin, erkeği kendilerinin imiş her sene erkek doğurmaya başlayan koyunlar bir gün yok olmuş yahut kendilerinin malı olur karşımızda Beylik koyunları sermaye yaparak kuvvetli dokuz köy meydana gelmiş. Köylerin isimlerini rica ettim, Başköy, Çatalağıl, İkişce, Kemerbet, Karakoca, Subaşı Ağılı, Canbaz, feryan Kirmikir dedi bu dokuz köyden yalnız üçünde bir miktar Türk varmış kalanları tamamen kendi tabiri vecihle Pisikot köyleriymiş. Apolyond papasına tabi imişler çocukları hep Rumca öğrenmiş. İşte şu ilerdeki Taksari köyü de eskiden tamamen Türk köyüymüş. Filedardan (Gündoğdu Köyü) bir hizmetkar evvela gelmiş sonra yavaş yavaş yerleşmiştir. dedim bak Taksari fena bir isim olduğu için İrfaniye diye ona yeni ad koyduk. Ya dedi ve düşündü anladım ki Taksari neye Türkçe olmasın diyordu. İnsaf ile teslim ettim. Yok köylü hem tarihini hem lisanını hem dinini biz alimlerden çok mükemmel ihata ediyor ve biliyordu. Acaba Doğanhisar’dan galat mı diyecek oldum mahalli vukufuna mağrur bir hiddetle “tan tan...” dedi.

Seyyah” (“Köy Mektupları”, 1923, s. 1).

Yazıda geçen Piştikot hristiyanları ile ilgili; Kirmikir’den başlayıp bugün Bursa’ya bağlı Karacaoba ve Başköy’e kadar olan sahada bulunan 9 köye “Çobankırı köyleri” denir. Bu köyler için Çobankırı köyleri deyimi yerine “Piştikoz kır köyleri” de kullanılmaktadır. (http-1) Apolyont gölünün kuzeyi ile Nilüfer çayı arasında kalan köyler Rum Ortodoks köyleri idi. Bu köyler 16. yüzyılda koyun çobanlığı yaptırılmak üzere Atina’nın çok daha güneyinde kalan Mani bölgesinden getirilmiş esirler tarafından kurulmuştu. Mani’de çobanlara “Piştikoz” denildiği için buradaki köylere de “Piştikoz köyleri”, günümüzde daha çok kullanılan şekliyle bu bölgeye “piştikoz kır” denilmektedir. Bu köylerin ahâlisi II. Mahmud dönemine kadar toprakla birlikte alınıp satılan köle statüsünde yaşadktan sonra, vermekte oldukları otlakiye vergisinden muaf tutularak hürleştiler. Sarayın ihtiyacı için (Hassa- Hümayun) koyunlara bakan bu köylerdeki çobanlar “koyun kâfirleri” olarak kayıtlıydı. Miri

(devlete ait) sığırlara bakmakla yükümlü olanlar sayım defterlerinde “Hüdavendigârın sığırlarını tutan kullarıdır” diye nitelendirilmektedir. Sığırlara bakan gayrimüslimlere “sığırcı kullar”, bağlara bakanlarına “bağban kâfirleri” denirdi ([http-2](http://2)).

Aynı seyyar muhabir 27 Ocak 1924 tarihli nüshada gezdiği yerlerdeki gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Seyyar muhabirlerimizden;

Bursa’ya üç saat mesafede 35 haneli Aksungur karyesindeyiz. Şehirle arasında Feledar Ovası vardır. Köyün yanındaki alanda da tepesinden Bursa’nın teması pek latiftir. Feledar Ovası’nı bir deniz farz edecek olur isek Aksungur bir koydur. Koyun içine girmeyince görmek gayrimümkün şark ve garbindan köye dâhil olan yollar kaldırılmalıdır. Ovanın mahsûldar ruhu köyün cephesinden anlaşılır, mamurca bir mescidi yeni zamanlarda yapılmış bir minaresi var. Mescidin bir köşesindeki kalın mebzul mumlar dini hayatın kuvvetine delalet eder. Merdivenle çıkılır bir oda mektebidir. Eski usuldeki sıraların bir kısmında oğlanlar, karşı kısmında da kız çocukları oturuyor, fevka’l-me’mül mektebin birde siyah tahtası mevcut. Otuz kadar şakird berdevam. Üç mushafı şerif, iki mızraklı birazda eczayı şerife bulunur. Oğlanların oturduğu hasır lime limedir. Niçin hasırı değiştirmiyorsunuz dedim çok serbest olan çocuklar hasırların bu hale gelmesi düğündendir dediler. Düğün sahibi Mehmet cevabsız bırakmadı: “Biz hasırlarla pilav ve kazanlarını örttük bir şey yapmadık ” dedi. Kaç kazan pilav dökdünüz diye sordum sekiz dedi.

Mekteb hocası galiba mescidde idi. Bil’ahare kendisiyle de mülaki oldum. İstanbul’da tahsil etmiş hatta resmi mekteplerde bir zaman muallimlik etmiş. Oldukça muktedir kabil-i hitab bir zat, talebe ile konuşurken imam efendinin maaşını sordum; senede elli kile ekin imamlık hakkı varmış. Ayrıca her talebe için yarım kile de hoca hakkı verilmiş. Yasin-i şerife çıkanlar tavuk getirirmiş, hatim edenler bohça vesaire verirmiş.

Köylerde yatır olup olmadığını sordum Avlan Dede varmış, bil’ahare ziyaret etdim. Elvan Dede acaba Elvan Bey midir? Aşıkpaşazade bu kelimeyi Elvan diye kullanıyor. Üç metre boy, baş ve ayakucunda zairlerin temasıyla aşınmış adı gayri muntazam iki taş “dedelerimizden işitirdik, taşını almış buraya çıkmış” diyen köylü kim bilir kaç defa bu latif hurafeden dolayı tevbih edildiği için ciddiyetini teslim etmez görünüyordu.

“Avlan Dede” nin bulunduğu yere sınır tarlanın adı Araplar tarlasıdır. Köyün bütün tarlaları cem vakfındandır. Civarda taze çam fidanları salınıyor, vaktiyle çamlık imiş. Arasına yerlerde tuğla parçaları başka eserlerin de zamanında vücuduna dalalet eder. Köyü inzar-ı himayesinde tutan Avlan Dede aynı zamanda Bursa’ya nazırdır. Hızır İlyas’da köylüler asırlarından beri bu kabrin etrafında yaz bayramı tes’id ederler.

Mezarlığı da köyün önünde ..... büyükçe bir tepededir. Mezar taşları tamamıyla kırıktır. Taşlardaki unvan hep Ahmet beşe, Sadık beşe gibi her isim beşeye müradifdir. Taşlar hep bir asır evveli dikilmiştir. Son asır için tek şehrli bir kadın kabri vardır.

Aksungur ne güzel ve munis ad. Yolda şayanı dikkat üç şey gördüm. Arabamıza çağırduğumuz ihtiyar Ahmedbeyli idi. Hain düşman kaçarken iki oğlunu malını mülkünü ifna etmiş. Birde yeni muhacir gördüm merkebine odun yüklemiş geliyordu. Artık yerleşiyorlar diye sevindim. Üçüncü gördüğümde bir toprak kahramanı idi. Bel küreğiyle sabanın vazifesini yapıyordu. İki saat sonra şehre döndük geliyorduk bu çalışkan toprak kahramanı bir traktör gibi beli ile toprakları hala deviriyordu.” (“Köy Mektupları”, 1924, s. 1).

3 Mart 1924 tarihli nüshada Balık Pazarı Caddesi'nin dar olması ve öneminden dolayı Belediye Cemiyeti'nin yüklü arabalar için Reşadiye Mektebi'nin alt tarafından eski belediye bahçesinden Hacı Baba Camii'ne kadar başka bir yol inşaatı görüşüldüğü ve Çömlekhane arkasında bir ahşap köprü inşaatı kararlaştırılmıştır. Belediye gelirleri bu masrafların karşılanması için uygun hale geldiği takdirde bu kararın uygulanacağı belirtilmektedir (“Şehir İşleri”, 1924, s. 2).

Gazetenin 13 Mart 1924 tarihli nüshasında “Belediyenin Faaliyeti Sıhhiye'si” başlıklı haberde; Merkez Belediye Tababeti tarafından şubat ayı boyunca 59 erkek, 55 kadın olmak üzere 117 hasta tedavi edildiği, merkezdeki ebeler tarafından 12 erkek ve 11 kız bebeğin doğumunun gerçekleştirildiği, 25 kişiye çiçek aşısı yapıldığı ifade edilmektedir. Altıparmak'ta açılan 1 numaralı Belediye Sıhhiye Dairesine gelen 85 erkek ve 83 kadının muayene, tedavi ve ilaçlarının ücretsiz olarak karşılandığı belirtilmektedir. Altıparmak Muayenesinde görevli ebe Cemile Hanım'ın 6 erkek ve 5 kız bebeğin doğumunu gerçekleştirdiği haberin devamında yer almaktadır (Belediyenin Faaliyeti Sıhhiyesi”, 1924, s. 2).

“Belediyenin Faaliyetleri” başlıklı haberde (20 Mart 1924) şehrin güzelleştirilmesi, temizlik ve intizamın sağlanması amacıyla yapılan hizmetlerle ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Sokakların geceleyin süpürülmesi ve gündüzün hayvanat ifrazatı vesairenden mütehassıl mevzii pisliklerin el arabaları, faraş ve ot süpürgeleriyle temizlenmesi taht-ı karara alınmıştır. Yazın caddelerin sulanması ameliyesi için sulama otomobili celb veyahut hörgüçlü arabalar imal ettirilmesi hususu tetkik edilmektedir.

Sihhat-i umumiye ile alakadar esnafın muntazaman muayenat-ı sıhhiyelerinin icrası ve tabi oldukları şeraitin tamamen tatbiki için mukarraratı lazime ittihaz edilmiş tevzi edilecek çüzdanlar tab edilmiştir. Talimat-ı Sıhhiye derdest tabdır.

Büyük caddeler güzergâhına Fidanlar dikilmiştir. Belediye karşısındaki Orhan Meydanı etrafında Bursa’ımızda bulunmayan nadide fidanlar gars edilmektedir.

Belediyenin teşebbüsat-i vakıasını takdirle karşılarız.” (“Belediyenin Faaliyetleri”, 1924, s. 2).

27 Mart 1924 tarihli nüshada “Yahudi Davası Etrafında” başlıklı yazıda Ertuğrul Gazetesi’ne yazılmış bir mektup üzerine yapılan açıklama aşağıdaki gibi gazetede yer almaktadır:

“İstanbuldan Nemlizade Ahmet Şevki imzasıyla atideki mektubu aldık:

Efendim

Ceride-i feridelerinden naklen 22 Mart 340 tarih ve 34 numaralı İstanbul’da münteşir müstakil gazetesinde “Tütün Mübayaası İçin” serlevhasıyla intişar eden makaleyi hayretle okudum. Tarzı tahrir nemli ailesinin heyet-i umumiyesine sâri bir hususiyet ifadeyi şamil olması hasebiyle tavzih-i keyfiyete mecbur oldum. Nemlizade ailesi muhtelif zevatdan ve mahalli muhtelifede şubeleri mevcut ticaretle müştegil kesandan mürekkepdır. Bir makalenin efkar-ı umumiyye arz edileceği zaman saha-ı şumulü derpiş edilmeli ve o suretle tahrir edilmelidir. Nemlizade deyince şeyh ve şab bütün efrad-ı ailiye ma’tuf bir unvan olacağından menafi-i milliyet diye telakki edilecek harekata ittila’ halinde isimlerinin zikri suretiyle tespit-i madde etmek icab eder. Lütfen bu tevzihtamenin neşr ve ilanını eica ederim efendim. Nemlizade Ahmet Şevki.

Ertuğrul;

Şehrimizde tütün üzerine muamele yapan şirket ‘Nemlizadeler’ ünvanını tahallıs etmektedir, yazılarımız ve saha-i şumulüde bittabi tütün üzerine şehrimizde muamele yapan zevata aiddir.” (“Yahudi Davası Etrafında”, 1924, s. 2).

Başka bir haberde 11 Ağustos 1924 tarihli nüshasında “Malarya ve Kinin Tevziatı” başlıklı haberde Valilik tarafından fakir halkın yakalanmış olduğu malarya yani sıtma hastalığından kurtulması için ücretsiz olarak kinin* dağıtılması ile ilgili haberde şu bilgiler yer almaktadır:

---

* Işık, Z. (2021). Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(51), ss 51-82.

“Vilayetimizin fakara ısıtmalılarına meccanen tevzi edilmek üzere sıhhiye müdüriyetince külliyetli miktarda kinin temin edilmiştir. Bu kininin bir kısm-ı mühimmi İmar ve İskân Vekaleti tarafından gönderilmiştir. Mülhakat-ı hükümet etibbasına tevzi edilen kininler gerek etibbayı muma ileyhim ve gerekse sıhhiye memurları yedi ile bizzat ısıtmalı köylere gidilerek ısıtmalılarına tevzi ve suret-i istimali kendilerine tarif edilmektedir. Merkez kazamızda dahi iki sıhhiye memuru ısıtmalı köylerde kinin tevziyatıyla meşgul olmaktadır.

Köylülerimize tevzi edilen kininleri halkın tavsiye edilen miktarda almayarak bir iki gramı müteakib nöbeti geçmesiyle iyi oldum zannıyla mütebaki kinini akraba ve evlatlarına verdikleri istihbar edilmektedir. Hâlbuki tarifât-ı vakıa dairesinde uzun müddet kinin almayan bir ısıtmalının ısıtmadan yakasını kurtaramayacağı tabidir. Her fakir ısıtmalı buldukları mahallin hükümet tabiblerine müracaatla meccanen miktarı kâfi kinin alabilecekleri gibi hal ü vakdi yerinde olan ısıtmalılarda bayiler tarafından satılan ve piyasaya nisbetle pek ucuz olan devlet-i kininden mubayaa edebilirler.” (“Malarya ve Kinin Tevziyatı”, 1924, s. 1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma hastalığı oldukça yaygın bir hastalıktı. Özellikle kırsal alanlarda etkili olan sıtma ölümlere yol açmaktaydı. Kinin ise bu hastalığın tedavisinde kullanılan etkili bir ilaçtı. Bu haberde halka Sıhhiye Müdürlüğü tarafından temin edilen kinin ilacının dağıtımından bahsedilmekte ayrıca halktan bazı kimselerin ilacı, bir iki kullanımdan sonra iyileştim zannıyla bıraktığı ve yakınlarına verdiği belirtilmektedir. Ancak hastalığa karşı ilacı belli bir süre kullandıktan sonra hastalığa iyi geldiği söylenmiş ve halkın bu yanlış tavrına dikkat çekilmiştir.

4.1.8. Bursa’da Mübadele

Büyük Taarruz sonucu Yunan ordusu Anadolu’dan tümüyle çıkarılmış ve 11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışması sona ermiştir. Aynı zamanda TBMM’nin varlığını kabul etmek zorunda kalan İtilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında bir barış antlaşmanın yapılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla İsviçre’nin Lozan kentinde bir konferans düzenlenmiş ve Türkiye’nin birçok önemli sorunu ile birlikte Türk-Yunan nüfus mübadelesine de çözüm aranmıştır.

Görüşmeler sırasında Türk tarafı, İstanbul dâhil kendi topraklarındaki tüm Rum nüfusun mübadeleye tabi olmasını istemiş ve Batı Trakya’da yaşayan Türk nüfusun ise kapsam dışında tutulmasını talep etmiştir. Yunan tarafı ise “yüzyıllardan beri Yunan halkının ideolojik ve kültürel merkezi olan İstanbul’u mutlak anlamda terk

etmemek için mübadelenin sınırlarını dar tutmak amacıyla hareket etmiştir. Burada her iki ülke için de dikkati çeken temel amaç, kendi içindeki azınlıklardan mümkün olduğunca kurtulmak ve muhatabının sınırları içindeki kendi soydaş ve dindaşlarının yerinde kalmasını sağlamaktır. Böylece her iki ülke de gönderdiği azınlıklar sayesinde elde ettikleri yerleşim alanlarına göçle gelen insanların yerleştirilerek mübadeleden kaynaklanan sorunlarını en az maliyetle çözmeyi amaçlamıştır.

Mübadele konusu, Lozan Barış Konferansı sırasında Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 oturumunda ele alınmıştır ve Nansen'in 3 yeni raporu da bu oturumda okunmuştur". Nansen, raporunda mübadelenin her iki ülke için de en iyi çözüm olduğunu belirtirken, aksi halde ekonomik sonuçların taraflar için felakete neden olacağını söylemiş ve bu yüzden azınlıkların değişiminin en etkili çözüm olacağını savunmuştur. Türkiye ve Yunanistan mübadele konusunda anlaşmış olmasına rağmen içerik konusunda bazı görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı bunlardan birisidir. Yunanistan gönüllü mübadeleyi savunurken, Türk tarafı zorunlu mübadeleyi istemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un da Türk tarafını desteklemesiyle "gönüllülük" esasına göre başlayan mübadele görüşmeleri, uygulamanın süresinin uzayacağı ve nüfus değişiminin eşzamanlı yapılmasının zorlaşacağı gerekçeleriyle "zorunluluk" esasına dönüşmüştür (Kaplanoğlu, 1999, s.70).

Taraflar arasında yaşanan bir diğer sorunsal mübadelenin kapsayacağı nüfusun sınırları konusunda olmuştur. "Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul'daki Rumların da zorunlu mübadelesi konusunda ısrar etmiş, Yunanlılar da bu teklife şiddetle karşı çıkmışlardır. Türk üyeler Batı Trakya Müslümanlarının mübadelesini istemediği için onlar da İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması teklifinde bulunmuşlardır." Tartışmalar sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında tutulmasını öngören "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Sözleşmenin ilk maddesinde mübadelenin kimleri kapsadığı ifade edilmiştir: "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir". Sözleşmenin 2.

maddesinde ise ilk maddeye getirilen istisnalar belirtilmektedir: “Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul’da oturan Rumları (İstanbul’un Rum ahalisini); b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır”.

Türkiye 2. maddede belirtilen istisnalar dışında, mübadele kapsamında olduğu halde bir kısım Rum azınlığı mübadele kapsamı dışında tutmuştur. Bu gruptakileri, “özel nedenlerle istisna edilenler” ve “askeri nedenlerle istisna edilenler” olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ayrıca bunların dışında bir de “mübadelesi tecil olanlar” vardır. “Özel nedenlerle istisna edilenler gerek Türk gerekse mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlar ile ‘Mübadele Sözleşmesi’nden önce ihtida (Müslümanlığı kabul etme) etmiş” kişilerden oluşmaktadır. Askeri nedenlerle istisna edilenler ise Kurtuluş Savaşı yıllarında insani ve askeri yardımı görülen Rumlardır.

Yunanlılar tarafından Türklere yapılan feci uygulamalara engel olarak birçok kişiyi kurtaranlarla isyan çıkaran Rumlar hakkında bilgi verenler de bu grupta içinde değerlendirilmiştir. Mübadelesi tecil olanlarsa kimsesiz, sakat ve marazlı kişilerden oluşmaktadır. Mübadele Sözleşmesi’nin 5. maddesi mübadele kapsamına giren kişilerin mülkiyet haklarını ve alacaklarını, 8. maddesi ise mübadillerin her çeşit taşınır mallarını herhangi bir vergi alınmaksızın yanlarında götürebilmelerini teminat altına almaktadır. Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanında götüremeyecek olan mübadillerse bunları yerlerinde bırakabilecektir. Bu durumda yerel makamlar da ilgili mübadilin gözü önünde bu malların dökümünü yaparak değerini belirlemekten sorumlu olacaklardır. Mübadillerin yanında götüremediği bu malların tasfiyesi, Karma Komisyon 4 tarafından gerçekleştirilecektir: “Bu tasfiyeler sonucu ortaya çıkacak para tutarı, ilke olarak tasfiyenin yapıldığı ülke hükümetinin, göç edilen ülke hükümetine karşı bir borcu kabul edilerek göç eden kişiye, göç ettiği ülkede ardında bıraktığı mallarla eş değer ve nitelikte mal alması sağlanacaktır. Tasfiye işlemi sona erdiğinde, eğer hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin olarak ödenecektir. Borçlu ülke süre isterse, belli koşullarda taksit de yapılacaktır (md. 9-14)”.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadeleyle ilgili çözümlenemeyen konularsa, tarafların 10 Haziran 1930 tarihinde imzaladığı Ankara Antlaşması ile hükme bağlanmıştır. Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan “Muhtelit (Karma) Komisyon’un Kaldırılmasına Dair Antlaşma ile de mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmi olarak sona ermiştir” (Tepealtı, 2019, s. 92-94).

Tüm Türkiye’de olduğu gibi Bursa’da da Lozan mübadillerinin iskânı Muhacirin Komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bursa Muhacirin Komisyonu, Osmanlı İmparatorluğu’nda mülteci (muhacir) meselelerini yönetmek için kurulan Muhacirin Komisyonu’nun Bursa’daki faaliyetlerini kapsar. Komisyon, XIX. Yüzyılda ve erken XX. Yüzyılda, özellikle Kırım, Kafkasya ve Balkanlar’dan gelen mültecilerin yerleşimini, kayıtlarını ve ihtiyaçlarını organize etmekle görevliydi. Aşağıda, Bursa özelinde Muhacirin Komisyonu’nun faaliyetleri, kaynaklar ve sayfa sayılarıyla detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

Muhacirin Komisyonu, 5 Ocak 1860 tarihinde, Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası artan mülteci akınına yönetmek için kurulmuştur. Komisyonun amacı, Osmanlı topraklarına sığınan mültecilerin iskânını (yerleşimini), geçimlerini ve toplumsal entegrasyonlarını sağlamaktı. Komisyon, İslam hukukundaki hicret (güvenlik veya inanç için göç) ve aman (koruma) kavramlarından etkilenerek çalışmış, mültecilere arazi, barınak ve temel ihtiyaçlar sağlamıştır (Erdem, 2016, s. 25-27).

Bursa, Osmanlı’nın Anadolu’daki önemli şehirlerinden biri olarak, mülteci yerleşiminde stratejik bir merkezdi. Verimli toprakları, sanayi potansiyeli (özellikle ipekçilik) ve İstanbul’a yakınlığı, Bursa’yı muhacirler için cazip bir yerleşim alanı haline getirmiştir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Balkanlar’dan ve Kafkasya’dan gelen yoğun mülteci akını, Bursa’da komisyonun faaliyetlerini artırmıştır.

Muhacirin Komisyonu, Bursa’ya gelen mültecilerin kökenlerini, sayılarını ve yerleştirildikleri bölgeleri detaylı bir şekilde kaydetmiştir. Örneğin, 13 Kasım 1881 tarihli bir Osmanlı belgesi, 90.672 mülteci 82.000’inin 1877-1878 savaşında kaybedilen topraklardan geldiğini ve bir kısmının Bursa’ya yerleştirildiğini belirtir (Erdem, 2016, s. 78).

Bursa'ya yerleşen mülteciler arasında Çerkesler, Bulgaristan'dan gelen Türkler ve diğer Balkan Müslümanları önemli bir yer tutuyordu. Bu mültecilerin kayıtları, yerel idarecilerle iş birliği içinde tutulmuş ve Osmanlı arşivlerinde muhafaza edilmiştir (İpek, 1994, s. 145).

Komisyon, Bursa'da mültecileri genellikle kırsal alanlara veya yeni kurulan köylere yerleştirmiştir. Örneğin, İnegöl, Yenişehir ve Mustafakemalpaşa gibi ilçelerde muhacir köyleri kurulmuştur. Bu köyler, mültecilere tarım arazileri ve geçimlerini sağlayacak araç-gereçler sağlanarak oluşturulmuştur (İpek, 1994, s. 147-150).

Yerleşim sürecinde, yerel halkla mülteciler arasında arazi paylaşımı veya entegrasyon sorunları yaşanmış, ancak Komisyon bu sorunları çözmek için arabuluculuk yapmıştır. Örneğin, 1860'larda Kırım'dan gelen mültecilerin Bursa'da tarım arazilerine yerleştirilmesi sırasında yerel yöneticilerle koordinasyon sağlanmıştır (Erdem, 2016, s. 55).

Komisyon, Bursa'ya gelen mültecilere gıda, barınak ve tohum gibi temel ihtiyaçları sağlamıştır. Örneğin, 1860'larda Kırım'dan gelen mültecilere Bursa'da geçici barınaklar kurulduğu, Osmanlı arşiv belgelerinde yer alır (Erdem, 2016, s. 48).

Mültecilerin ekonomik entegrasyonu için tarım ve küçük çaplı sanayi faaliyetlerine katılım teşvik edilmiştir. Bursa'nın ipek sanayisi, bazı mültecilerin (özellikle Balkanlar'dan gelen Türklerin) istihdam edildiği bir alan olmuştur (İpek, 1994, s. 162).

Bursa'ya yerleşen mülteciler, çoğunlukla 1877-1878 savaşıdan sonra Balkanlar'dan (Bulgaristan, Sırbistan, Romanya) ve Kafkasya'dan (Çerkesler) gelen Müslüman topluluklardı. Bu gruplar, Bursa'nın demografik yapısını değiştirmiş ve kültürel çeşitliliği artırmıştır (Karpat, 2003, s. 112-115).

Örneğin, Bulgaristan'dan gelen Türkler, Bursa'da ipekçilik ve tütün tarımı gibi sektörlere katkı sağlamış, ancak Reji İdaresi'nin tütün politikaları bu entegrasyonu zorlaştırmıştır (İpek, 1994, s. 162).

1864 yılına gelindiğinde, Kırım Savaşı sonrası mülteci yerleşimlerinin büyük ölçüde tamamlanmasıyla Komisyon'un Bursa'daki faaliyetleri azalmıştır. 1875'te Muhacirin Komisyonu tamamen lağvedilmiş ve görevleri Zaptiye Nezaretine

devredilmiştir (Erdem, 1996, s. 92). Ancak, 1877-1878 savaşı sonrası yeni mülteci dalgalarıyla Bursa’da geçici komisyonlar yeniden aktif hale gelmiştir.

Bursa’daki muhacir köyleri, şehirdeki tarımsal üretimi artırmış, ancak Reji İdaresi’nin tütün politikaları nedeniyle mültecilerin ekonomik bağımsızlığı sınırlı kalmıştır (Erdem, s. 80). Komisyonun Bursa’daki faaliyetleri, şehirdeki ipek sanayisiyle dolaylı olarak bağlantılıydı. Balkanlar’dan gelen bazı muhacirler, ipekçilikte deneyimleriyle yerel ekonomiye katkı sağlamıştır (İnalçık, 1994, s. 234).

Lozan Antlaşması ile imzalanan Türk-Yunan mübadelesi XX. yüzyılın iki toplumu ilgilendiren önemli sorunlarından biri olmuştur. Sorun sadece imzalanan mübadele antlaşması ile kalmamış, getirdiği etkiler bakımından da önemini göstermiştir. İki toplum arasında karşılıklı ilişkilerin izlediği süreç günümüze kadar devam eden doğrusal olmayan bir süreç izlemiştir. Bu anlamda bir buçuk milyona yakın bir insanın yer değiştirmesinin dönemin şartları da göz önüne alındığında getirdiği etkiler göz ardı edilemez (Kaya, 2017, s. 1-12).

“Mübadele Hazırlıkları” başlığıyla verilen haberde (18 Ekim 1923) Rumeli’den mübadele ile gelecek muhacirlerin kabul edileceği iskeleleri esasi ve tali kapılar adıyla ikiye ayrıldığı, Bursa’daki Gemlik ve Mudanya iskelelerinin tali kapılar kısmına dâhil edildiği ve bu kapılarda oluşturulacak komisyonların gerekli hazırlıklarda bulunduğu, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Kemal Bey’in Gemlik ve Mudanya’ya gittiği şeklindeki haberlerin daha önceki haberlerde yazıldığı belirtilmektedir. 8 Ekim 1923 tarihine gelindiğinde ise Kemal Bey’in Gemlik ve Mudanya’da gerekli hazırlıkları tamamlayarak Bursa’ya geri döndüğü Gemlik ve Mudanya kapılarının muhacirleri karşılamak için hazır bulunduğu belirtilmektedir (“Mübadele Hazırlıkları”, 1923, s. 1).

Ayrıca, gazetenin başka bir haberinde 3 Aralık 1923 tarihli nüshasında “Mübadele ve İskan Kadrosu” başlığıyla yer alan haberde Mübadele ve İskan Dairesi’nin yeniden oluşturulduğu, sevkiyat ve nakliyat memurluğuna 3.000 kuruş maaşla Bursa Sultanisinin önceki müdürlerinden Necip beyin, iskan memurluğuna 3.000 kuruş maaşla Baytar İbrahim Bey’in ve seyyar memurluğuna emekli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey’in, katipliklerine de 1.500 kuruş maaşla ihtiyat zabitlerinden Haşim, Evkaf Vekaleti İstanbul Şubesi Vazife Mukayyidi Asaf, ihtiyat zabitlerinden Mehmet Yakup Beylerin atandığı; İmale ve iskan memurluğuna 2000 kuruş maaşla polis siyasi

bölümünden Hayri Bey'in ve katipliğine 1500 kuruş maaşla ihtiyat zabitlerinden İsmail Sıdkı Efendi'nin atandığı bilgisi verilmektedir.

Yeniden oluşturulan Mübadele ve İskân Dairesi müdürünün gelmesine kadar yerine Sevkiyat ve Nakliyat Memuru Necip Bey'in vekâlet edeceği, şimdiye kadar muhacirlerle ilgili işlere bakan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürlüğü'ndeki evrak ve defterlerin Mübadele Müdürlüğü'ne devir ve teslim edildiği bilgisine yer verilmektedir ("Mübadele ve İskan Kadrosu", 1923, s. 2).

6 Aralık 1923 tarihli haberde de Mudanya ve Gemlik'in muhacirler için tali kapılar olarak kullanılacağı ve gerekli hazırlıkların yapıldığı haberinin yanısıra Mudanya'ya 500 kişilik bir misafirhane yapılması için -muhtemelen Türkiye'den ayrılmış bulunan Rumlar tarafından- terkedilmiş binalardan kiraya verilmiş olanların bu amaçla tahliye ettirildiği bilgisi verilmektedir ("Mudanya'da Hazırlıklar", 1923, s. 2).

Bursa'ya gelen muhacirlere yardımların toplanması amacıyla önceleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarında bulunduğu gazetede yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (bugünkü Türk Kızılayı), Bursa'da 1912-1927 yılları arasında önemli faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler, savaş dönemlerinde yaralı ve hasta askerlere yardım, muhacir ve mübadillere destek, esirlere hizmet, doğal afetler ve toplumsal ihtiyaçlara yönelik yardımlar gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Erhan, 2019, s. 45-47).

Bursa Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1912 yılında kurulmuş olup, erkekler ve hanımlar şubeleriyle faaliyet göstermiştir. Cemiyet, Bursa'ya bağlı kazalarda da erken tarihlerde şubeler açarak örgütlenmesini genişletmiştir. Bu şubeler, özellikle savaş dönemlerinde etkin bir şekilde çalışmıştır. Bursa'daki hanımlar şubesi, 20 Mart 1912'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurulmasıyla birlikte aktif hale gelmiştir (Tepekaya ve Kaplan, 2003, s. 150).

Balkan Savaşları ve Milli Mücadele sonrası Bursa'ya gelen muhacir ve mübadillerin barınma, sağlık, giyim ve gıda ihtiyaçları karşılanmıştır. Özellikle Lozan Antlaşması (1923) sonrası Türk-Rum nüfus mübadelesinde, cemiyet göçmenlerin yerleşim yerlerine nakli, sağlık hizmetleri ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif rol almıştır. Bursa'daki hanımlar şubesi, bu süreçte bağış kampanyaları ve aşevleri aracılığıyla önemli katkılar sağlamıştır (Erhan, 2019, s. 88-92; Çapa, 1998, s. 24).

“Muhacirlere Yardım” başlığıyla yer alan haberde (10 Aralık 1923), 2 Aralık 1923 ila 6 Aralık 1923 tarihleri arasında muhacirlere yardım etmek amacıyla Hilal-i Ahmer cemiyetine yardımda bulunan kişilerin isimleri ve yapılan yardımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne Yardım Yapanların İsimleri ve Yardım Meblağları

Esami-i muteberruat	Kuruş
Medrese Müdürü Abdullah Efendi	500
Medrese Kâtibi Mehmet Rıza	400
Medrese Müderrisi Abdurrahman	100
Medrese Müderrisi Abdulkadir	200
Medrese Müderrisi Zahit	100
Medrese Müderrisi Yusuf	200
Medrese Müderrisi Mahmut	100
Medrese Müderrisi Ramazan	200
Medrese Müderrisi Ali Osman	100
Medrese Müderrisi Ahmet Fevzi	100
Medrese Müderrisi Mustafa	200
Medrese Müderrisi İbrahim	300
Medrese Müderrisi Hasan Rüştü	200
Medrese Müderrisi Vehbi	100
Medrese Müderrisi Ahmet Hamdi	150
Medrese Müderrisi Mustafa Sabri	200
Medrese Müderrisi Alfabe	100
Medrese Müderrisi Kemal	50
Medrese Müderrisi Tevfik	50
Medrese Müderrisi Ahmet Muhtar	65
Medrese Müderrisi Mehmet Naci	200
Bat pazarında Giritli Terzi	25
Dava Vekili Namık Kemal Bey	1000
Yekûn	4.640
1 Kanuni evvel tarihine kadar Vuku bulan teberruat yekûnu	12.785
Yekûn-i Umumi	17.425

Kaynak: “Muhacirlere Yardım”, 1923, *Ertuğrul*, 705.

Ayrıca gazetenin başka bir haberinde 13 Aralık 1923 tarihli nüshasında “Muhacirlerimize Yardım Cemiyeti” başlığıyla yer alan haberde; yakında Bursa’ya gelecek muhacirlerin rahat etmelerini sağlamak amacıyla, iâşe, elbise ve iskânları için muhacirlere yardım cemiyeti oluşturulduğu ve heyetin idaresine; Hilal-ı Ahmer reisi Abdulkadir Efendi, Belediye Reisi Hasan Şahin Bey, Ticaret Odası reisi Kamil Bey, Hakkı Baha Bey, matbaadan Mümtaz Şükrü Bey, Muallimler Cemiyetinden Kemal Bey, Barodan Ahmet Kamil Bey, Türk ocağından Avukat Tevfik Bey, Kasap esnafı reisi Muhammed Şükrü Efendi, pazarcı esnafından Emin Efendi, aşçı esnafından Hacı Süleyman Efendi, yukarıda adı geçenlerden başkanlığa Hakkı Baha ve kâtipliklere Avukat Tevfik ve Mümtaz Şükrü Beyler seçilmişlerdir. Heyetin toplantılarını belediye ve Türk Ocağı salonlarında gerçekleştireceği bilgisi yer almaktadır (“Muhacirlerimize Yardım Cemiyeti”, 1923, s. 1).

Gazetenin yine 13 Aralık 1923 tarihli nüshasının ikinci sayfasında “Hazırlıklarımız” başlığıyla yer alan haberde, uzun yıllardır süren savaşlar nedeniyle büyük sıkıntılar çekmiş olan halkımızın gelecek muhacirler için büyük bir ilgi gösterdikleri ve onlar için hazırlıklarda buldukları yazmaktadır. Muhacirlerin iskânı için 15 otel ve hanın 500 kişi için hazırlandığı, esnaf locaları başkanı da muhacirlere zeytin, ekmek, çay ve şeker temin edeceklerini, yaylı ve tatar arabacıları başkanı da muhacirlerin istasyondan şehre ücretsiz taşınacağını; demirci, dökümcü, çilingir esnafının da mangal, kömür temini; bat pazarı esnafının da çorba tabağı taahhüt ettikleri bildirilmektedir.

Haberin devamında metruk binaların tahliye edilerek muhacirlerin yerleştirilmesine hazırlandığı belirtilmektedir. Ayrıca toplamda 23 odayı bulan 16 medresenin muhacirler için hazırlandığı da haberde yer almaktadır. Haberın alt tarafında “İmdad-ı Sıhhi Heyeti” başlığıyla yer alan haberde de yine muhacirlerin iskân, iâşe, giyinme ve sevkleri için Mudanya’ya bir İmdad-ı Sıhhi Heyeti’nin (ilkyardım) gönderildiği, beraberlerinde 70 balya elbise ve yiyecek getirdikleri belirtilmektedir. Ayrıca Mudanya’da muhacirleri için hazırlanan beş yüz kişilik yerin 1000 kişiliğe çıkarıldığı belirtilmektedir (“Hazırlıklarımız”, 1923, s. 2).

15 Aralık 1923 tarihli nüshada yer alan “Muhacirlerimiz Geliyor” başlıklı haberde Anadolu Ajansının 13 Aralık tarihli haberi aktarılmaktadır. Buna göre; Bursa civarına yerleştirilecek 2500 muhaciri taşıyan Girit ve Rize vapuru Hanya’dan;

İstanbul'a iskân edilecek 1300 muhaciri taşıyan Girit ve Rize vapurları Hanya ve Kandiye'den; Mudanya'ya nakledilecek 3000 muhaciri taşıyan Sakarya vapuru Selanik'ten hareket etmiştir. Haberin devamında Ertuğrul gazetesi ise muhacirlerle ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Ertuğrul: Şehrimize gelecek muhacirine bugün intizar edilmektedir. Bu aziz ve muhtaç-ı muavenet arkadaşlarımız için muhterem halkın gösterdiği alaka ve hamiyet pek ziyade şayanı takdir ve tebcildir.

Mahallatda toplanan nakd ve eşyanın muhacirlerimize yapılacak muavenetin mükemmel ve şuurlu bir tarzda idaresini temin için teşekkül eden Bursa Muhacirlere Yardım Cemiyeti'ne teslim edilerek mukabilinde makbuz alınması ve cemiyet teşekkül ederek hali faaliyete geldiğinden fibaba'd muhacirlerimiz için verilecek ianat ve teberruatın cemiyet mümessili veya memurlarına makbuz mukabilinde teslimi muhterem ve hamiyetperver halkımızdan bilhassa rica olunur.” (“Muhacirlerimiz Geliyor”, 1923, s. 1).

“Muhacirlerimize İntizar” başlıklı haberde (17 Aralık 1923) muhacirlerin Mudanya'ya hareket ettikleri bildirilmektedir. Haber şu şekilde devam etmektedir:

“Muhacirlerimizin vüruduna an be an intizar edilmektedir. Vali beyefendi ile İskân ve Sıhhiye müdürleri beyefendiler muhacirleri beray-ı istikbal dün Mudanya'ya azimet eylemişlerdir. Muhacirlere Yardım Cemiyeti gece ve gündüz aleddevam mesai ve faaliyette ve meşkur-ı istihzaratta bulunmaktadır. Muhacirlerimize vürudları akabinde tevzi edilecek sıcak etli çorba için istihzarat-ı lazime yapılmış ve iskân mıntıklarındaki misafirhanelere tevzi edilmek üzere külliyetli mangal, lamba, hasır vesaire ihzar edilmiştir. Bursa'mızın hamiyetli halkı gerek aynen ve gerek nakden teberruata devam eylemekte ve Yardım Cemiyeti'nin Cemi' İane ve Teberruat Heyeti bu teberruat ve ianata ahz ve kabz eyleyerek belediye bahçesinde Milli Kütüphane yanında ihzar edilen ambara irsal ve teslim edilmektedir.

Dünkü yağmurlu ve tamamıyla kış manzarası gösteren hava bugün yine açılarak berrak ve parlak bir güneş dünkü manzarayı silmiş ve muhacirleri düşünerek havanın bozulmasından düçar-ı endişe ve telehhüf olanların yüzü gülmüştür. Muhacirlerimizin bugün Mudanya'ya vürutlarına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır.” (“Muhacirlerimize İntizar”, 1923, s. 1).

Ayrıca gazetenin 20 Aralık 1923 tarihli “Muhacirlerimiz Geldi” başlığıyla yer alan haberinde birkaç günden beri beklenen muhacirlerden kadın ve çocuklardan oluşan 325 kişilik bir kafilenin 19 Aralık 1923 akşamı Mudanya'dan trenle Mudanya istasyonuna geldiği, oradan da arabalarla onlar için hazırlanan yerlere gönderildiği,

mangalla ısıtılmış sıcak boş binalara sıcak etli ve sebzele yemeklerle doyurulduğu belirtilmektedir. Yerleştirildikleri yerlerde mangal ve kömürün yanısıra lambaların da temin edildiği belirtilmektedir. Gelen muhacirlerin erkekleri Mudanya’da hayvanlarının başında bulunduğu onların da gazetenin yayınlandığı 20 Aralık günü gelmeleri beklendiği belirtilmektedir. Ayrıca Mudanya’da 3000 muhacirin daha işlemlerinin yapıldığı, onların da bugün yarın gelmeleri beklendiği yazmaktadır (“Muhacirlerimiz Geldi”, 1923, s. 1).

27 Aralık 1923 tarihli “Muhacirlerimiz İçin” başlığıyla yer alan başka bir haberde ise muhacirlerin karşılanması ve onların rahat ettirilmesi amacıyla yapılan çalışmalarındaki eksiklikler ve gelen şikâyetler şu şekilde yer almaktadır:

“Muhacirin işlerinin mecray-ı saliminde gitmediği hakkında matbaamıza müracaat ve şikâyette bulunmakta celb-i nazar-ı dikkat eylemekliğimiz, yarayı teşrih ederek tedavi çarelerini arayıp soruşturmaklığımız beyan ve temenni edilmektedir. Vaki olan beyanat ve şikâyete nazaran iskân ve mübadele heyeti matlub derecede muvaffakiyet gösterememekte muhacirlerimiz geceleyin köylere sevk edilmekte esbabı istihrahat ve iaşeleri temin edilmemekte imiş. Nitekim salı günü hava pek müsaid olduğu halde muhacirlerimiz o gün sevk edilmeyerek geceleyin yağmur ve kar altında sevk edilmiştir. Gerek Bursa’ya gelirken ve Bursa’dan köylere sevk edilirken muhacirlerin gece sevk edilmeleri acaba bir zaruret midir?” (“Muhacirlerimiz İçin”, 1923, s. 1).

Gelen muhacirlerin alışık oldukları tarım alanlarına yerleştirildikleri bildirilmekte ve pek uzak yerlerden aranan Bursa böcek tohumlarının tam zamanında muhacirler için yeterli olup olmayacağı sorulmaktadır. Haberin devamında “Muhacirlerin Gedikleri” başlığı ile yer alan haberde, o zamana kadar kendi dokumalarıyla giyinen muhacirlerimiz dokuma malzemesi getiremedikleri ve ihtiyaçlarının olduğu bildirilmektedir (“Muhacirlerin Gedikleri”, 1923, s. 1).

“Tasfiye Komisyonu Nihayet Lağv Edildi” başlıklı haberde (27 Aralık 1923) Türk devleti ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele anlaşması ile birlikte oluşturulan Tasfiye Komisyonu’nun kaldırıldığı bilgisi verilmektedir (“Tasfiye Komisyonu Nihayet Lağv Edildi”, 1923, s. 1).

Ayrıca gazetenin 31 Aralık 1923 tarihli nüshasında “Muhacirlerimiz” başlığıyla yer alan haberde muhacirlerimizin genel durumuyla ilgili Mübadele, İskân ve İmar Müdürü Celal Bey gazete muhabirine aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

“Şimdiye kadar Sakarya vapuruyla 3321; Ankara vapuru ile 1638; Kırzade vapuruyla 3129 ve İngiliz Mandıralı General Korod Vapuru ile 104 ki cem’an 8182 kardeşimiz gelmiştir. Bunlardan Sakarya vapuruyla gelenlerden 2000 küsuru Bursa civarındaki köylere, Kırzade Vapuru ile gelenler Gemlik ve Mudanya civarına sevk ve iskan edilmişlerdir. Bursa civarındaki sevk ve iskân ettiğimiz köyler; Susurluk, Demirtaş, Gülsan, İngazi, Körüklü (Görükle) ve Tahtalı, Yaylacık, Tanhisarı, Anafordur. Bugün de Apolyonda sevkiyat yapıyoruz. İskân edilecek mahalleleri mıntikalara ayırdık. Gemlik ve civarı mıntıkası; Mudanya ve civarı mıntıkası, Susurluk mıntıkası, Gürsu, Demirtaş mıntıkası; Bilad-ı Yunus, İngazi, Tan Hisarı, Anafor köyleri mıntıkası, Apolyond, Yaylacık, Tahtalı mıntıkası.

Beher mıntika için iskân memurları tayin ettik. Kablüliskan, memur-u mahsus iskân edilecek köyleri teftiş ve tetkik etmekte ve o nispette sevkiyat yapılmaktadır. Mıntika dâhilindeki Jandarma karakolları da mıntika iskân memuruna muavenete memur edilmiştir. Köylerde iaşe meselesi de tabii taht-ı temine alınmıştır. Muhacirlerden muhtaç olanlara ekmek, un veyahut yevmiye veriyoruz. Bu muavenetimiz 2 ay devam edecektir. Gayemiz muhacirlerimizi mümkün mertebe süratle iskân ederek az bir zaman zarfında müstahsil mevkiine getirebilmektir. Bunun için azami gayret ve faaliyette bulunulduğu şüphesizdir.

Köylerde iskân edilecek muhacirinin sıhhatleri meselesi de nazara dikkate alınmaktadır. Seyyar doktorumuz refakatindeki portatif eczanesi ile isyan edilen köyleri devr ve teftiş edecek ve bu suretle muhacirinin muhafaza-i sıhhatleri için bezl-i mesai olunacaktır. Köylerdeki harap hanelerin tamir ve kabil-i iskân bir hale ifrağı imkân ve kudretimiz dâhilindedir. Bu hususta azami gayretimizi sarf edeceğiz.

İskân ettiğimiz muhacirlerimizin mümkün mertebe az bir zaman zarfında müstahsil yaparak hem kendilerini ve hem de memleketi menfaatdar edebilmek başlıca gayemizdir. İskân hususunda nazar-ı dikkate aldığımız noktada muhacirlerimizin sanat ve meslekleri itibarıyla saha-i faaliyetlerine yakın olabilmeleridir. Köylere iskân ettiğimiz çiftçi kardeşlerimiz iskân edilecekleri köylerin arazisinden derhal istifadeye başlayacaklar ve köy sekenesi köyün arazisine müştereken zer’ edeceklerdir. Bundan maada kendi nam ve hesabına ayrıca ziraatta bulunmak isteyenlere de istedikleri miktarda arazi göstereceğiz. Alat ve edavat-ı zirai’ye için kendilerine mümkün olan her muavenet ve suhuleti ibraz edeceğiz. Düz araziye traktörlerle sürdüreceğiz ve traktörlerin işleyemeyeceği arazi içinde civar kara vesaitinden gerek icar ve gerek hamiyeten istifade edeceğiz. Tohumluklarını da temin ve tedarik edeceğiz.

- Beyefendi Gemlik’teki muhacirlerimizin sefaleti hakkında bazı şikâyetler işidiyoruz. Bunlar ne dereceye kadar doğrudur?

- Yalandır...! Bittabii kaloriferli lüks salonlarımız yoktur fakat gerek iskân gerek iaşe hususunda azami faaliyette bulunuluyor. Esasen gayemiz bu kardeşlerin evvela

hayatlarını kurtarıp yerleştirmek sonra kendilerinden istifade etmektir. Gayemiz bu iken onların hayat ve sıhhatleri ile alakalı olmamak kabil midir?

Bilhassa Gemlik bu hususta çok fazla hamiyet ve faaliyet göstermektedir. Bu gibi şikâyat, menfaatleri haleldar olan bazı zevatın işleridir. Gemlik’i yeni teftiş ettim, mucib-i şikâyet hiçbir hal ve vaziyet yoktur.

Bu sırada mebusumuz Necati beyefendi ile Gemlik Kaymakamı Celal Bey teşrif etmişler, mumaileyhim de müdür Celal Beyefendiyi teyit eylemişlerdir. Fazla meşgul bulunan mumaileyhi daha fazla meşgul etmemek için muharririmiz kendilerine teşekkür ederek ayrılmıştır.” (“Muhacirlerimiz”, 1923, s. 1).

Ertuğrul gazetesinin 3 Ocak 1924 tarihli nüshasında Muhacirlere Yardım Komisyonu tarafından bir duyuru yayınlanmıştır. “Muhterem Halkımıza” diyerek başlayan bildiri şu şekilde devam etmektedir:

“Hayırkar ve muhterem Bursa ahalisinin himmeti hüdapesendanesiyle Bursa’ya gelen muhacir kardeşlerimize karşı bedeli hizmet etmek üzere teşekkül eden cemiyetimiz bugüne kadar 4 bin muhacir vatandaşın 40 bin yevmiye miktarında temin-i iaşelerine muvaffak olmuş ve münhasıran muhacir hastalara keşade olmak üzere Bursa Vefik Paşa hastanesindeki hususi pavyona 50 yatak ihzar etmiş ve muhtaç-ı elbas zavallılardan da haylisine elbise ve çamaşır tedarik ve aksa ve soğuşun şedaidinden onları siyanet edebilmek üzere şimdiye kadar Bursa’da tesis olunan misafirhanelerde 10 bin kıyye kömür ita eylemiştir. Bu birinci ve ikinci kafielerden henüz mahalli mertebelerini sevk edilemediklerinden dolayı Bursa’da kalanların iaşelerini iskan ve imar müdürünün bütçesindeki iaşe tahsisatına tevdi ederek kasasında mevcut olan ve peyder peyi vürud etmekte bulunan ianat ve beraatdan husule gelen parasından gelmesi takarrür eden 3. 4. kafielere intizaren muhafaza edilmektedir. Soğukların günden güne artmakta olmasına ve Bursa’ya müretteb 16 bin muhacire zamiten yazın mahalli iskanlarına sevk edilmek üzere muvakkaten Bursa’ya yerleştirilmeleri takarrür eden daha 10 bin muhacirinde vürud edeceği cihetle muhterem halkımızın zilli zanata kereme vermesini ve pek şevkatli bir his mukaddesin ekasıyla başlayan bu emri hayrın inşallah şu güne kadar aynı şevk ve heyecanla devam ederek, muhterem Bursalıların defter-i mesubatına ecri azim ilave edecek bir hayr-ı kamil vücuda gelmesini temenni eyeriz. (Muhacirlere Yardım Cemiyeti)” (“Muhterem Halkımıza”, 1924, s. 1).

Gazetenin 24 Ocak 1924 tarihli “İskân, İmar Faaliyetleri” başlıklı haberde 16 Aralık 1923’ten itibaren Bursa’ya 16.000 kişilik muhacir kafilesinden ilk posta olarak Sakarya Vapuruyla 3194 muhacirin Mudanya İskelesi’nde anavatana kavuştuğu bilgisi yer almaktadır. Gelen muhacirlerin bütün memurlar, belediye temsilcileri ve heyetleri tarafından büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Daha önceden hazırlanan

misafirhanelere yerleştirilecek, sıcak yiyecek ve içecekler ikram edilmiştir. Daha sonra Ankara Vapuru'yla 1647, Kırzade Vapuru'yla 3134, Guru Vapuruyla 98, Akdeniz Vapuru'yla 5071, toplamda 13.144 muhacir Bursa mıntikasına gelmiştir. Gelen muhacirler misafirhanelerde talimatnameye uygun olarak ağırlandıktan sonra kendi işlerine, evlerine kavuşturulmak üzere her vapurun getirdiği kafile kısa bir süre sonra iskan edilecekleri köylere gönderilecek ve onların ardından yeni misafirler kabul edilecektir. Gelen muhacirlerin yerleştirildikleri köyler ve yerleştirilen muhacir sayısı şu şekildedir:

Tablo. 3 Lozan Antlaşması Sonrası Bursa'ya Yerleştirilen Muhacirlerin İskan Edildikleri Köyler ve İskan Edilenlerin Sayısı

İlçe	Karye	Kişi
Bursa	Susığırlık	412
	Bilad-ı Yunus	153
	İsmetiye	378
	Apolyond	1180
	İrfaniye	225
	İnegazi	221
	Demirtaş	830
	Yaylacık	388
	İsmetpaşa	414
	Toplam	4001
Karacabey		1023
Mustafakemalpaşa		1000
Mudanya	Tirilye	250
	Sığı	230
	Dereköy	358
	Misebolu	172
	Bali iftliği	29
	Toplam	1139
Gemlik		1281

Kaynak: "İşkân, İmar Faaliyetleri", (24 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 720.

Bunlardan başka 87 kişi Bursa şehir merkezine ve 226 kişi de farklı yerlere iskan edilmiş, 3048 kişi ise tamir ve hazırlıkları tamamlandıktan sonra belirlenen köylere yerleştirilmek üzere Bursa misafirhanesinde bulunuyordu.

Yazının devamında muhacirlerin çekmiş oldukları sıkıntılardan bahsedilmektedir. Muhacirlerin göçü esnasında özellikle düşman olarak tavsif edilen Yunanlılar iskelelere sevk bahanesiyle muhacirleri yollarda sefalet maruz bırakmışlardır. Bu sıkıntılara rağmen muhacirlerin soğuk hava şartları ve yolculuk sıkıntıları nedeniyle meydana gelen öksürük ve ishal gibi hastalıklar dışında büyük sıkıntılar yaşanmadığı belirtilmektedir. Muhacir kardeşlerimiz memlekete geldikten sonra hükümetin çalışmaları ve muhterem halkımızın yardım ve şefkatleri ile karşılaşmıştır. Mudanya ve Gemlik'te misafir kalan 1205 kişinin dört günlük sıcak yemek ve kömürleri, Mudanya'da 1824 kişi için iki günlük sıcak yemek ve yedi günlük kömürleri, Bursa misafirhanelerine gelen 7311 kişinin 10 günlük sıcak yemek ve 5 günlük kömürleri ve son gelen 5080 kişilik kafilenin 3 günlük yemekleri ahalinin ve yardım cemiyetlerinin yardımları ile temin edilmiştir. Hükümet muhacirlerin gelmesinden o zamana kadar Bursa ve çevresinde muhacirlere 49.682 kilo ekmek, Mudanya ve Gemlik taraflarına 15.861 kilo 150 gram ekmek hazırlamıştır. Köylere gönderilen muhacirlere odun, misafirhanede kalanlara kömür verilmiştir.

Misafirlikleri biten ve iskanları gerçekleştirilen muhacirlere yuvalar hazırlamak, Yunanlıların kaçarken yakıp yıktığı köyleri tamir edebilmek için mıntika müdüriyetinin İnşaat Şubesi faaliyete geçmiş, tamirat ve inşaatın mübadeleye esas olacak şekilde tanzim edebilmek üzere talimatnameye uygun bir şekilde kayıt tutularak, yapılacak tamiratlar, yıkılacak binalar komisyon tarafından tespit edilmiştir. Bunun yanısıra soğuk nedeniyle oluşabilecek hastalıklardan muhacirleri korumak amacıyla yerleşecekleri hanelerin eksiği olan cam, tahta, kapı gibi inşaat malzemeleri sevk edilmiş, saygıdeğer ahalinin yardımlarına başvurulmuştur.

İnegöl Belediye Başkanı Hacı Ali, önceki başkanlar İsmail ve Hayati Beyler hemen 400 kereste bağışlamışlar. Bursa'da ikamet eden İnegöllü Hafız Abdullah Efendi de 100 tahta hediye etmiştir. Yine halkın yardımlarıyla inşaat malzemeleri temin edilerek tamire ihtiyaç olan binaların ıslahı için Susıgırlık, İrfaniye, Bilad-ı Yunus, İnebey, Yaylacık, Anafor, Apolyond, Kelsan, Demirtaş köylerine inşaat memurları gönderilerek icraata başlanmıştır. Hanelerin tamirinden sonra gelen

muhacirlerin üretim faaliyetlerine katılması amaçlanıyordu. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti bunu esaslı bir şekilde planlayarak arazinin hemen muhacirlere verilmesini emir vermenin yanında, bir çift öküz bedeli olan yüz, tohumluk elli, makine yetmiş beş lira tahsisat kabul edilmiştir. Bunun yanında köylünün de alet edavat, tohumluk, çift hayvanı, boş arazilerin değerlendirilmesi gibi durumlarda yardımına başvurulması için muhacirlerin yerleşmiş oldukları yerler mıntikalara ayrılarak 5-6 köy bir mıntika olacak şekilde muhacirlere imece usulüyle yardım etmeleri için köylülerle görüşülmüş ve hepsinden memnuniyetle, çift hayvanları ve aletleriyle muhacirlere yardım için söz alınmıştır. Buna rağmen köylüye de çok yüklenmemek için mıntika müdüriyeti Ziraat Müdüriyeti aracılığıyla ziraat merkezinin traktörlerinden yararlanmayı düşünerek 10 traktörün muhacirlere verilen arazilerin ziraata hazırlanması için kullanılmasını temin etmiştir. Böylece Bursa civarına yerleştirilen muhacirlerin bir an evvel üretim faaliyetlerine katılmaları kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Zeytin ve ipek mıntikalarında da aynı şekilde gerek ağaçların korunması ve gerek tımar edilmeleri hususu temin edilmiştir. Sanat erbabı olanlar Mıntika Müdüriyetine başvurarak sanatlarını bildirip ve sanatlarını yapmak için neye ihtiyaç duyduklarını söyleyerek hemen kendilerine lazım olan dükkan ve aletlerin temin edilmesi düşüncesi kabul edilmiştir (“İskân, İmar Faaliyetleri”, 1924, s. 1).

Gazetenin 7 Şubat 1924 tarihli nüshasında “Gemlik Muhacirlerinin Teşekkürü” başlıklı yazıda, daha önce gazetenin dile getirmiş olduğu aksaklıklara karşı, gazetede teşekkürden sonra yazıdan anlaşılacağı üzere Gemlik Kaymakamı Celal Bey’in kendisine karşı yapılan olumsuz haberlere karşı bu teşekkür yazısını 255 muhacire yazdırarak imzalattığı düşüncesi yer almaktadır. Teşekkür mektubu gazete sütunlarında şu şekilde yer almaktadır:

“Hüdavendigâr vilayeti celilesi vasıtasıyla Ertuğrul gazetesi müdüriyet-i aliyesine

24 Kanunievvel 339 Pazartesi günü Gemlik limanına muvasalat ettik; iskele civarında kadın, erkek, çoluk, çocuk velhasıl ellerinde kırmızı beyaz bayraklar olduğu halde binlerce halk ve vatani manzumeler terennüm eden inas, zükür mektepleri yavruları görülyordu. Bunların hepsi düşman zulmünden kurtararak hayatını bu öz Türk kardeşleri arasına atmaya muvaffak olan biz muhacirleri istikbale şitap etmiş bulunuyordu.

Açıkta demirlemiş olan vapurumuza ale’s-sabah Kaza Kaymakamı Celal Bey ile Jandarma Kumandanı Fikri, Polis Komiseri Hüseyin ve İskân Memuru Cevdet Beyler ve

Ticaret Odası ve Hilal-i Ahmer Reisi Beyler, iskân komisyonu azaları vapura kadar gelerek biz bağı yanık kardeşlerine beyanı hoş amedi ve vazifeyi insaniyesini ifa ve cümlemizin istifsar-ı hatırına müsareat eylediler. Havanın muhalefeti dolayısıyla Gemlik'e 10 dakika mesafede bulunan tersane iskelesine çıkarıldık; karaya çıkar çıkmaz her nüfusa bir yer taze buğday ekmeği verildi. İskeleden iskanımıza tahsis edilen evlere kadar iskân komisyonunun evvelce tayin ettiği deliller ve ihsan eylediği arabalar ve otomobillerle muntazaman ve müreffehen nakl olunduk. Eşyalarımız da aynı suretle hanelerimize pek kısa bir müddet zarfında nakl etdirildi. İskan amelîyesini müteakip iskan komisyonunun delaleti ve ahali-i hamiyetdananın asar-ı mürüvveti olarak cümlemize derhal birer karavana kaşık ve aynı zamanda sıcak aşlar tevzi idildi. Büyük bir intizam ile idare olunan mürüvvetkar vaziyetle yevmiye 3 defa olmak üzere 4 gün mütemadiyen hamiyetmendanenin teberruat-ı vakasıyla iâşe olunduk. Mevsim itibarıyla fukarayı muhacirimize 5.000 kıyye kömür ita edildi. Kalbi müteşekkirimizi ithafa medyun bulunduğumuz bu nevazışkar ve kıymetli muaveneti zircenah ref'et ve şefkatini bilimum evlatlarına karşı bir vaz'-ı ubuvvetkari ile açmış olan hükümetimizin mebzur ve hüdapesend imdadı istihlaf etti. Hastalarımız keza hamiyetmendanın muavenetiyle küşad edilen hastaneye sevk olduğu gibi bağı yanık halkımızda hükümetimizin ağuş-u himayesine alındı. Geldiğimiz günden beri gerek taraf-ı hükümetten ve gerekse ahali-i hamiyetmendan taraflarından hakkımızda izhar olunan asar-ı mihmannevaziye acıklı gözyaşlarımızla taktığı ve şükranı vecibe telakki ederiz. Bittahsis refah ve istirahatimizin temini ve umur ve hususatımızın tedviri için başında kazamız Kaymakamı Celal Bey olduğu halde onun komisyon azalarından her türlü istirahatlarını feda ederek gece yarlarına kadar ifayı vazife ile meşgul olmaları ve her birimize ayrı ayrı tatbik-i müsaraat göstermeleri genç Türkiye Cumhuriyeti'nin metin, ... kavm-i necibinin alihimmet mezayasını bilfiil izhar eylemesi suretiyle bütün beşeriyete karşı ne derece gıpta bahş olsa sezadır. Vuku bulan herhangi bir müracaatımızı büyük bir şevk ve vicdan ile karşılayarak her türlü yaralarımıza merhemsaz olan hükümetimizin büyük bir buhran-ı mâli ile pençeleşmekte bulunduğu şu mühim dakikalarında keza bu kere dahi kundaktaki çocuklarımıza varıncaya kadar iâşeden gayrı nüfus başına mahiye birer lira kömür parası ita etmek gibi hiçbir hükümetin ibrazına kudretiyat olamayacağı asar-ı mürüvvet ve merhamete karşı ne suretle arz-ı şükran edeceğimizi bilemiyoruz. Erbab-ı sanattan olanlarımızın her birine icra-i ticaret etmek yüzüne derhal dükkanlar ita edildiği gibi ashab-ı ziraate de muktezi alet-i ziraiye ve tohumluk gibi mühim yekün teşkil eden vesaitin itası hususunda büyük himmetler sarf edilmekte olduğunu bizzat görmekle mübahi olmaktayız.

Velhasıl zalim bir pencereden pek rahim bir şefkate intikal eden biz muhacirler Türkiye Hükümet-i Cumhuriyesinin hakkımızda ibraz eylediği şu mihmannevazılıktan dolayı kadın, erkek, çoluk çocuk kamilen bağrımızdan kopup gelen kanlı yaşlarımızla hükümetimize karşı en has minnetlerimizi takdime müsaratı vazife-i vicdaniye telakki eder ve Türkiye Cumhuriyetini böyle fedakar ve fukaranın kalbi dualarını isticlabe sami

memurlara malikiyetinden dolayı tebrik etmekle beraber ... hakayıkın umum alem-i insaniyetin piş-i nazar-ı intibahına arzını ve ceride-i feridelerinin tavassutunu Gemlik'te meskun umum muhacirin namına rica eyleriz efendim.”

Gazete ise bu teşekkür mektubunun yazılış gerekçesini, Gemlik Kaymakamı Celal Bey'in gazeteye yaptığı ziyaretine ve tehditkâr tavırlarına şu şekilde sütunlarında yer vermektedir:

“Makamı vilayet vasıtasıyla Gemlik'ten 255 mühür ve imza ile aldığımız bir mektubu aynen derc ediyoruz. Bu münasebetle bir noktayı kayd ve tavazzuh etmek isteriz:

Geçenlerde valimiz Hilmi Beyefendi ile Gemlik, Mudanya, Orhangazi kaymakamları ve Tirilye Nahiye Müdürü Beylerin aynı zamanda mezun bulunmalarını garip bulmuş ve muhacir kardeşlerimizin anavatana kavuştuğu bugünlerde her ferdin, her memurun ve bilhassa rüesay-ı memurinin pek ziyade himmet ve faaliyette bulunması icap ederken en mühim iskân mıntukaları ve iskelelerinin öylece başsız kalmasından mütevellid hayret ve teessüfümüzü saklayamamıştık. Pek mühim ve mübrem bir zaruret ve mazeret dolayısıyla birkaç gün mezunen İstanbul'a gitmiş olan Gemlik Kaymakamı Celal Bey bu neşriyatımıza pek ziyade muğber olmuş ve matbaamıza kadar gelerek hakaret derecesine varan bir hiddet ve asabiyet izharından sonra bir tekzip bırakmıştı. Hiçbir mecburiyet-i kanuniyemiz olmadığı halde zarfı takip ettiğimiz mesleğe hürmeten aynen derç ve neşrettiğimiz bu tekziplerinde mezuniyetini ikmalden evvel avdet ettiklerini bildiriyor ve geceli gündüzlü mesaide bulunduğunu ve hatta gemiden ekmeğe tevziinden avdet ederken denize düşerek vazife uğrunda büyük bir tehlike atlattıklarını da ilave ediyorlardı. Biz bu tekzipin zirine: “Biz mezun olduklarını yazmıştık, kendileri de avdet ettiklerini bildiriyorlar, tekzip edilecek bir şey olup olmadığını tayin edemedik geçirdikleri kazaya geçmiş olsun ederiz,” tarzındaki mütalaamızı yazmıştık. Ahiren matbaamıza varid olan bu mektupla o neşriyat arasında bir münasebet görmeliğimiz bizi bu satırları yazmak ıztırarında bıraktı.

Her vesileyle tekrar ettiğimiz vecihle gazetemizin takip ettiği meslek-i vazife şahsiyattan çok uzak ve çok yüksektir ve şahıslar bizce çok muhteremdir. Celal Bey'in matbaamızda hakaret derecesine varan asabiyetine rağmen bu hususta gazetemize tek bir kelime bile geçirmemeliğimiz yine şiddet ve taassupla muhafaza etmek istediğimiz bu mesleğin büyük bir bürhanıdır zannederiz. Biz esasen Celal Bey'in vazifesini ifa etmediğini Gemlik'te muhacirin işlerinin fena olduğunu veyahut Gemlik'e ait diğer herhangi dar ve aleyhtar bir şey yazmadık ki bize böyle 255 kişiye imzalatılmış, mühürlettirilmiş, parmak bastırılmış bir mektup gönderiyorlar. Bu vaziyet karşısında da mütehayyir kaldığımızı ketm edemeyiz.

Celal Bey'in şahsına hürmetkarız, fart-ı teessürle matbaamızdaki fevranından da bir zerre-i iğbirarımız yoktur. Biz bunu tebessüm ederek çoktan mazur gördük ve

unuttuk bilakis Gemlik'te faaliyet ve mesaisini işiterek memleket namına seviniyor, iftihar ediyoruz. Binaenaleyh umumi olarak rüesay-ı memurinin mahall-i memuriyetlerinden uzaklaşmalarını garip bulduğumuzu kaydetmemizin saik-i yeganesinin endişe-i memleket ve muhaceret olduğunu bize muğber olanların kabul ve teslim etmesini, itidal-i demle muhakeme ederek vahimelere kapılmamalarını temenni eyeriz.” (“Gemlik Muhacirlerinin Teşekkürü”, 1924, s. 1-2).

Gazetenin 14 Şubat 1924 tarihli nüshasında Fotoğrafçı Neşet Bey'in Bursa'ya peyderpey gelmekte olan muhacirlerin, iskân edildikleri köylerin, sevk, iskan, imar ve diğer hususları filme çekmeye başladığı, bu takdire şayan çalışmalarından dolayı genç fotoğrafçının gazete tarafından tebrik edildiği haberi yer almaktadır (“Muhacirinin Sineması Alınıyor”, 1924, s. 1).

“Muhacirlerin İrfan İştıyakı” başlıklı yazıda (18 Şubat 1924) Selanik'ten gelen muhacirlerin eğitimle ilgili taleplerine yer verilmiş, bu talep gazete sütunlarında şu şekilde yer almaktadır:

“Birkaç senedir Selanik'de köylerimiz hocasız, muallimsiz kaldı. Hamdolsun anavatana kavuştuk. Tahsil-i etfal için hiçbir manimiz kalmadı. Ne çare ki teşkil ettiğimiz koca köylerde ne hoca var ne muallim var. Müracaat ediyoruz tabi olarak bütçede şu anlık muallim tahsisatı yok diyorlar. Çocuklarımız senelerden beri dini ve milli terbiyeden mahrum kaldı kısmen büyümektedirler. Gelecek sene belki kısmen tahsil sinnini geçireceklerdir. Gelecek sene için hükümet bu dini ve harsi ihtiyacımızı herhalde temin edecektir. Acaba müessesat-ı milliye ve cemiyetler bu acil ve mübrem ihtiyacı bu sene için telafi edemez mi?

Demirtaş karyesi bir kasaba itlakına şayan bir karyedir. Şehir itlakına seza bir köyde yarının insanlarını mühemmel bırakmak doğru değildir. Acaba himaye-i etfal cemiyeti mahdud bir zaman için bu ihtiyacı deruhte edemez mi? Bu münevver muhacir kardeşimizin sözlerini dinleyerek çok muvafık bulduk. Başka bir şey ilavesine lüzum görmeksizin alakadaranın nazarına arzı münasib gördük.” (“Muhacirlerin İrfan İştıyakı”, 1924, s. 2).

Başka bir haberde 14 Mart 1924 tarihli “Yeni Muhacirlerimiz Geliyor” başlığı ile yer alan haberde Vodina ve Karacaovalı muhacirlerden ipekçi, kozacı ve karabiberci olmak üzere 6000 kişinin Bursa vilayetinin iskân bölgelerine yerleştirilmeleri kararlaştırılmış ve bunlara yer hazırlanması için mıntika müdürlüğüne tebligatta bulunulmuştur. İskân Müdürlüğü tarafından bunların Susurluk, Tirilye ve Dereköy ile diğer bazı köylere iskanları kararlaştırılmış ve hazırlıklara başlanılmıştır.

Muhacirlerin mart sonuna kadar belirlenen mıntikalara geleceği bilgisi yer almaktadır (“Yeni Muhacirlerimiz Geliyor”, 1924, s. 2).

Haberin devamında 10 Mart 1924 Pazartesi günü Akdeniz vapuruyla gelen Kavala muhacirlerinden 900’den fazla kişi Mudanya’ya gelmişler, gelenlerin Dereköy’e iskân edileceği, beraberlerinde 300’den fazla beygir ve sığırla, 250 kadar da koyun getirdikleri bilgisi verilmektedir (“Bir Kafile Geldi”, 1924, s.2).

Ayrıca gazetenin 28 Mart 1924 tarihli nüshasında “Muhacirlerimize Tevziat” başlığı ile yer alan başka bir haberinde İmar ve İskân Müdürlüğü tarafından muhacirlere 400’ü yerli üretim, 100 tanesi Avrupa malı olmak üzere 500 pulluk, 40.000 okka (40.000x1282 gr= 51280 kg) tohumluk arpa ve 1000 adet bağ bıçağı verildiği; yakında da tohumluk mısır, arpacık soğan, fasulye ve nohut verilmeye başlanacağı bilgisi yer almaktadır (“Muhacirlerimize Tevziat”, 1924, s. 2).

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Lozan Barış Anlaşması’na göre İstanbul’daki Rumlar ve Batı Trakya’daki Türkler dışındaki ahali yer değiştirmiş, yani zorunlu mübadeleye maruz kalmışlardır. Bu durum cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir sorun olarak devleti uğraştırmış, özellikle Bursa gibi batı illeri bu göçlerden oldukça fazla etkilenmiştir. Gazetenin ilgili haberlerinde mübadele meselesi oldukça fazla yer bulmuş ve mübadeleyle gelen Türk halkının yerleşimi, eğitimi ve günlük ihtiyaçlarının karşılanması gibi hususlar sıklıkla gündem başlıkları içinde yer almıştır.

4.1.9. Reklamlar ve İlanlarda Bursa

Ertuğrul Gazetesi genellikle her nüshada, arka sayfalarında reklam ve ilanlara yer vermiştir. Gazete bu reklam ve ilanlarla halkı yeni ürünler ve şehirde faaliyet gösteren ticari işletmelerle ilgili bilgilendirirken ayrıca ilan ve tavzihlerle şehir halkına ulaşmıştır.

Ertuğrul gazetesinin 8 Ekim 1923 tarihli nüshasında muhtemelen yanlış anlaşılabilir bir haberden dolayı düzeltme yapıldığı anlaşılmaktadır. “Bir Tavzih” başlığı ile yer alan haberde önceki sayıda bahsedilen haberle alakalı dönemin Hazine Vekili Kemal Ziya Bey’in bir irtibatının bulunmadığı belirtilmekte, söz konusu haberin daha önceki Hazine vekilleri ile ilgili olduğu ifade edilmektedir (“Bir Tavzih”, 1923, s. 1).

18 Ekim 1923 tarihli nüshada Setbaşı'nda faaliyette bulunan Türkiye Eczahanesinin reklamı yer almakta olup Morino Balık yağlarını doğrudan doğruya fabrikasından temin ettiklerini belirtmekte. Reklamda Eczane ayrıca "Toptan ve perakende olarak ehven-i fiyatla satış yapılmaktadır. Diğer balık yağlarından yüz defa daha kuvvetli siyah balık yağı da yalnız mezkûr eczahanede bulunur." diyerek siyah balık yağları sattıklarını belirtmektedir ("Morino Balık Yağları", 1923, s. 2).

1 Kasım 1923 tarihli nüshada ise Saray Caddesinde o tarihlerde yeni yapılmış bulunan Milli Tiyatro Sinema Binası yanında yer alan Recep Bey'in imalathanesinde uygun fiyatlarla "Alaturka ve alafanga her nev-i gayet şık, zarif metin ve kullanışlı saç sobaların" uygun fiyatlarla tedarik edilebileceği belirtilmektedir ("Her Nev-i Sobalar", S. 695, s. 2).

27 Aralık 1923 tarihli nüshasında yer verilen reklamdan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından dünyada meydana gelen bir aylık olayların anlatıldığı "Ayın Tarihi" adlı bir kitap basıldığı anlaşılmaktadır. Reklamda bu kitabın basılan üçüncü kitap olduğu belirtilmekte ve meraklıların alması tavsiye edilmektedir. Kitap için abonelik sistemi uygulandığı, abone olmak için Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine başvurulması gerektiği belirtilmektedir ("Ayın Tarihi", 1923, s. 2).

9 Haziran 1924 tarihli nüshasında ise "Safa Banyosu" başlıklı ilanda yeniden tamir edilen Çekirge bölgesinde Safa Oteli isimli sekiz odadan oluşan çelik banyosunun hem kiralık hem satılık olduğu belirtilmektedir. Mevsimden yararlanarak satın almak veya kiralamak isteyen kişilerin Saray Caddesi'nde Yeni Eczane'de doktor Münir Şevket Bey'e başvurabilecekleri belirtilmektedir ("Safa Banyosu", 1924, s. 2).

"Bursa Albümü" başlıklı haberde (9 Mart 1925) Salih Şevket Bey tarafından daha önce yapılmak üzere olduğu gazete tarafından müjdelenmiş olan albümün başarılı bir şekilde tamamlandığı belirtilmektedir. Bursa'nın en gönül alıcı, göz kamaştırıcı yerlerinin fotoğraflarının çekildiği albüm için çok emek harcandığı, masraf yapıldığı belirtilmektedir. Her bir parçanın çekimi için bazen 30 film harcandığı belirtilmektedir.

Haberde Vilayet matbaasında bir fotokopi makinesi bulunduğu ve bu makinenin çalıştırılması halinde albümün daha kolay ve ucuz bir şekilde çoğaltılabileceği ve hedeflenen amaca daha hızlı bir şekilde ulaşılabileceği ifade

edilmekte, ilgili makamların dikkat ve himmetleri istenmektedir (“Bursa Albümü”, 1925, s. 1).

Bursa’da ticaret hayatının canlı olması ayrıca esnafın özellikle Osmanlı Devleti’nden kalan çarşı ve çevresinde toplanması ticari faaliyetlerde rekabeti de beraberinde getirmiştir. Halka ulaşmanın en etkili yollarından olan reklam ve ilan verme esnaf tarafından yoğun olarak kullanılmış ve Ertuğrul gazetesi de bu reklam ve ilanlara neredeyse her sayısında yer vermiştir.

4.2. Bursa'da İktisadi Hayat

Bursa’da iktisadi hayat bu dönemde Anadolu’da meydana gelen savaşların yıkıcı etkisi ve yeni kurulan cumhuriyetin ekonomik alanda kalkınma çabaları etrafında şekillenmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Bursa, ipekçilik ve tekstil üretiminde önemli bir merkezdi. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının etkisiyle; şehrin ekonomik yapısı büyük oranda zarar görmüştür. Savaşların etkisiyle alt yapının tahrip olması, zanaatkârların bir kısmının göç etmesi ve erkek nüfusun azalması üretim kapasitesini olumsuz etkilemiştir (Pamuk, 2014, s.112-115). Bursa’nın iktisadi hayatında sanayi kadar tarım da önemli bir yer tutmaktaydı. Özellikle meyve üretimi (şeftali ve zeytin) ve ipekçilik için gerekli hammadde olan dut ağaçlarının yetiştirilmesiyle Bursa tarımsal faaliyetlerde öne çıkan şehirler arasındaydı (Şahin, 1995, s.78-82).

4.2.1. Tarımsal Faaliyetler

Bursa’da zeytincilik çok eski dönemlerden beri yapılan bir tarımsal faaliyettir ve Bursa halkının temel geçim kaynaklarından biridir. Gazetenin 15 Ekim 1923 tarihli nüshasında yer alan “Tamire Muhtaç Bir Haksızlık” başlıklı haberde zeytin arazilerinin korunması ve zeytin içinde çalışacak işçilerin haklarını koruma meselesi ele alınmıştır:

“Zeytin ağacının neşvu neması beti olması münasebetiyle zeytinlik tesis ve ihdas edilecek araziye aynı zamanda hem iklimi olan bağ çubuğu gars edilir ki on beş yirmi sene kadar o kıta-i araziye bağ namı verilir. Vaktaki zeytin ağaçları büyür ömceleri gölgesi altında bırakarak tesir ettiriniz o vakit ömceler kal’ edilir. Ve o kıt’a-i arazi zeytinlik namını alır.

Emvali Metruke Komisyonu da mukaddemen Bursa’nın zeytin iklimindeki bağ ve zeytinlikleri bu suretle tefrik ederek icar eylemişti. Hâlbuki tasfiye komisyonunun

bu usul-i icarı fesh ile bağlar derununda bulunan zeytin ağaçlarını bilmüzayede feruhte başladığını işittim. Eğer doğru ise bu büyük bir haksızlıktır. Zira müstecirin bu sene bağlarda zuhur eden külleme, mildiyö hastalıkları sebebiyle mahsulün azlığı bu men-i müskirat kanunu neticesi mevcut mahsulün para etmemesi ve hâlbuki mesarif-i istihaliye amele fikdanından dolayı mütezayid bulunması hasebiyle fevkalade zarardide olmuş ancak bağında beş on ağaç zeytin var ise belki onunla telafi ederim düşüncesiyle müteselli olmakda bulunmuşdu.

Saniyen bağı timar ettiriyorken zeytini de timar ve muhafaza ettirmek mecburiyetinde bulunmuş olan bağcı bu ağaçlar üzerinde bir hak iktisab eylemiştir. Nitekim bağlarda mağrus diğer escar-ı müsemmerenin semerelerini fûruht ettiği gibi tasfiye komisyonu zeytin ağaçları üzerinde bir hakka maik olduğunu zan ediyorsa eşcar-ı müsemmere-i mezkureyide bilmüzayede satmış icab ederdi.

Salisen zeytin ağaçları gölgeleri altında bulunan ömcelerin tesmirine manidir. Ve emval-ı metruke hım-ı tesbit ve icarda ömceleri sayarak icar eylemişti. Şu halde zeytin ağaçları altında gayr-ı müsemmir ömceleride isticar eylemek mecburiyetinde kalmış olan bu zarar ve ziyasını bedel-i icardan ol mikdar ömceye isabet eden bedelin tenkisini talep ve iddiada haklı olduğu gibi diğer taraftan zeytin mahsulünü bilmüzayede satun alan diğer müstecere mahsulünü düşürmek için bağın içine birçok amele sevk idecektir. Şu halde amelenin her suretle ika' iyleyeceği zarar ve ziyayı talep itmek hakkına malik olmayacak mı?

Şunu daima tahattur iylemeliyiz ki memleketde metabaa göre çalışacak kul pek azdır. Binaenaleyh masa başı hesabı yaparak pek az olub çalışmak isteyen bu kulları kırmamağa gayret ve itina itmeliyiz. Aksi takdirde o kullarla beraber menbalar da kurur ve o vakitte bilmem ki her hususda fakir olan memleketimize hizmet mi itmiş oluruz. Maahaza müstecirin ve müntesibin-i ziraiye hukuklarının muhibb-i ziraat olub zamanında vilayeti dahilinde büyük bir inkılab ve terakki-i zirai nümayan olan zat-ı vilayetpenahi ile guyur-u ziraat müdüründen emindirler.

Müntesibin-i Ziraatden

Oğuz”

(“Tamire Muhtaç Bir Haksızlık”, 1923, s. 1).

Reji İdaresi, 27 Mayıs 1883 tarihli bir sözleşmeyle kurulmuş, tütün üretimini ve ticaretini tekel altına alarak Osmanlı'nın dış borçlarını ödemeyi amaçlamıştır. Şirket, Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa sermayesiyle (özellikle Osmanlı Bankası aracılığıyla) finanse edilmiş, merkezi İstanbul, Viyana ve Berlin'deki bankacılık gruplarıyla bağlantılıydı. Reji, tütün üreticilerine düşük fiyatlar dayatmış, kaçakçılığı önlemek için silahlı *kolcular* kullanmış ve bu politikalar toplumsal

tepkilere yol açmıştır. 1925'te Cumhuriyet döneminde lağvedilerek TEKEL İdaresi'ne devredilmiştir (Quataert, 2017, s. 68-70).

Bursa, Osmanlı'nın tütün üretiminde önemli merkezlerinden biriydi ve Reji İdaresi'nin faaliyetleri burada tütün tarımını düzenleme, toplama ve ihracata hazırlama üzerine odaklanmıştır. Reji'nin Bursa'daki faaliyetleri, şehrin ekonomik yapısını, özellikle tütün ve ipek ticaretini derinden etkilemiştir.

Reji İdaresi, Bursa'da 1884'ten itibaren tütün üretimini tekel altına almak için yerel birimler kurmuştur. Bursa'daki Reji teşkilatı, tütün üretim bölgelerinde (özellikle İnegöl, Mustafakemalpaşa ve Yenişehir gibi ilçelerde) denetim ve toplama faaliyetlerini koordine etmiştir (Quataert, 2017, s. 72).

Reji'nin Bursa'daki idari yapısı, yerel tütün üreticileriyle doğrudan temas kuran memurlar ve kolculardan oluşuyordu. Bu birimler, tütünü Reji'nin belirlediği fiyatlarla toplamak ve kaçakçılığı önlemekle görevliydi (Aydın vd., 2019, s. 22).

XIX. yüzyılda tütün üretiminde öne çıkan Bursa'da Reji İdaresi tütün üretimini sıkı bir şekilde denetleyerek üreticilere düşük fiyatlar dayatmıştır. Örneğin, tütün üreticileri ürünlerini Reji'ye 3 kuruş gibi düşük bir fiyata satmak zorunda kalırken, kendi tüketimleri için tütünü 10 kuruşa geri almak durumunda kalmıştır (Dığıroğlu, 2007, s. 15).

Reji, Bursa'da tütün işleme tesisleri kurmuş, ancak bu tesisler daha çok ihracata yönelik çalışmış ve yerel üreticilerin gelirlerini artırmamıştır. Tesislerin tam konumu hakkında arşiv belgelerinde sınırlı bilgi olsa da Bursa'nın tütün toplama ve depolama merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir (Aydın vd., 2019, s. 24).

Reji İdaresi, Bursa'da kaçak tütün ticaretini (konturbazlık) önlemek için silahlı kolcular kullanmıştır. Bu kolcular, köylere baskınlar düzenlemiş ve sert müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin, Bursa'nın kırsal bölgelerinde (özellikle İnegöl ve Mustafakemalpaşa) kolcularla kaçakçılar arasında çatışmalar yaşanmış, bu da yerel halk arasında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır (Quataert, D., 1984, s. 68).

Reji'nin baskıcı politikaları, II. Meşrutiyet döneminde (1908 sonrası) Bursa'da da basın ve kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. Yerel gazeteler, Reji'nin tütün tarımına zarar verdiğini ve sözleşmenin yenilenmemesi gerektiğini savunmuştur (Demir, 2019, s. 422-424).

Bu çatışmalar, toplumsal hafızada iz bırakmış ve halk türkülerinde (örneğin, *Çökertme Zeybeği* gibi) Reji kolcularına karşı tepkiler dile getirilmiştir (Akpınar, 2002, s. 308).

Reji'nin tütün tekeli, Bursa'daki yerel tüccarların ve üreticilerin gelirlerini kısıtlamış, ekonomik bağımlılığı artırmıştır. Tütün, Bursa'nın tarımsal ekonomisinde önemli bir yer tutarken, Reji'nin düşük fiyat politikaları köylülerin geçimlerini zorlaştırmıştır. (Quataert, 2017, s. 76-78).

Bursa'daki muhacirler (özellikle Balkanlar'dan gelen Türkler ve Çerkesler), tütün tarımına katılmış, ancak Reji'nin politikaları nedeniyle ekonomik entegrasyonları sınırlı kalmıştır. Reji'nin tütün sektöründeki baskıları, muhacirlerin tarım arazilerinde bağımsız bir geçim kaynağı oluşturmasını zorlaştırmıştır (İpek, 1994, s. 162).

Reji'nin faaliyetleri, Bursa'nın ipek sanayisiyle dolaylı olarak bağlantılıydı. Tütün ve ipek ticareti, Bursa'nın dış ticarete bağımlı ekonomisinde birbirini tamamlayan unsurlardı, ancak Reji'nin tütün tekeli yerel ekonomiye sınırlı katkı sağlamıştır (İnalçık, 1994, s. 234).

Reji İdaresi, Bursa'da tütün işleme ve toplama tesisleri kurmuş, ancak bu tesislerin detaylı konumu veya işleyişi hakkında arşiv belgelerinde sınırlı bilgi bulunmaktadır. Genel olarak, Reji'nin fabrikaları İstanbul, İzmir, Samsun, Trabzon ve Selanik gibi şehirlerde yoğunlaşmış, Bursa'daki faaliyetler daha çok tütün toplama, depolama ve ihracata hazırlık üzerine odaklanmıştır (Dıġırođlu, 2012, s. 395).

Bursa'daki Reji tesisleri, tütünün toplanıp işlendiği depolar ve küçük çaplı işleme birimleri olarak işlev görmüştür. Bu tesisler, yerel ekonomiye katkıdan çok, Reji'nin ihracat odaklı kârını artırmaya hizmet etmiştir (Aydın vd., 2019, s. 24).

Reji İdaresi'nin ilk sözleşmesi 30 yıllıktı, ancak Trablusgarp ve Balkan Savaşları nedeniyle 1914'ten itibaren 15 yıl daha ayrıcalık tanındı. 26 Şubat 1925'te Tütün Rejisi lağvedildi ve 1 Mart 1925'te devlet tarafından satın alınarak TEKEL İdaresi'ne devredildi. Bu devir, Bursa'daki tütün üreticileri için bir rahatlama sağlamış, devlet kontrolündeki TEKEL, Reji'nin baskıcı politikalarına kıyasla daha olumlu bir yönetim sergilemiştir (Aydın vd., 2019, s. 26).

Reji'nin tütün politikaları, Bursa'daki muhacirlerin ekonomik entegrasyonunu zorlaştırmış, özellikle Balkanlar'dan gelen Türklerin tütün tarımındaki gelirlerini sınırlamıştır (İpek, 1994, s. 162).

Bursa'nın ipek sanayisiyle tütün ticareti arasında lojistik bir etkileşim olsa da Reji'nin tütün tekeli, şehrin genel ekonomik yapısına zarar vermiştir (İnalçık, 1994, s. 234).

Reji Şirketi, Osmanlı Devleti'nde duyun-u umumiye yönetimi ile birlikte kurulan Osmanlı Devleti'ndeki tütün ticaretini elinde bulunduran şirkettir. Gazetenin 29 Kasım 1923 tarihli nüshasında yer alan "Reji" başlıklı haberde reji şirketi ve yönetimi eleştirilmiş reji şirketinin İstanbul ve Anadolu'daki farklı uygulamaları tenkit edilmiştir:

"Anamızın memesini emmeye başladık başlayalı vatanın sinelerinden bir duyun asıldığını görürüz. Bu şirket, şimendifer mi inşa etmiş, rıhtım mı döşemiş, liman mı yapmış ki bu kadar feyizli ve bu büyük menabimizi inhisarı altında tutuyordu? Bir devlet herhangi nim vahşi bir ülkeye bile müstevli olsa sualsiz cevapsız toplayacağı menafinden bir kısmını olsun mahalli refaha vakfeder. Bu reji hiçbir kayıt ve şarta tabi olmaksızın keyfemayaşa milletin istiklali, serveti, hayatı ile oynar.

İstanbul'dayken rejinin manasını şöyle anlıyordum: Vatan'da istihlak edilen tütünü istihsal eden vatandaşlar bir ecnebi elinden 100 katına alıp içerdi. Güya bu istihlak inhisarından dolayı da devlet hesabına Duyun-u Umumiye'ye bir miktar para verilirdi. İşte rejinin İstanbul'da görünüşü, bu uğurda ecnebilerin aşkına kardeşlerin mukatelesini biliyoruz.

Anadolu'ya geçince rejinin manası değişti. Öyle livalarda buldum ki müdebedded bir reji teşkilatı vardı. Tetkik ettim burada bir tane mamul tütün paketi satıldığını görenler yoktu. Anladım ki reji yalnız inhisarı yapmıyor, aynı zamanda ziraati de mahsulatı da, ticareti de keyfine isti'mal ediyordu. Kolcu namı ile maiyetlerinde işleri meçhul kavaslar sürüsü vardı. Köylü istihsalatından bir kısmını kaçağa sarf ediyor, namına muharrer miktar için arabalarla yaprak tütünü reji ambarlarına yığıyordu. Reji bu tütünleri sözüm yabana mubayaa ederdi. Ekseri yıllar pul parasıyla, mesarifıyla tekabül eden bir miktara zürra'ın tütünü kapandığı muhakkaktı. Laakel her sene 60 paradan 50 milyon kıyye tütün rejiye geçiyordu.

Bazı livalarda bilirim orada hiç mamül-ü tütün satmadığı gibi, mübayaatdada bulunmazdı. Bir takım gayri milli tacirler zürra'dan doğrudan doğruya tütün mübarek ederdi. Burada da müthiş ve müdebedded bir teşkilat vardı. Defterdardan ziyade maaş alan muhasebeciler, mutasarrıftan müreffeh müdürler bulunuyordu. Bu zevat senenin 3 ay

satış mevsiminde tüccar ile zürra'ın alım satımını kontrol eder 9 ay mütemadiyen boş oturuyordu. İşleri kendi tarlalarına hükmü geçmeyen, hak tasarrufunu ecnebilere takdim eylediği arzuhal ile isti'mal eyleyen zavallı zürra'ın istid'alarını havale etmek mahkemelerde cezay-ı nakdi tahsili ile iştilal eylemekti.

Meğer bunların hakiki vazifesi tütünler satıldıkça öşür-i şer'i tahsil etmek imiş. Vakıa öşür kendi mübayaa muhitlerinde hiçten ibaret idi. 50 paradan yapılan mübayattan ne taşır edilecekti. Düyun-u Umumiyyeye mahsus aşarın memlekette emsali yok değildi, muaşşirliğini yapmak için bu külfete bu teşkilata ne lüzum vardı.

Reji tıpkı bir mültezim mahiyetini alıyordu, yalnız mültezim gibi devlete hesap ve menfaat vermezdi. Senevi 1800 bin liradan ibaret bir meblağı İstanbul satışından ifraz ederek bütün memleketi reisülmaliyle, öşrüyle kasıp kavuruyordu. Ya o tatlı su Frenklerinin azameti, bila lüzum tahakkümü halkın hukuk-u tasarrufiyesi ile oynaması, istiklal-i milletle eğlenmesi çekilir macera değildir. Türkiye Cumhuriyeti bu reji aktini kal' etmek dirayetini gösterse bu görüşünü Anadolu'ya ve Ankara'ya medyun olacaktır. Çünkü İstanbul'dan sittin sene bu hakikat görülemeyecekti. ("Reji", 1923, s. 1).

Gazetenin aynı sayfasında yer alan "Ova ve Dereler" başlıklı haberde Bursa'nın verimli ovasını besleyen derelerin bakımsızlığı ve en ufak ve emniyetsiz yağmurlarda bile taşması ve çevreye verdiği zararlardan bahsedilmiştir:

Menba-ı servet ve hazain olan yeşil ovamızın birer can damarı mesabesinde bulunan billurin ırmaklarının bakımsızlık yüzünden ova için birer muharrib halini aldığı ve en ufak ve ehemmiyetsiz yağmurlarda bile mecralarının doymunluğu hasebiyle feyzan ve civar arazi istila ederek ovada büyük tahribat yaptığı malumdur. Bu hususdaki vaki olan şikayat ve neşriyat üzerine meclis-i umumi-i vilayetce dereler mecralarının tathiri için ittihaz-ı mükarrerat edilmiş ve velayet-i umur-i miyahiye sermühendisliğince 2 Şubat 31 tarihli kanun 1 Eylül 1339 tarihinden itibaren tatbik edilerek Kaplıkaya deresi feyzanından mütezarrir olan Vakf-ı Susıgırluk, Arabayatağı, Samanlı köyleri ahalişi beşer gün çalıştırılmak suretiyle mecranın tamamen rüsubla dolu olan 4,5 kilometre tulündeki Deliçay'a kadar olan kısmı tathir edilmiştir. Mandıras Deresinin 4 kilometre tulündeki mecrası da aynı vecihle alakadar bulunan Kestel, Susıgırlık, Adaköy ahalişi çalıştırmak suretiyle tathir edilmiştir. Diğer dereler mecraları da ameliyat-ı mukteziyenin derdest icra bulunduğu haber alınmıştır." ("Ova ve Dereler", 1923, s. 1).

"Zirai Kongre" başlığı ile yer alan haberde (17 Aralık 1923) tarımsal kalkınmayı gerçekleştirmek için toplanan Ziraat Kongresi ile ilgili bilgi verilmiştir:

"338 senesinde vilayat-ı müstahlisede merkezleri: İstanbul, İzmir, Adana olmak üzere ihdas olunan menatik-ı zirai'yede bu sene Ziraat Müdür-i Umumisinin taht-ı riyyasetinde mıntika ziraat baş müdürleri ve mıntika ziraat mektepleri ve vilayet ziraat

mektepleri ve velayet müdiranından mürekkep bir heyet-i fenniye teşkiliyle mezkur menatığın terakkiyat-ı ziraiyesinin istilzam eyleyeceği hususatı takarrur ettirilecek ve mevadı mıntıka dâhilinde 10 sene müddetle tatbik etmek üzere zirai kongreler teşkiliyle İktisat Vekaleti'nin cümle-i mukarreratındandır.

Birinci kongre 10.15.1339'da Marmara Adalar Denizi Ziraat Mıntıkası yani Bursa, İzmit, Bilecik, Balıkesir, İzmir ve mülhakatı ziraat müdürlerini ihtiva eden mıntıka-i ziraiyenin merkezi olan İzmir'de in'ikad-ı takarrur etmiş ve iktisat vekaletince mezkur kongreye iştirak eylemeleri için Vilayet Ziraat Müdürü Kazım ve Ziraat Mektebi Müdürü Muhittin Beylere de emredilmemiş ise de Kazım Bey'in beray-ı tetkikat Bulgaristan'da bulunması münasebetiyle Muhittin Bey'in yalnız olarak çarşamba günü Susurluk'ta İzmir postasına yetişmek üzere otomobil ile hareket ettiği istihbar edilmiştir.” (“Zirai Kongre”, 1923, s. 1).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1915 yılında Ermeniler'in tehciri için çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu, beraberinde Ermenilerden kalan ve emval-i metruke olarak nitelendirilen mallar sorununu da gündeme getirdi. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere ait malların idare ve muhafazası ile bu kişilerin borç ve alacakları sorununu, yapılan hukuki düzenlemeler doğrultusunda halletmeye çalıştığı görülmektedir. Bunun için öncelikle söz konusu malların kayıt altına alınmasına özen gösterilmiş, tüm bu işlemler, aynı amaçla kurulan “Emval-i Metruke Komisyonları” vasıtasıyla sağlanmıştır.

Birçok bölgede kurulan Emval-i Metruke Komisyonları bir süre sonra görevlerini, sevk edilen kişilerin malları, borçları ve alacakları konusunda yapılan hukuki çalışmalar doğrultusunda kurulmuş olan “Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına” bıraktı. 1918 yılı itibarıyla sevke tabi tutulan kişilerin dönmelerine izin verildiği açıklandı. Dönen kişilerin sevk ve iskânlarının yanı sıra mallarının iadesi için de çalışmalara başlandı. İadelerin hukuki bir zeminde yapılmasını sağlamak adına kanun çalışmaları devam ederken, gerekli hazırlıklar yapılmadan dönüşlerin başlaması, bu çalışmaların tamamlanmasına fırsat vermeden mal iadelerinin hemen yapılmasını zorunlu kıldı. Bu doğrultuda kanun çalışmalarının tamamlandığı 1920 yılına kadar pek çok kişiye mallarının iadesi sağlandı (Temizgüney, 2018, s. 302).

Lozan Antlaşması'yla yapılan mübadele sonucunda, Türkiye'den giden Rumlardan kalan malların da gazetede yer alan haberlerden de anlaşıldığı üzere emval-i metruke olarak adlandırıldığı görülmektedir. Gazetenin 13 Aralık 1923 tarihli

nüşhasında mübadeleye tabi tutulan Rumlar'dan kalan mallar ile ilgili polis müdüriyetinin çalışmaları ve o dönemde kiralık ev bulmanın zorluğu dile getirilmiştir:

“Emval-i metrukeden elimizde kalanlar zannımızca yalnız gayrimenkullerdir. Menkuller hatta gayrimenkullerin menkuleye kabil-i tahvil aksamı da mahall-i mukaderlerine çoktan nakledilmiş; metrukilikten çıkmış, çıkarılmıştır. Elimizde kalan son bakiye metrukatın hüsn-ü muhafazası tahrip ve ifna'dan vikayesi şüphesiz ki memleketini seven her ferdin başlıca temennisi, dil hevahıdır.

Tasfiye komisyonunun lağvı üzerine menfaatleri haleldar olan zevatın zan ve iddialarına göre emvali metruke namı ile bugün elimizde kalan harap binalar, cihet-i maliye kadrosundaki 4-5 muhafaza memuruyla kabil-i muhafaza ve siyanet değil imiş ve odun ihtiyacı karşısında civar sakinlerinin leylen vaki olacak tahribatına tamamen maruz ve açık imiş.

Hükümetin bu hususta tedavi ve mukteziye ittihaz ettiğini nazar-ı şükran ve memnuniyetle görmekteyiz. Her işte olduğu gibi muhacirin işlerinde de büyük bir faaliyet ibraz eden polis müdüriyeti emvali metruke binalarının temini muhafazası için ittihaz eylediği tedabiri beray-ı neşr gazetemize de tevdi eylemiş ve kısm-ı mahsusumuzda derç ve neşredilmiştir. Yalnız bu tedabir mebani-i metrukiyeyi tahrip ve ifnadan vikaye ve siyanete acaba kâfi midir? Ve yukarıdaki iddia vecihle bir dereceye kadar mümkün görülebilen leyli tahriplerin önüne tamamen geçilebilecek midir?

Bu hususta tevarut eden bir noktayı da kaydetmek isteriz. Bugün memlekette mesken buhranı olduğu şüphesizdir. Kiralık mesken arayanlar oldukça çok olduğu gibi mücerler de evlerini kiraya verirlerken laakel 4-5 aylık peşin talep etmektedirler. Acaba bu mebani-i metruke; tamiratı bedel-i icara mahsus ve müstecirine ait olmak üzere icar ve bu suretle tahripten tamamen vikâye edilemez mi? Bugüne kadar bu tarzın layıkıyla tatbik edilememesi; mebani-i metrukeyi icar komisyonun akdettiği mukavelelerde zamanla mukayyet olmaması müteciri istediği zaman haneyi tahliye etmek taahhüdü karşısında bulundurmamasından inbias ediyordu. Muhacirlerimiz de peyderpey geliyor, bunlardan şehirde iskân edileceklerin bu hususta pek müfit bir unsur olacağı şüphesizdir. Esasen tahribat kapı, pencere ve bazen de kiremit gibi aksamı müteferriadadır. Hükümetin asgari bir yardımı ile dün mükemmel birer mesken olan bugünkü harap binalar az bir zaman zarfında yine eski hal ve vaziyeti iktibas edebilir. Fikrimizce mebani-i haliye-i metrukenin tahrip ve ifnadan vikayesi çareleri düşünülürken ilk evvel nazarı itibare alınacak nokta bu boş binaların bazı kuyut ve şeraitle eşhasa, eşhasın yed-i zımmen ve mesuliyetini tevdiidir. Polisin, bekçinin, muhafaza memurlarının tekayyüt ve nezareti tesir ve inzibat, tekayyüd-ü tamme itibariyle derece-i saniyede kalacağı zannındayız. Komisyon taraftarı zatın beyanat ve iddiası vecihle gecenin ilerlemiş bir saatinde kuru odun tedariki için bir direk, bir pervaz, bir kapı ... ilaahir koparmak için mebani-i metrukeden birisine yapılacak bir taarruz ve tecavüze bu kış ve ayazda muhafaza

memurları acaba ne derece ye kadar manevi olabileceklerdir? Mebani-i metrukeden mesruk aksam sıla a çıkarılırsa müsaderesi imkan ve ihtimali olsa bile beray-ı ihrak nakil ve hıfz edilenler ilerlemiş saatinde olmazsa azca beyle nakledilirken yakalanmazsa nasıl görülür ve mesul edilir?... Yapılacak en muvafık ve cezrî tedbir boş evleri eşhasa bazı kuyut ve şerait ekle teslim, onların uhde-i ziman ve mesuliyetine tevdidir.

Bu satırlarımızla polis müdüriyeti tamimini kabiliyeti tatbikiyesi olmayan bir tedbir telakki ettiğimiz zannına zehap olunmasın, hiç şüphesiz ki müdüriyetin bu tedbir pek ziyade şayanı takdir ve mucib-i memnuniyettir. Yalnız nakafi olup olmadığı noktası cay-ı tetkik ve mülahazadır.

Gönül ister ki son bakiye-i metrukat hakkında yapılacak tedavi herhangi bir taarruz ve tecavüz için kudret-i maniyayı haiz bulunsun ve bir pire için bir yorgan yakmak kabilinden bir parça odun için evleri tahripten haya ve iba etmeyen tahripkarların dest-i tecavüzlerini bükecek ve kıracak, onları her zaman bu fiillerinden men edebilecek bir inzibat ve muhafaza tesis etsin.

Polis müdüriyetimizi tedabir-i müttehizesinden dolayı takdir ve tebrik ederken hususat-ı mesrudenin de nazar-ı itibara alınacağı ve belki de alındığını zan ve ümit etmekteyiz.” (“Emval-i Metruke”, 1923, s. 1).

“Tütünlerimiz ve Şirketler” başlıklı haberde (11 Şubat 1924) Bursa tütününün ucuza satıldığını örnek olarak da İzmir tütünü ile karşılaştırılıp Bursa tütününün ucuza satılması eleştirilmektedir.

“Memleketimizin hayatı ziraiye, ticariye ve içtimaiyesinde mühim bir mevki bulunan muhterem bir zat tütünlerimiz ve memleketimizde mevcut tütün şirketleri hakkında bir hasbihal esnasında pek mühim beyanatta bulunmuştur. Memleketin doğrudan doğruya hayatına taalluk eden bu beyanatı sütunlarımıza geçirmekle büyük bir hizmet ifa ettiğimizi zannediyoruz. Bu zat-ı muhterem diyor ki:

Bursa'mızda mevcut tütün şirketleri ve tüccarlar müttehiden hareket etmektedir. Maksatları zürraın elindeki tütünü ucuzca kapatmaktır. Bu sendika namına şirket ileri atılıyor ve 95 kuruşa kadar ufak tefek mübayaatta bulunuyor. Külliyetli malı olanların müracaatta çokluğundan dolayı alamayacağı cevabını veriyor. Bu suretle birkaç gün geçirildikten sonra nefis tütünler 95 kuruşa kadar mübayaaya edildi. Mütebaki elde bulunanlar 30-40 arasındadır diyerek, 4 milyon kiloya yakın tütünleri adeta kapatmak arzusunu besliyorlar. Görmez tabir edilen adi tütünleri 120 kuruşa satıldığını haber alıyoruz. İzmir tütünleri 320 kuruşa, görmezleri 140 kuruşa satıldı. Bizim tütünlerimiz İzmir'in görmezinden de aşağı değildir ya Bulgaristan tütünü ile Bursa tütününün nefasetçe hiçbir farkı yoktur. Bulgaristan'da tütün 150-220 kuruşa satılmıştır. Bulgaristan gibi bizi de muhtekirlerin elinden kurtaracak olan kooperatif şirketleri bir an evvel teşekkülü memleket için hayatbahş olacaktır. Şirketlere ve tüccarlara mensup bazı

adamların kooperatif şirketler aleyhinde propaganda yaptıkları da işidilmektedir. Alıcı bulunan Amerikalılara da bu şirketler ve adamları tarafından Bursa tütünü diye görmez gösterilmekte ve buraya Amerikalı alıcıların gelmelerine bu suretle mâni olmaktadır. Bu suretle her sene laakal iki milyon lira halkın ve memleketin cebinden bu şirketlerin kasasına girmekte hükümet de aşarından 250 bin lira zarar etmektedir.

Hatıramız bizi yanıltmıyorsa Ziraat Müdürümüz Kazım Bey'in Bulgaristan'a azimeti esbabından birisi de kooperatifler hakkında tetkikat idi. Kazım bey avdet edeli epey bir zaman oldu. Kooperatif şirketler etrafında hiçbir faaliyet görünmüyor. İntizarla geçen günler can ve kan damarlarımızı usare-i hayatiyemizi de emip götürüyor. Fakir bulunan Bursalı için şirketlerin kasasına içinden atan bu 2 milyon pek mühim bir şeydir. Bu feci vaziyetlere, aranılacak, bulunacak çareler bir an evvel yapılmasını temenni eyleriz.” (“Tütünlerimiz ve Şirketler”, 1924, s. 1).

13 Mart 1924 tarihli nüshada ise “Türk Ocağı'nın Muvaffakiyetli Adımları” başlıklı haberde Türk Ocağı tarafından gerçekleştirilen Bursa Meyve, Sebze ve Konserve Kooperatif Şirketi'nin kurulması ile ilgili haber şu şekilde yer almaktadır:

“Hayat-ı medeniyenin mutlaka iktisadiyat üzerinde tesis edilebileceği herkes tarafından müttefikan teslim ve iddia edildiği halde iktisadi sahada yeni bir teşebbüsün nazar-ı dikkati celp bir faaliyetin meşhud olamaması insana bazı anlarda bir hiss-i yeis alud iras etmekten hali kalmamaktadır Türk ocağımızın iktisat encümenince ahiren teşebbüs ve bu kere intac edilen ve ocağın ilk muvaffakiyetli bir adımı olarak telakki edilmeye pek layık olan müsmir bir faaliyetini kemal-i müserretle istihbar ettik: Bursa Meyve Sebze Ve Konserve Kooperatif Şirketi.

Bursa'nın hatta en evvel böyle bir şirkete ihtiyacı olduğunu idrak etmek için Bursalı olmaya lüzum yoktur. Bu husustaki acil ihtiyacı hissetmek için Bursa'yı bir defa görmek ve Bursa'nın güzel Bursa, Yeşil Bursa tesmiyesindeki sebebi anlamak kafidir Bursa'nın hadadad mehasini bol suları bu suların ovaya bahşettiği kuvve-i intibatiye, bu kuvveyi inbatiyenin nazarlara keşide ettiği mebzul bir ziyafet-i elvan... işte size güzel Bursa'nın tabii bir krokisi.

Fakat güzellikler iyiliklere mukarin olmadıkça yani her güzellik aynı zamanda bir de iyilik olmazsa noksan kalır bu güzelliği bir de siz kuvve-i inbatiyenin saha-i tecellisi olan bahçe sahiplerine sorunuz: Ah evet diyecekler. Bu manzara çok güzel bu kuvve-i inbatiyenin şükran'ını ödemek için Cenabı Hakka kadar hamd etsek azdır fakat nedendir bilmem bu kadar bolluk bizim sana nihayetinde borçlu kalmamızı men edemiyor. Hamdolsun yiyoruz, içiyoruz. Fakat bu bolluk içinde insan biraz da hiç olmazsa borçlu olmayacak kadar nail-i refah olmalı değil mi? Gördünüz mü ne kadar düşünülecek ve ne kadar doğru ve acı bir cevap. Pazar yerinde faraza domatesin okkası en mebzul zamanında beş kuruştan aşağı satılmazken domates yetiştiren bahçıvanın onu 30 paradan fazlaya satabildiği vaki değildir. Bu zavallının bedeli mahsulü olarak eline

geçen bu 30 para belki onu doyurabilir. Fakat, işte ancak o kadar ama insaf edilsin insan yalnız doymak için değil biraz da müreffeh olmak için çalışır. İşte görüyoruz ki Cenab-ı Hakk'ın güzel ve Yeşil Bursa'mıza mebzulen ihsan ettiği kuvve-i inbatiyeden medeni bir insan gibi istifade edememek bizi bu mahrumiyetlere katlanmaya mecbur ediyor.

Sebze ve meyve tazeyken satılmaya mecbur olan mahsullerdir. Bu mecburiyet altında müstahsil mahsulünü kendisine biraz refah temin edebilecek kadar bir fiyatla satmak isterse mahsul zamanında bolluk olduğu için alıcı bulamaz Onun için asgari fiyatla satar eline ne gelirse onunla kanaat eder.

İşte muvaffakiyetli bir adım olarak telakki ettiğimiz Türk Ocağı'nın bu şirket teşkilindeki mazhariyetini cidden alkışlamaktan men-i nefis edemiyoruz. Meyve ve sebze konserve şirketi müstahsilin elinden malını asgari fiyatla alacak fakat onu azami fiyatla satacaktır. Bu aradaki fark yine müstahsile iade edilecektir. Keza bu şirket müstehlik içinde bir menbaı iktisat ve tasarruf olacaktır müstehlik şirketten piyasa mucibince yani azami fiyatla aldığı meyve ve sebze ve konservenin hasılat-ı ticariyesinden kendi derecesi istihlaki kadar istifade edecek yani hiç olmazsa bütün müstehlikat-ı seneviyesini asgari fiyatla almış olacaktır.

Şirketin nizamnamesi ahiren heyet-i vekilece tasdike iktiran etmiş ve 3 nüshadan ibaret olan nizamnameleri usulü kanunisi vecihle tescil edilmek üzere vilayete irsal kılınmıştır şimdi bu nizamnamelere müessesler tarafından vaz' ve imza edilerek iktisatlı vekaletine bir adet takdim kılınacak ve bir taraftan da şirket icra-i muameleye başlayacaktır bütün vatandaşlarımızın ocağa müracaat ederek şirkete gelecek müesses ve gerek hissedar olarak kayıt olmaya şitap etmesini ve bu emri haberin bir an evvel muvaffakiyet ile sahayı muvaffakiyete ishal olunmasını temenni ederiz.

Hamiş: şirketin ve her hissesi 5'er lira kıymetinde olup 5 taksitte tediye edilecektir. Heyet-i müessesese bu hafta Samsun'da şirketin Meclis-i İdaresi intihap olunacaktır. Heyet-i idareye arıza olabilmek için daha akan 10 hisseye malik olmak lazımdır müesses olmak isteyenler bu cuma günü öğleden sonra saat alafranga 2'de ocağa içtima edecektir." ("Türk Ocağı'nın Muvaffakiyetli Adımları", 1924, s. 2).

Ayrıca gazetenin 27 Mart 1924 tarihli nüshasında "Allah Kurtarsın" başlıklı haberde yine reji şirketi tenkit edilmekte ve Bursa'da bazı bölgelerde tütün ekimi yapılamayacağı haber verilmekte eğer bu uygulanırsa zaten fakir olan halkın daha da fakir hale geleceği belirtilmektedir:

"Kanımızı emen ciğerlerimizi kurutan reji, tütün ziramıza ve binnetice yeşil yurdumuza yeni ve kahir bir darbe daha indirmeğe, bir felaket kâbusu daha kazmağa çalışıyor. Bir ay tab' ve teksir matbuamıza gönderilen el ilanları müsveddesinde "inhisar-ı dehan kanununun -olmaz olaydı- onbeşinci maddesinin dördüncü fıkrasına" istinaden Bursa şehriyle dairen madar üç kilometre mesafesi dahilinde bulunan tarlalara tütün

zer'ine müsaade olunmayacağı cezker ve ilan edilmektedir. Tütün ve koza vilayetimizin belli başlı istihsalatı servetinden olması hasebiyle şimdiye kadar tatbik edilmeyen bu memnu'iyetin tatbiki halinde esasen fakir olan Bursa'mız büyük bir zarara maruz kalacak "çim"i, çapalaması, kırması, dizmesi ... ila ahir ile geçinen yüzlerce aile açlık ve ölüme mahkum kalacak, yeşil yurd feci bir dereke-i felakete yuvarlanacak, yeni yeni inkişaf ve tekamüle başlayan tütüncülerimiz bu müthiş darbe altında ezilecek mahv olacaktır. Emlakımıza behakkın mutasarrıf ve mütemellik olabilmek, rejinin gayr-ı telağımıza sarılan kırılması eline bir müddet daha olsun koparamasak bile biraz olsun nefes alabilmek için ne yapalım? Kime feryad ve istimdad edelim? Kahrolmasını günde bin defa temenni ettiğimiz bu ifritin doymak bilmeyen patlayınca gözünü doyurmak için daha ne kadar zaman ağzımızdaki lokmayı verecek, kolumuzu bükdürecek, ona kul köle olacağız daha ne kadar zaman bu belay-ı mübrem uğrunda kan, can, mal ve mülk feda edeceğiz. Daha ne kadar zaman emlak ve arazimize tasarruf için ecnebilere lütuf müsaade dileneceğiz bu muharreb ve mahi son memnu'iyetin olsun tatbik edilmesi, boğazımıza sarılıb bizi boğmağa tehacüm gösteren rejii bu son kasından olsun sarf-ı nazar ettirmek için hangi çareye başvuralım? Esasen kendini besleyemeyen yeşil yurd bu darbeye nasıl tehammül edebilir? Bu yüzden geçinen binlerce nüfus yüzlerce aile kuru bırakmayı nereden temin edebilir. Büyüklerimize yalvarırız bu son pençeyi olsun gayretimizden ayırsınlar, hiç olmazsa biraz nefes alabilelim, hiç olmazsa kuru bir lokma ekmek olsun temin edebilelim. Nazar-ı dikkati celb eder, çare dileriz. ("Allah Kurtarsın", 1924, s. 1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da zeytin, tütün ve şeftali üretimi tarım ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Osmanlı Devleti her alanda bu yenilgiden etkilenmiştir. Özellikle halkın önemli geçim kaynaklarından birini teşkil eden tarım da bundan nasibini almıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Duyun-u Umumiye yönetimiyle birlikte kurulan reji şirketi tütün ekimini ve ticaretini kontrol altına almış ve uygulamaları ile olumsuz faaliyetlerde bulunmuştur. Yukarıda kısaca bahsedilmeye çalışılan haberlerden de anlaşılacağı üzere tarım gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında her zaman öncelenen saha olmuştur.

4.2.2. Esnaf Hareketleri

I. Dünya Savaşı ve ardından girilen büyük mücadele diğer bir deyişle Kurtuluş Savaşı Bursa'daki esnaf hareketlerini derinden etkilemiştir. Birbiri ardına girilen savaşlar, ekonomik yıkım, zanaatkarların göç etmesi ve erkek nüfusun azalması esnafın üretim kapasitesini azaltmıştır. Devlet, esnafı desteklemek için çeşitli politikalara başvurmuş ancak tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı tüm bu çabaları olumsuz etkilemiştir (Şahin, 1995, s. 75-79).

Ertuğrul gazetesinin bu minvaldeki haberlerine bakıldığında “Esnaf Hareketleri” başlıklı haber dikkat çekmektedir. 25 Aralık 1924 tarihli bu haberde, Bursa’da faaliyet gösteren esnafların birbirleriyle irtibatlı olmaları önemsenmiş, istişare ve fikir alışverişinin ticari hayata olumlu katkı yapacağından bahsedilmiştir. Ayrıca yerli malların imalatı ve Avrupa ile rekabet edilmesi için yerli üretimin artırılması, rekabet için iyi ve kaliteli mal üretiminin önemi üzerinde durulmuştur:

“Memleketin siyasi sahnesindeki gürültüler haricinde, Bursa’nın iktisadi hayatında pek çoğumuzun nazarı dikkatini celp etmeyen sessiz, mütevazı bir faaliyet görülüyor. Bursa’da mevcut esnaf icimalar akdederek memleketin iktisadi vaziyetine dair müzakereler yaparak dertleşiyor. Bu asil mütevazı hareketin memleket iktisadiyetine ne derece müessir olacağını bilemeyiz. Fakat esnafımız arasında böyle hayırlı içtimalar akdi suretiyle uyanan intibahın herhalde iyi semere ve neticeler vereceği mülahazası bile bizi memnun etmeğe kafidir.

Layüad ihtiyaçlarımızın düşünölmeye ve layık olduğu derecede ehemmiyete alınmağa başlaması, laklakiyatla geçirilen uzun kış gecelerinin bu kabil canlı saamimi dertleşimelere hasr edilmesi; hayatı iktisadiye ve ictimaiyemize hüsnütesir icra etmekten hali kalamaz. Mazisi teşkilat itibari ile mazbut ve muntazam olan Bursa esnafına asrın terakkiyatı ile milli ve mahalli akideleri telkin eylemek temayülü, Türkiye erbabı ticaret ve sanatının milli bir gaye peşinde şuurulu bir harekete koyulduğunun delilidir. Teşkilatı böyle izzeti milli ve serveti milli esasları üzerine bina eden Türkiye iktisadiyatı bugünkü seviyesini çok yükseltecek bir tarik itila bulur. Bu içtimaların istihdaf ettiği noktalardan birkaçına muttali olduk. Fakat henüz bu noktalar tamamen münazara ve münakaşa edilerek kabul olunmuş değildir. Onun için tazarruattan ziyade vaziyeti umumiyeden bahsediyoruz. Nazarı dikkatimizi celb eden bir cereyan Bursa sanatkarlarının mecbur olmadıkça harici mamulâtı istimal etmemeleri ve müzeyyinattan tevakkıye söz vermiş olmalarıdır. İhtiyacat-ı asriye ve mübremeden madud olmadıkça bu fikrin tatbik edilmesine mâni yoktur. Yalnız mamulâtı milliye ve muhalliyeye fazla rağbet göstermek lüzum ve vucubuna kani olmakla beraber bugün için bizce iştigal imkânı bulunmayan zaruri ve mübrem malzemeler hakkında bilemeyiz. Bu emelin tatbikatı sahasında tahakkuk etmesine imkân bulunuyor mu? İhtiyaçlarımızı gidermek sureti mevcut iken daha ne yapsak haricin emtia ve eşyasını istimali esaretinden kolay kolay kurtulamayız. Bu ancak fabrikalarımızın tesis ve tekessürüne iktisadi mevkimizin sağlaşımasına mütevakkıftır. Bizim bu vaziyet ve şerait dahilinde yapabileceğimiz şey bizde bulunani ucuzluk ve güzellik itibarıyla Avrupa malı ayarına takrib eylemek ve kendi malımızı tercihan kullanarak mamulât ve mesnuatımızın her noktadan kabil-i rekabet bir hale getirmektir.” (“Esnaf Hareketleri”, 1924, s. 1).

4.2.3. Ticaret Hayatı

Bursa, çalışmanın konusunu teşkil eden yıllarda Osmanlı'dan devralınan tekstil ve ipekçilik ticaretinin merkezi bir şehirdi. Savaşların sonucunda ortaya çıkan ekonomik tahribat, ticaret hacmini sınırlasa da şehir Mudanya Limanı vasıtasıyla dış ticarete açık bir konumda kalmıştır. Yeni rejimin liberal ekonomik politikaları (1923-1929) ve akabinde uygulanan devletçi politikalar ticaret hayatını yeniden canlandırmayı amaçlamıştır (Pamuk, 2014, s.112-116).

Gazetenin ticaret hayatına ilişkin verdiği bilgiler de aslında Bursa'nın ticari faaliyetler bakımından dikkat çeken bir şehir olduğunu doğrular niteliktedir. Örneğin 8 Ekim 1923 tarihli nüshada yer alan "Tütün Şirketi" başlıklı haberde; Bursa milletvekili Osman Nuri Bey'in tütün üretim ve ticareti için ilgili kişileri belediye salonuna davet ederek bir kooperatif tütün şirketinin kurulmasının öneminden bahsettiği yer almaktadır:

"Zürraın birçok masarif ve mezahım ihtiyarından sonra bin müşkilatla idrak eylediği tütün mahsulünün yok behasına elinden aldığı öteden beri görölmekte ve bu hal bi'ttabi memleket iktisadiyatında da pek mühim ve muzır bir tesir icra eylemektedir.

Memleketin mühim bir yarası halini alan tütün işleri meselesini nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alarak tetkikatı lazımede bulunan muhterem mebusumuz Osman Nuri Beyefendi tütüncülerimizin hukuk ve menafiiini sıyanet ve aynı zamanda memleket iktisadiyatında da meşkûr bir amel-i inkişaf olmak emeliyle memleketin tütüncülükle alakadar zevat-ı muteberesini belediye salonuna davet ve kooperatif tütün şirketi tesis ve teşkil hususunda müzakeratda bulunmuşlardır. Böyle bir şirketin lüzum-u vucubuna müttefikane kani bulunan müctemiin teferruat üzerinde uzun müddet müdavele-i efkarda bulunduktan sonra vaktin geçmesi hasebiyle müzakereyi vakti ahire ta'lik eylemişlerdir.

Tütüncülükle iştilgal eden zürrai ve sermayedanımızın derhal bu şirket etrafında birleşerek bu meşkûr teşebbüsü kuvveden fiile çıkarmalarını temenni ve muhterem mebusumuzada memleketin en mühim bir derdinin tedavisi çaresine ön ayak olduklarından dolayı teşekkür ederiz." ("Tütün Şirketi", 1923, s. 1).

Şehrin ticari faaliyetlerine örnek oluşturacak başka bir haber ise "Sergide Hereke Kumaşları ve Fesler" başlıklı haberde (22 Ekim 1923), Hereke fabrikasında üretilen kumaşların kalitesinden, hesaplı olmasından ve halkın ilgisinden bahsedilmektedir:

"Malumat ve mensucatının nefaset ve zarafeti ile büyük bir şöhrat ve takdir kazanmış ve Türk sanat nescinin numune-i iftiharına şayan bulunmuş olan Hereke

Fabrikası doğrudan doğruya millete mal olmak suretiyle hayat-ı sınıyesinde husule gelen tahavvül ve inkişaf-ı mesudun semere-i muvaffakiyet ve terakkiyatını fiilen göstermek maksatıyla sevgimize şayan-ı ehemmiyet bir şekilde iştirak eylemiş ve suret-i mahsusada imal ettiği gayet nefis ve zarif mamülatıyla parlak ve emsalsiz bir daire vücuda getirmiştir. Bu masnuat-ı nefise zarafetine rağmen ecnebi mamulatından daha ucuz fiyatlarla satılabilmektedir. Halkımızın sergi münasebetiyle istifadesine arz edilmiş olan bu müstesna fırsattan serginin hitamına pek az bir zaman kalmış olması hasebiyle istifade eylemelerini cidden tavsiye eyler ve bunun aynı zamanda vazife-i hamiyet ve iktisad olduğunu hatırlatmak isteriz.” (“Sergide Hereke Kumaşları ve Fesler”, 1923, s. 1).

Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) 6. maddesi ve ek protokolleri, Türk-Yunan nüfus mübadelesini düzenlemiş ve terk edilen malların tasfiyesi için bir sistem kurulmasını öngörmüştür. Bu kapsamda: Tasfiye Komisyonları hem Türkiye hem Yunanistan'da, terk edilen malların değerini belirlemek, hak sahiplerine tazminat sağlamak ve malların yeni sahiplere (mübadillere) dağıtımını organize etmek için kurulmuştur.

Bursa, Osmanlı'nın ilk başkenti ve ipek ticareti merkezi olması nedeniyle ekonomik açıdan önemliydi. İşgal sonrası Rum nüfusun büyük kısmı ayrılmış, geride önemli miktarda taşınmaz bırakmıştır. Bu malların tasfiyesi, Bursa'daki yerel tasfiye komisyonları aracılığıyla yürütülmüştür.

Bursa'daki tasfiye komisyonları, mübadele sürecinde Rumlara ait malların envanterini çıkarmış, bu malları mübadillere dağıtmış ve hukuki anlaşmazlıkları çözmüştür. Komisyonlar, genellikle yerel idareler, Maliye Bakanlığı temsilcileri ve mübadele sürecine nezaret eden merkezi hükümet yetkililerinden oluşuyordu. (Arı, 2008, s. 55-70).

Bursa'da mübadele kapsamında kurulan tasfiye komisyonlarının, Rumlara ait ev, arazi ve ticari işletmelerin envanterini çıkardığını belirtir. Komisyonlar, 1924-1928 yılları arasında yoğun faaliyet göstermiş ve özellikle Mudanya, Gemlik ve merkez Bursa'da çalışmıştır. Örneğin, Mudanya'da Rumlara ait zeytinliklerin tasfiyesi ve Balkan mübadillerine dağıtımını bu komisyonlarca organize edilmiştir. Arı, komisyonların zaman zaman yetersiz personel ve kaynak nedeniyle aksaklıklar yaşadığını da not eder.

Ayhan Aktar, (Aktar, 2006, s. 120-135) Türkiye genelinde tasfiye komisyonlarının işleyişini inceler ve Bursa'nın mübadelede önemli bir merkez olduğunu vurgular. Bursa'daki komisyonların, Rum tüccarların bıraktığı ipek atölyeleri ve ticari malların tasfiyesinde rol oynadığını belirtir. Ancak, malların değer tespitinde yaşanan anlaşmazlıklar ve yolsuzluk iddiaları, Bursa'da da süreçleri zorlaştırmıştır.

1. Dünya Savaşı öncesinde gündeme gelen milli sermayeli bir devlet bankası kurma düşüncesinden yola çıkılarak 1917 yılında İstanbul'da Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur Osmanlı Hükümeti ve halk bu bankanın kurulmasını desteklemiştir. Bursa İtibar-ı Milli Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında (XIX. yüzyıl sonu- XX. yüzyıl başı) Bursa'da faaliyet gösteren yerel bir banka olarak bilinmektedir. Bu tür bankalar, genellikle yerel tüccarların, esnafın ve sanayicilerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş, “milli” vurgusuyla yerli sermayeyi teşvik etmeyi hedeflemiştir. Bursa, ipek ticareti ve tekstil sanayisiyle Osmanlı ekonomisinde önemli bir merkez olduğundan, bu tür yerel finans kuruluşları şehrin ekonomik hayatında kritik bir rol oynamıştır. Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle 1920'li ve 1930'lu yıllarda, devlet destekli ulusal bankaların (örneğin, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası) yaygınlaşmasıyla bu tür yerel bankaların etkisi azalmış ve çoğu kapanmış veya birleşmiştir.

Bursa İtibar-ı Milli Bankası'nın tam kuruluş tarihi, faaliyet süresi ve kapanış süreci hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte, benzer yerel bankaların (örneğin, İzmir İtibar-ı Milli Bankası) XIX. yüzyıl sonlarında kurulduğu ve 1920'li yıllara kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bursa'daki bankanın da bu dönemde ipek ticareti, tarım ve yerel sanayiyle bağlantılı olarak kredi ve finansman sağladığı tahmin edilmektedir (Kazgan, 2004, s. 78-82).

Ertuğrul gazetesinin 27 Aralık 1923 tarihli nüshasında yer alan “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası” başlıklı ilan veya reklamda İtibar-ı Milli Bankasının faaliyetlerinden bahsedilmektedir:

“Türk anonim şirketi

Sermayesi: 4.000.000 Türk lirası

Merkezi: İstanbul - Şubaları: İzmir, Ankara, Bursa. Muhabirler: Konya Adapazarı'nda ve memaliki ecnebiyenin başlıca şehirlerinde.

Osmanlı itibarı milli bankası her nevi banka muamelesini deruhte ifa eder. Alel husus vadeli vadesiz hesap-ı cari açar ve mevduat kabul eder küçük tasarruf erbabını teşvik ve himaye için faizli aile sandıkları açar. Merkez ve şubaları ve muhabirleri üzerine telgraf ve mektubla veya çek suretiyle havale ve nakil ve nukud muamelesi yapar. Emtia-i ticariye kabul ve anlar üzerine avans ita eder. Senedatı ticariye iskontosu ve tahsilatı muamelesi ifa ve esham ve tahvilat üzerine avans icra ve kuponlarını tahsil eder. Nukud ve kıymetli eşya vaz'ına mahsus kasaları icar eder. İstanbul ve memalik-i ecnebiye borsalarından esham ve tahvilat iştirak ve fûruhtuna hususan Bursa'nın yegâne iki anonim şirketi olan Hüdavendigâr Şirketi ve Mensucat Şirketleri hisse-i senedatının alım ve satımına tavassut eder" ("Osmanlı İtibarı Milli Bankası", 1923, s. 1).

18 Şubat 1924 tarihli nüshada yer alan "Osmanlı Bankası ve Yahudiler" başlıklı haberde Bursa'daki Osmanlı Bankası şubasından şehrin muteber kişilerinden birinin bankadan 3 bin lira kredi istemesi ve karşılaştığı zorluklar anlatılmıştır ayrıca bankanın Yahudi ve Müslüman ayrımı yaptığı, Yahudileri daha muteber kabul ettiği de aynı haberde dile getirilmiştir. Bu haberle bu uygulama tenkit edilmiştir.

"Geçenlerde Osmanlı Bankası'nın Müslüman tacirlere ikrazatta bulunduğu müşkilat gösterdiği Yahudi kefil istediği hakkındaki bir şikâyeti ve bankanın bu şikâyetin hilaf-ı hakikat olduğu hakkındaki cevabını neşreylemişdik. Ahiren istihbar ettiğimiz diğer bir hadise Osmanlı bankasının Türk ve Müslüman aleyhdarlığı hakkındaki zan ve kanaatleri takviye edilecek mahiyettedir. Şehrimizin en muteber ticaretinden bir zatın bizzat nakl ve hikâye ettiğine göre üç bin lira kadar istikrazda bulunmak üzere bankaya müracaat eden bu Müslüman tüccara banka direktörü evvel-i emirde para olmadığını para veremeyeceklerini söylüyor, tacirin direktörü iskat ve ilzam eden sözleri üzerine müşkül vaziyette kalan direktör para vermeğe razı olur. Bu seferde banka memurinden diğer birisi unfa ile hatta müstehzi bir vaziyette para verilemeyeceğini söyler tacir direktörün verilmesi hakkındaki emrini tebliğ edince, beraber direktöre giderler, konuşurlar iki bin lira vereceklerini söylerler.

Fakat bu defa kefil meselesi bir vesile-i müşkülât olur. İbraz edilen en muteber imza sahiplerini birer vesile ile red ederler, tacir makam-ı vilayete, ticaret odasına müracaat eder, iş resmîyete dökülür. Fakat bu defa nakil ve hikâye eden zatın ifadesine nazaran işi sürüncemeye düşürebilir, nihayet makam-ı velayeti deruhte bulunan Kemal Beyefendiye tekrar müracaat eder, ticaret odasından isti'lam-ı keyfiyet edilir ve evrak maliye vekâletine gönderilir. Banka acaba buna ne kulup takacaktır?

Türk ve Müslüman bir muhitte iki buçuk Yahudi'nin gayretini güden bu gibi Türk ve Müslüman aleyhdarı müesseselerin takibine yanındakileri bu tarzın kendileri için

mucib-i nedamet olacağı şüphesizdir.” (“Osmanlı Bankası ve Yahudiler”, 1924, s. 1).

Ayrıca gazetenin 17 Mart 1924 tarihli nüshasında “Şayan-ı Dikkat Bir Şikâyet” başlığı ile yer alan haberde İnegöl taraflarından şehre gelen kerestelerden Tatarlar mevkiinde araba ve hayvanlardan ücret talep edilirken diğer yollardan gelenlerden ücret talep edilmediği, bu durumla alakalı ilgili mercilerin gerekli tedbirleri alması gerektiği ifade edilmektedir:

Matbaamıza varid olan bir mektup şayan-ı dikkat bir şikâyeti ihtiva etmektedir. Bu mektup müfâdına nazaran şehrimize İnegöl'den celp edilen kerestelerden Tatarlar mevkiinde arabalardan 10 ve 5 hayvanattan 2,5 kuruş tahsil edilmekte ve diğer yollardan şehre dâhil edilen kerestelerden bu para alınmamaktaymış. Müştekinin bu hususta yaptığı tahkikata atfen verdiği tafsilata nazaran evvelce Tatarlar mevkiinde bir kereste pazarı mevcut imiş, İnegöl ve havalisinden gelen arabalar mezkûr mevkide tevekkuf eder ve satış yapılmış. Pazar-ı mahalli olan bu arsa muhasebe-i hususiyeye ait olduğu için muhasebe-i mahalli araba ve hayvanlardan “icare-i zemin” namıyla bir ücret tahsil eder ve mültezimlere ihale edermiş. Mürûr-u zamanla bu pazar münderis olmuş fakat muhasebe-i hususiye elan mültezimlere ihalede ve yoldan gelen geçen arabalardan bu parayı tahsilde devam ediyor, diğer yollardan şehre ithal edilen kerestelerden böyle bir para alınmıyormuş. Müşteki bu tafsilatı verdikten sonra diyor ki:

“Mültezim bunun zeminini isticar etmiş ben ise arabamı şaseden geçiriyorum benden ne hak ile icare-i zemin tahsil ediyor. Şoseler tarik-i amm değil midir muhasebe-i hususiyenin şoseler üzerinde bir hakk-ı tasarrufu var mıdır? Varsa diğer yollarda bu para ne için alınmıyor?”

Şayanı dikkat bulduğumuz bu şikâyet hakkında makamat-ı aidesinin nazar-ı dikkatini celp eyleriz.” (“Şayan-ı Dikkat Bir Şikâyet”, 1924, s. 1).

Bursa şehri bu dönemde özellikle tekstil ve ipekçilik ticareti açısından Anadolu'nun merkez şehriydi. Savaşların etkisi her alanda olduğu gibi ticaret hayatını da olumsuz etkilemiş ancak şehir Mudanya limanı vasıtasıyla dış ticarete açık bir konumda kalmaya devam etmiştir. Ticaret hayatıyla ilgili haberlerde; mübadele sonucunda şehirde kalan Rum atölyelerinin ve ticari işletmelerin yeni sahiplerine verilmesi konu edilmiştir.

Ayrıca Bursa'da ticaret, tarım ve yerel sanayi ile uğraşan halka kredi ve finans imkanı sağlamak amacıyla İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulması ve

bankanın faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Yine yerel halkın ticari olarak karşılaştığı zorluklar ve sorunlar gazetenin nüshalarında yer almıştır.

4.2.4. İpekböcekçiliği ve Kozacılık Faaliyetleri

Bursa’da ipekböcekçiliği ve kozacılık ticari hayatın ve şehrin ekonomisinin en önemli unsurlarından biriydi. Osmanlıdan miras kalan ipekçilik, Cumhuriyet Döneminde hem geleneksel yöntemlerle hem de devlet destekli modernizasyon çabalarıyla devam etmiştir. Ancak girilen savaşların tahrip edici etkisi, dış rekabet ve iş gücü kaybı zamanla bu sektörü zor durumda bırakmıştır (Pamuk, 2014, s.112-114).

Gazetenin 29 Mayıs 1924 tarihli nüshasında yer alan “Kozacılığımız İçin” başlıklı haberde bir ziraatçinin gazeteye gelerek önemli açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir. Ziraatçinin beyanında 320 (1904) senesine kadar milyonlarca kıyve koza ve tohum üretilerek Kafkasya’ya kadar ihraç eden Bursa’nın geçen yılki koza üretiminin neden azaldığının sebeplerini anlattıktan sonra, Duyun-u Umumiyenin çiftçilere dut fidanı vermesi ve tohumluk kozaların aşar vergisinden istisna edilmesini savunmaktadır. Bu kişinin fikrine göre gerekli çalışmalar yapıldığı takdirde azalan üretimin kısa zamanda telafi edileceği, Yunanistan’a kaçarak Bursa’daki üretimle rekabete geçen vatandaşların çalışmalarına mani olunabileceği belirtilmektedir. Haberin sonunda gayretli valinin dikkati çekilerek, himmet ve gayret göstermesi temenni edilmektedir (“Kozacılığımız İçin”, 1924, s. 1).

9 Haziran 1924 tarihli başka bir haberden anlaşıldığı üzere kozaların haziran ayı başlarında piyasaya sürüldüğünden bahsedilmektedir. Haberde 4 gündür piyasaya yeni mahsul gelmeye başladığı, fiyatların 160-205 arasında olduğu belirtilmektedir (“Yeni Koza”, 1924, s. 1).

“Ziraat Bankası ve Kozalarımız” başlıklı haberde (16 Haziran 1924); koza piyasasının düşüklüğü ve böcekçilerin çektikleri ekonomik sıkıntıların dönemin Bursa Valisi Kemal Bey tarafından görülerek takdire şayan tedbirler alındığı bildirilmektedir. Ziraat Bankası’nın böcekçilerin ellerindeki kozayı yok pahasına elden çıkarmamaları ve tekelcilerin ellerine düşmelerini engelleyecekleri belirtilmektedir. Bunun için Ziraat Bankası’nın ipekböcekçiliği işiyle uğraşanlara uygun vadelerle borç vereceği belirtilmektedir (“Ziraat Bankası ve Kozalarımız”, 1924, s. 1).

Osmanlı Devleti'nden miras kalan ipek böcekçiliği ve kozacılık cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal ve yerel gayretlerle tekrar canlı tutulmaya çalışılmıştır. Ertuğrul gazetesinde de bu amaçla hem dış rekabetin olumsuz etkileri hem de halkın karşılaştığı zorlukları aşmak için yerel yöneticilerin aldığı tedbirler ve desteklerden bahsedilmiştir.

4.2.5. Bursa Suları

Bursa, Uludağ'dan gelen doğal kaynak sularıyla Türkiye'nin su ve maden suyu üretim merkezlerinden biridir. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Bursa'yı "su şehri" olarak tanımlamış ve şehrin çeşmelerinin bolluğuna dikkat çekmiştir.

Bursa'nın Çekirge bölgesindeki termal sular, Roma ve Bizans dönemlerinden beri bilinir ve kullanılır. Antik dönemde "Basilika Therma" olarak anılan bu sular şifalı özellikleriyle ünlenmiştir (Gabriel, 1958, s. 72-75).

"Pınarbaşı Suyu" başlıklı haberde (8 Ekim 1923); Gökdere'de Pınarbaşı Suyu'nun kaynağını tahkim etmek için yapılmakta olan çalışmaların hızlandırıldığı belirtilmektedir. İstinat duvarlarının inşası için önemli miktarda sipariş edilen çimentoların Mudanya'ya geldiği bildirilmektedir ("Pınarbaşı Suyu", 1923, s. 1).

Ayrıca gazetenin 12 Mayıs 1924 tarihli nüshasında Bursa suları ile ilgili bilgiler, suların özellikleri şiir olarak nakledilmektedir:

"Kaplıkaya suyu hoş kaba kaça sığmaz
Südde ve kebd ve tahalı eritirmiş evvel maa
Taamı süt taamıdır "Ayrancı" suyunun ama
Südde iras eder ma'deyi eyler erha
İçmeye ab-ı "Çatal Çeşme"yi alem teşne
Yerkan zahmına nola ederlerse deva
Gerçi bir pak sudur içmeye ab-ı "Soğucak"
Nef'ini görmez anın kimse meğher ehli ruha
"Göz Pınarı" suyu sağ ve mücerreb sudur
Nola rüchanını tecviz edersem cana
Tatlı tatlı içelim biz "Acı Çeşme" suyunu
Ateşi aşkımızı edelim ondan itfa
"Ab-ı laklak"tan eğer nuş idersek laklak
Afiyetler ola ey ruhu revanım hema
"Fazlı Paşa" suyunu mukabeleye tafdil ederim

Suyu Sultan Emir oldu o aba mecra
Nemkin suların alası “Kavaklı” suyudur
Anı “Balıklı”ya takdim eder ehli heva
“Zihniler”den suyun içip kalbini tezyin iyle
Ateşeden iyleme tekdir-i derun'un kat'a
Menfaatli suların biri “Hekim Şah” suyudur
Nola şerbet yerine içseler anı mirza
“Delice” suyun içip hoş ve huruş iyleyelim
Mey gülfam kadar lütfunu görmüş akla
Lezzet “Gökdere”yi görse eğer çarh kebud
Kesilirdü oda gömgök su olurdu mesela
Suların padişahı olsa nola “Akçağlan”
Hükmü caridir anın her yerde zir ve bala
Nuş ider Ab-ı “Alışır”i olur şir gibi
Anı Kaplan Giray Han beğenmiş zira
Öyle bir vadi-i nevtarhına dil teşne idim
Kase-i nazmımı icaz ile ettim imla
Navidan kalemim etti bu vadide yine
Ravza-i hatır yaran safa-i iska
Ab-ı dar oldu bu nazm kehrin ey hasip
Hazreti han-ı keramkare anı et ihda

Bilahere Bursa'ya daha birtakım suların getirilmiş olduğundan Baba Efendizade Şeyh Said Efendi baladaki meyahiyeye birkaç beyit ilavesiyle tezyil edilmiştir.

“Gülpınarı” suyun içip bülbüle nispet herdem
Ola gör nağme saray-ı çemenistan safa
“Çeşme-i Abi Hayat” işte budur gel nuş et
Zulmete itme sefer sen de senindir asa
Köye virmez ne kadar itse hararet gülyan
Hoş verir (ab-ı kehr) teşne-i iflasa gına
“Altınoluk” suyu seyrab-ı gına etmezse
Alataş zemzemesiyle ide gör vaveyla
“Kurtbasan” suyu koyun sürüsün erva etmez
Eder enban-ı çoban gibi deruni imla
Pek muvafık hele kestane suyu mestane
Ruh ve şey vermede aine-i idrake cila (“Bursa Suları”, 1924, s. 1).

Gazetenin 9 Haziran 1924 tarihli nüshasında “Kaplıcalarımız” başlıklı haberde Hekimbaşızade Muhyiddin Bey'in Bursa'da bulunduğu ve gazeteyi ziyaret ederek, Bursa'daki kaplıcaların genel durumu ile ilgili bilgi vererek, Avrupa'daki kaplıcalarla

kıyaslayıp, kaplıcalardan en verimli şekilde nasıl yararlanılabileceği ile ilgili bilgiler verdiği belirtilmektedir (“Kaplıcalarımız”, 1924, s. 1).

Bursa tarihimizde bir “su şehri” olarak nam salmış ve bu özelliğiyle günümüze kadar gelmiştir. Şehir Uludağ’dan çıkan doğal kaynak suları ve kaplıcalarıyla önemli bir merkez olmuştur. Gazetenin Bursa’nın suları ve kaplıcaları ilgili haberlerinde; suların tahkimi ve kaplıcaların özellikle Avrupa’daki kaplıcalarla nasıl rekabet edebileceğiyle ilgili ayrıntılar içeren haberler yer almıştır.

4.3. Bursa’da İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri

Savaşların ardından Bursa’daki imar ve bayındırlık faaliyetleri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme hedefleri etrafında şekillenmiştir.1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra imar faaliyetleri devletçi bir anlayışla yürütülmüştür. Bursa ipekçilik ve tekstil merkezi olarak sanayi ve altyapı yatırımlarına öncelik verilen bir şehir olmuştur (Pamuk, 2014, s.116-118).

Gazete haberlerinde yer alan bilgilerden savaştan çıkan şehrin imarı için çalışmalara başlandığı görülmektedir. Gazetenin 8 Ekim 1923 tarihli nüshasında “Bursa’mızın Haritası” başlığıyla yer alan haberde; Bursa’nın o dönemdeki durumunu gösteren harita ve planların yapılma işini almış olan İnşaat ve Keşfiyat Türk Anonim Şirketi tarafından hazırlanan haritaların 9 pafta halinde belediyeye teslim edildiği belirtilmektedir. Paftaların bir fen heyeti tarafından incelendiği bilgisi de yine aynı haberin devamında yer almaktadır (“Bursa’mızın Haritası”, 1923, s. 1).

İnşaat ve Keşfiyat Türk Anonim Şirketi’nin Alman sermayesiyle 1923 yılı aralık ayında kurulduğu şeklinde bilgiler bulunsa da (Türkoğlu Önge, 2007, s. 76; Yücel, 2020, s. 216) gazetede yer alan haberden anlaşılacağı üzerine şirketin kuruluşu daha önceki tarihlere dayanmaktadır.

Gazetenin aynı tarihli nüshasında “Belediye Elektrik Mühendisi” başlıklı haberde ise Belediye Elektrik Mühendisliğine İsviçre’de eğitimini tamamlayan genç elektrik mühendislerinden Muhyiddin Bey’in atandığı belirtilerek tebrik ve başarı dilenmektedir (“Belediye Elektrik Mühendisi”, 1923, s. 1).

Dikkat çeken başka bir haber 22 Kasım 1923 tarihli “Bursa Zulmetler İçerisinde” haberi olmuştur. Burada 18 Kasım 1923 Pazar günü Elektrik

Fabrikası'ndaki kasnağın birdenbire kırılmasıyla elektriklerin kesildiği ve o günden itibaren Bursa'nın karanlığa gömüldüğü belirtilmektedir. Kasnağın tamirine Sanayi Mektebi'nde başlanıldığı, bir günde tamiratın sağlanabileceği söylenmesine rağmen bir haftaya yakın bir sürede kasnağın tamiratının gerçekleşmediği ifade edilmiştir ("Bursa Zulmetler İçerisinde", 1923, s. 1).

3 Aralık 1923 tarihli "Tenvirattan Şikâyet" başlıklı haberde ise Ahmet Nuri adında bir okur tarafından gecelerin uzamaya başlamasıyla birlikte sokak aydınlatmalarını sağlayan elektriklerin kesildiği aktarılmaktadır. Önceki yıl elektriklerin alafanga saat ile 23.30'a kadar yandığı 1923 yılı kışında ise saat 10.00'dan itibaren şehrin karanlığa gömüldüğü, bununla ilgili bir çözüm bulunması istenmektedir. Ertuğrul gazetesi ise bu talebe istinaden bu durumun sebebini araştırdıklarını, elektrik kesintilerinin belediye bütçesinin müsait olmamasından kaynaklandığını açıklamıştır ("Tenvirattan Şikâyet", 1923, s. 2).

Gazetenin 11 Şubat 1924 tarihli nüshasında "Elektrik Saatleri" başlıklı haberde; elektrik abonelerinin haklarını korumak amacıyla 20-25 liraya saat tedariklerinden kaçınmak amacıyla Bursa Belediyesi tarafından Berlin'de AEG fabrikasına elektrik saatleri sipariş edildiği, saatlerin 15 liraya kadar tedarik edilebileceğinin ümit edildiği belirtilmektedir ("Elektrik Saatleri", 1924, s. 2).

Bursa'nın imar ve bayındırlık faaliyetlerine dair tespit edilen "Pek Musib Bir Karar" adlı yazı da öne çıkan haberler arasındadır. 18 Şubat 1924 tarihli Bursa Valiliğinin duyurusunun yer aldığı bu yazıdan anlaşıldığı üzere alınan karar şöyledir: 1925 yılında Bursa Vilayeti Coğrafya Cemiyeti'nin girişimleri ve Osman Şevki Bey'in önerisine kadar daha çok Keşiş Dağı ismiyle anılan (Öztürk, 2015, s. 466) Uludağ'ın Bursa'ya bakan tarafındaki ağaçların kesilmesi ve tahrip edilmesi nedeniyle Bursa şehri ve ovasına büyük zararlar verildiği, bu nedenle Gökdere ile Kaplıkaya arasında kalan Uludağ'ın eteklerinde kereste, çalı, çırpı fidan kesilmesi, ağaç ve fidanların uç ve dallarını yemelerinden dolayı hayvan otlatılması valilik kararıyla yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlara İdare-i Umumiyyeyi Vilayet Kanununun 74. Maddesine göre ceza verileceği halka duyurulmaktadır ("Pek Musib Bir Karar", 1924, s. 2).

3 Mart 1924 tarihli nüshada "İmara Doğru" başlıklı bir başka haberde ise Bursa'nın genel haritası ile gelecek planları, altyapı ve kanalizasyon şebekesini işini

üstlenen “İnşaat ve Keşfiyat Türk Anonim Şirketi” müdürlerinden Mösyö Huisler’in Bursa’ya geldiği ve Cuma günü (28 Şubat 1924) İstanbul’a döndüğü bildirilmektedir.

Bu konuda gazetenin araştırmasına göre Bursa şehrinin planları ile lağımlar şebekesi için belediye ile yapılan görüşmelerde mutlu sona yaklaşılmış ve planlarla ilgili sözleşme hazırlanmıştır. Bu mukaveleye göre şirket üç ay içinde genel haritayı, altı ay içinde gelecek şekil planlarını ve bir sene sonra da lağımlar şebekesini teslim edecektir.

Aynı şirketin yapmak istediği Bozüyük-İnegöl-Bursa-Mudanya ve daha sonra Bursa-Bandırma hattı için de Anadolu hattının satılması meselesinin sonuçlanmasını beklemektedir. Anadolu hattı meselesinin çözülmesinin ardından şirket çalışmaya başlayacaktır.

Diğer bir şirketin temsilcisi olan Mösyö Lode’ye I. Dünya Savaşı öncesinde verilen elektrikli tramvay ve tenvirat imtiyazının feshedilmesi halinde derhal işe başlamak üzere elektrikli tramvay ve tenvirat imtiyazını talep etmiştir. Mösyö Lode’ye verilen imtiyazın feshi veya işe başlanması için belediye genel meclisi tarafından Bayındırlık Bakanlığı’na başvurulmuş, ancak buna henüz bir cevap verilmediği bilgisine haberde yer verilmiştir (“İmara Doğru”, 1924, s. 1-2).

Ertuğrul gazetesinin 6 Mart 1924 tarihli nüshasında “Cerr ve Tenvir-i Elektriki” başlıklı haberden Bursa’daki elektrik işlerinin “Bursa Şehri Cerr ve Tenvir-i Elektriki ve Kuvve-i Muharrike-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi” tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır. Şirketin birinci “heyet-i umumiye-i tesisiye” toplantısını 13 Şubat 1924’te yaptıkları bildirilmektedir.

Şirketin “Heyet-i Umumiye-i Tesisiye” toplantısı Nafia Vekaleti adına umuru nafia komiseri Nafiz Ziya, İktisat Vekaleti adına İstanbul Mıntıkası Ticaret Müdürü Hüseyin Akif Beylerin hazır bulunmasıyla 12-16 Şubat 1924 tarihlerinde iki oturum halinde gerçekleşmiştir.

Heyetin başkanlığına Arif Hikmet Bey’i, oy toplama işlerine İhsan Namık Beyle Mösyö Lode’yi ve katipliğe Sezai Bey’i seçmiştir. Her biri 5’er liralık kayıtlı 10.000 hissedenden asaleten ve vekaleten 9828 hisse senedi sahipleri hazır bulunmuştur.

Çoğunluk sağlandığı için nizamname gereği müzakere ve karar alma şartları gerçekleşmiş ve oy çokluğu ile aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- 1- Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanacak olan hisse kayıt cetvelini, şirket sermayesinin %10'nun ödendiğine dair beyannameyi ve şirketin iç nizamnamesinin onaylanmış ve “mesarif-i esasiye-i evveliye”nin hesabıyla ilgili genel kurula bir rapor düzenlenmesi için hesap komiseri olarak Cevdet Bey tayin edilmiştir.
- 2- İlk idare meclisinin beş üyeden oluşması. Bu ilk idare meclisinin beş üyesi olarak Arif Hikmet, İhsan Namık beylerle birlikte Mösyö Tomin, Mösyö Marşal ve Mösyö Lode'nin seçilmesi onaylanmıştır.
- 3- İkinci oturumda heyet-i umumiye hesap komiseri Cevdet Bey tarafından düzenlenmiş olan rapor üyelere sunulmuş, raporda sunulan teklifler ittifakla kabul edilerek onaylanmıştır (“Cerr ve Tenvir-i Elektriki”, 1924, s. 2).

Gazetenin 12 Mayıs 1924 tarihli nüshasında “Cer ve Tenvir-i Elektriki İmtiyazı İmzalandı, Mösyö Lode Şehrimizde” başlıklı haberde; Bursa şehri cer ve tenvir elektriki imtiyaznamesinin yeniden incelenerek şirket temsilcisi Mösyö Lode ile Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı arasında 1 Mayıs 1924 Perşembe günü Ankara’da imzalandığı ve Mösyö Lode'nin inceleme için Bursa’ya geldiği haberi alınmış ve gazetenin bir yazarı şirketin vekili Namık Cemal Bey’le görüşmeye gitmiştir. Aynı zamanda kıymetli bir avukat olduğu belirtilen Namık Cemal Bey gazeteye verdiği açıklamada, 1 Mayıs’ta yapılan anlaşma gereği şirketin dört ay içinde projeyi hazırlayacağını ve dört ay sonrasında itibaren bir yıl içinde de elektrik tesisatının tamamlanacağını taahhüt ettiğini belirtmektedir (“Cer ve Tenvir-i Elektriki İmtiyazı İmzalandı, Mösyö Lode Şehrimizde”, 1924, s. 1).

Şekil 1 Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektrikiye Türk Anonim Şirketi'nin 1934'teki görünümü.

Kaynak: <http://3.https://www.dergibursa.com.tr/sehir-elektriginin-kalp-atislari/>

“Elektrik Tenvirâtı ve Tramvayı” başlıklı haberde (18 Aralık 1924) Periy Bankası temsilcisi Mösyö Lode'ye verilmiş olan Bursa Cerr ve Tenvir-i Elektriki imtiyazı hakkında şirketin Bursa vekili olan Namık Cemal Bey'in açıklaması yer almaktadır.

Açıklamada Bursa Şehri Tenvirat-ı Elektrikiye İcra Projeleri'nin 14 Ekim'de Paris'ten uçakla Ankara'ya gönderildiği, Nafia Vekaleti'nin bu projelerin araştırılmasına başlanmış ve şirketin idare meclisi üyelerinden İhsan Bey'in Ankara'da da bu projelerin onaylanmasını takip ettiği belirtilmektedir. Projelerin onaylanarak şirkete iadesinden sonra bir ay içerisinde inşaatla başlanması mukavelenin gereğidir. Mösyö Lode'nin 21 Kasım 1924'te Paris'ten İstanbul'a hareket edeceği, önce Ankara'ya ve sonra Bursa'ya gelerek elektrik ve aydınlatma işleriyle meşgul olacağı ve netice itibarıyla da elektrik tesisatının bir sene içerisinde tamamlanacağı bilgisi verilmiştir.

Haberin devamında verilen bilgilere göre tramvayla ilgili 23 Haziran 1925 tarihinde uygulama projeleri Bayındırlık Bakanlığı'na verilecek ve hükümet tarafından onaylanarak verilmesinden sonra bir ay içerisinde tamamlanacaktır. Ayrıca

şirketin tramvay yapımını üstlenmeyeceği sadece elektrik işlerini yapacağı şeklindeki duyumların doğru olmadığı belirtilmiştir. Halihazırda bulunan tesisattan yararlanılıp yararlanılmayacağı ile ilgili kararın ise bir fenni heyet tarafından belirleneceği bilgisi aktarılmıştır (“Elektrik Tenviratu ve Tramvayı”, 1924, s. 1).

2 Mart 1925 tarihli nüshada ise, “Belediyemizin Güzel Tasavvurları” başlıklı haberde; muhtemelen şehirden giden Rumlardan kalma İspilandid Otel ile Mihran Hamamı’nın istimlak edilerek her türlü medeni ihtiyaca cevap verecek sağlıklı bir hamamlı otel tesis edileceği bildirilmektedir (“Belediyemizin Güzel Tasavvurları”, 1925, s. 1).

Şehirde, bayındırlık ve imar faaliyetleri yeni kurulan cumhuriyetin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Bursa’da modernleşme hedefleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu dönemde imar faaliyetleri için önem arz eden harita çalışmaları ve planlamalar gazetede ayrıntılı olarak yer aldığını belirtmek gerekir. Bu kapsamda elektrik işleriyle ilgili de gazetenin farklı nüshalarından çeşitli haberlere yer verilmiştir. Netice itibariyle Ertuğrul gazetesi imar ve bayındırlık faaliyetlerini geniş bir açıdan ele almış önemli bulduğu her haberi sayfalarına taşımıştır.

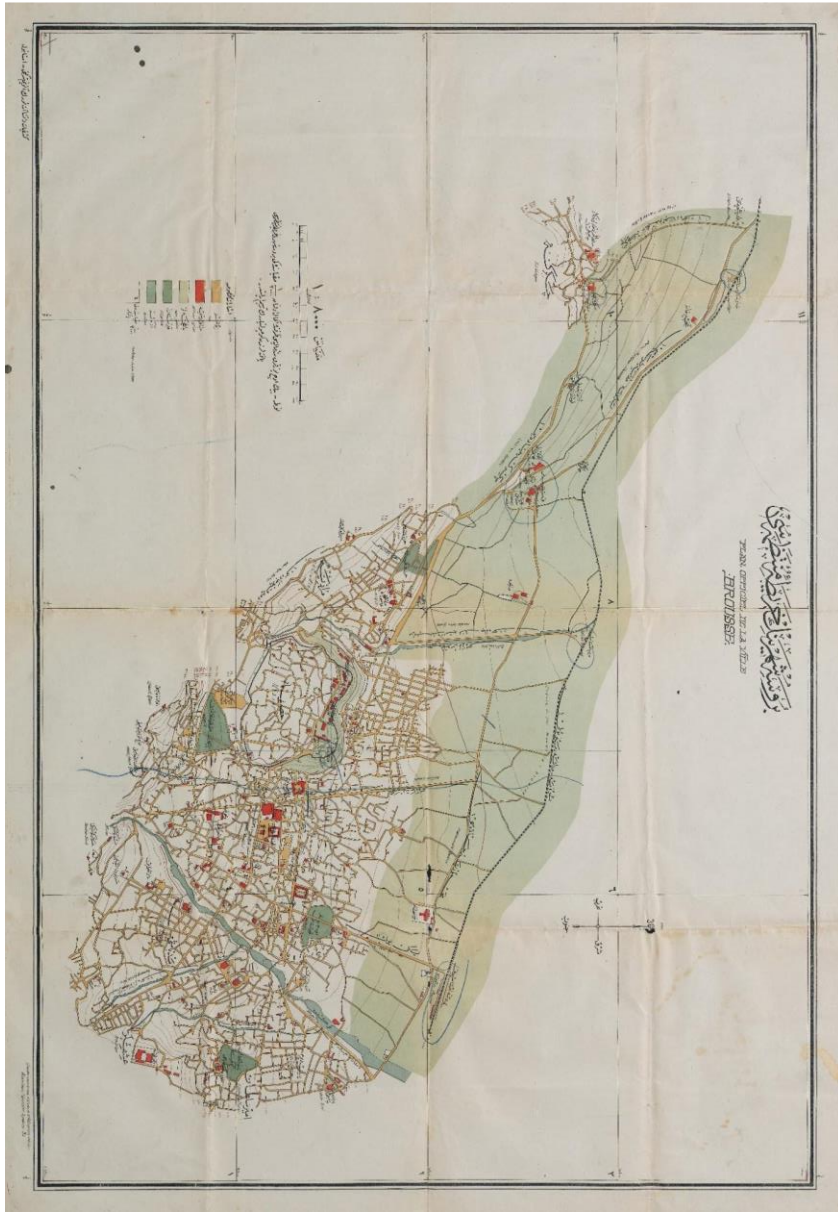
4.3.1. Yollar ve Köprüler

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1938), Bursa’da yol ve köprü çalışmaları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme ve altyapı geliştirme politikalarının bir parçası olarak hız kazanmıştır. Bursa, stratejik konumu, ipekçilik faaliyetleri başta olmak üzere tarım ekonomisiyle Marmara Bölgesi’nin önemli bir merkeziydi. Osmanlı’dan kalan sınırlı ve savaşlarda zarar görmüş altyapı, Cumhuriyet yönetimi altında onarılıp genişletilmiştir.

Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla ilgili haberlere bakıldığında ilk olarak “Mösyö Huisler Geliyor” başlıklı haberde (8 Ekim 1923) Bozöyük-Bursa-Mudanya veya Burgaz tren hattı imtiyazını resmen talep etmek üzere İtibar-ı Milli ve Fenni evrakını alarak Berlin’den gelmesi beklenen -1922 yılında kurulmuş olan ve Osmanlı’nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirlerin haritalarını çizmiş olan- “İnşaat ve Keşfiyat Türk Anonim Şirketi” (Özyurt, 2007, s.67) müdürlerinden Mösyö Huisler’den mümessil operatör Emin Bey’e bir mektup geldiği belirtilmektedir. Mektupta Mösyö Huisler’in 14 Ekim 1923’te Cenova’dan Albanya

vapuruna binerek İstanbul'a geleceği bildirilmekte ve 24 Ekim'de Bursa'da olacağı yazmaktadır. Hemen ardından Kasım ayında Nafia şirketi ile görüşmelere başlanacağı belirtilmektedir.

Gazetenin istihbaratına göre Bozüyük'ten Mezit vadisini takiben İnegöl-Bursa-Burgaz veya Mudanya'ya kadar uzayacak olan geniş hat Bandırma'ya da bir bağlantı şubesi yapacak ve daha sonra bu hatta değişik şebekeler bağlanacaktır. Ayrıca Bursa'nın, Orhaneli'nden geçmek üzere başka bir hatla Kütahya'ya bağlanmasının da bu gelecek projenin içerisinde yer aldığı aktarılmaktadır ("Mösyö Huisler Geliyor", 1923, s. 1).

Şekil 2. 1924 Yılına Ait Bursa Haritası.

Kaynak: <http-4: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111021>

Gazetenin 1 Kasım 1923 tarihli nüshasında Nafia Haberleri genel başlığının altında yer alan “Yollar ve Köprüler” başlıklı haberde; Bursa-Mustafakemalpaşa kazası arasında Apolyond gölünün güneyinden yeniden bir yol inşaatına girişilmesi gerekmiş ve 1. kısım kabul edilen 8675 metre uzunluğundaki kısmın güzergâhı belirlenmiş ve fenni evrakları merkez mühendisi Lütfi Bey tarafından hazırlanarak vekaletle sunulmuştur. Bahsi geçen kısmın maliyetinin 59.250 lira olacağı bilgisi de haberin devamında yer almaktadır.

Haberin devamında “Bursa-Gemlik Şosesinde” başlığı ile yer alan haberden, Bursa-Gemlik yolu üzerinde dört mahalde heyelan meydana geldiği ve buraların geçici olarak inşasına başlandığı anlaşılmaktadır.

Aynı sayfada “Karacabey-Bandırma” başlığıyla yer alan haberde; Karacabey-Bandırma yolunun 13.667 metrelik kısmının 53.114 liralık keşfi ve fenni evraklarının bakanlık tarafından tasdik edilerek tamirine izin verilmiş olsa da para olmadığı için şimdilik en fazla harap olan ve geçişi sıkıntılı olan kısımların ıslahına başlandığı bildirilmektedir (“Nafia Haberleri”, 1923, s. 2).

Gazetenin 12 Kasım 1923 tarihli nüshasında “Nafia Haberleri” genel başlığı altında yer alan “Bandırma-Karacabey Köprüsü” başlıklı haberde; Bandırma-Karacabey yolu üzerinde 40 metre açıklığındaki köprünün yeniden inşası için yol müteahhitlerinden Refet Bey’e ihale edildiği belirtilmektedir. “Canbali Köprüsü” başlıklı haberde Karacabey yolunun 68. kilometresindeki Canbali Köprüsü’nün yeniden inşasının tamamlandığı bilgisi verilmiştir. “Gemlik-Orhangazi” yolunda başlıklı haberde ise; Gemlik-Orhangazi yolu üzerinde ve İznik Gölü ayağındaki üç parçalık istinat duvarının inşasının müteahhide ihale edildiği aktarılmaktadır.

“Bir Şikâyet” başlığı ile yer alan haberde; Bursa-Karaköy yolu üzerinde Kestel civarında şosenin harap olan kısmındaki çukurlarının toprakla doldurularak yağmurlarla bataklık bir hal aldığı ve memleketin en önemli işlek şosesinin bu şekilde bırakılmasının uygun olamayacağına gazeteye şikâyet olarak geldiği ve bozuk yoldan geçen araba ve otomobillerin güçlüklerle geçebildikleri belirtilmiş, gerekli mercilerin dikkatine durum arz edilmiştir (“Nafia Haberleri”, 1923, s. 1).

“Yollarımız” başlığı ile yer alan haberde (22 Kasım 1923); Bursa-Karacabey şosesinin 37-47 kilometreleri arasında tamir ihtiyacı olup kısım müteahhitte ihale

edilen 10 kilometrelik kısmının taşları hazırlanmış ve yakında tamamlanması kararlaştırılmıştır (“Yollarımız”, 1923, s. 1).

“Canbali Köprüsü” başlıklı haberde (3 Ocak 1924); Bursa-Karacabey yolunun 69. Kilometresindeki 84,5 metre açıklığında Canbali ahşap köprüsünün inşaatının müteahhidi olan Re’fet Bey tarafından tamamlanmış olduğu Bayındırlık müfettişi, fen heyetinin huzurunda görülmüştür. Köprünün resmi olarak açılışı Karacabey kaymakamı, protokol üyeleri ve öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (“Canbali Köprüsü”, 1924, s. 2).

3 Mart 1924 tarihli nüshasında ise, “Nafia İşleri” başlığı ile yer alan haberde; Valilik Nafia dairesi tarafında haberin yazıldığı hafta içinde Bursa-Karacabey şosesinin 59. Kilometresinde Uluabat Deresi üzerindeki büyük ve hareketli köprünün inşaatına müteahhidi tarafından devam edildiği ve tamamlanmasının yakın olduğu belirtilmektedir. Haberden anlaşılacağı üzere hareketli köprünün olması sayesinde dereden geçecek gemi ve kayıkların geçişinin kolaylaştırılmak istendiğini göstermektedir. Haberin devamında aynı şosenin 37-97. kilometreleri arasındaki, Bursa-Gemlik şosesinin 20. kilometresindeki ve Karacabey-Bandırma yolunun değişik yerlerindeki bozuklukların tamiratına ve Bursa-İnegöl yolunun değişik yerlerindeki hendek ve banketlerin temizlenerek çukurların tamirine devam edildiği, Bursa-Orhaneli yolunun Bursa civarında ve Abdal Murat Deresi kenarında geçişi engelleyen heyelan mahallinin temizlenmesi ve düzeltilmesine devam edildiği, 2400. metredeki heyelanın önünün alındığı, bir menfez inşa edilerek güvenli bir geçiş sağlandığı belirtilmektedir.

Haberde Bursa-Acemler arasında Mahmudiye yolu bağlantısından Kara Mustafa’ya kadar yolun yapımının tamamlandığı ve ileriye doğru yolun yapımına devam edildiği bildirilmektedir. Bundan başka Bursa merkezde iskan için ayrılan on köydeki tamire ihtiyacı olan hanelerin keşfinin tamamlandığı ve keşif evraklarının imar ve iskan komisyonuna gönderildiği de belirtilmiştir (“Nafia İşleri”, 1924, s. 2).

Gazete ayrıca bayındırlık faaliyetlerinin önemli bir kısmını teşkil eden tren hattı ve yol çalışmalarına nüshalarında yer vermiş bu çalışmalarla ilgili gidişat ve ilgili problemleri okuyucularına aktarmıştır.

4.3.2. Bursa'da Resmî Kurumlar ve Ziyaretler

Bursa şehri, tarihsel süreçte Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olması ve yeni kurulan cumhuriyetin ilk yıllarında da Bursa halkının yapılan inkılaplara öncülük etmesi ayrıca modernleşme ve çağdaşlaşma çabaları için uygulama alanı olması nedeniyle başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere devletin ileri gelenleri tarafından çeşitli zamanlarda ziyaret edilmiştir

“Tirilye Darüleytamı Etrafında” başlıklı haberde (15 Kasım 1923); daha önceki sayıda Mudanya muhabiri tarafından “Tirilye Yetimhanesi ve Yetimler” hakkında yazılan mektubun yayımlanması üzerine gazeteyi yetkili bir kişinin ziyaret ederek açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir. Açıklamada yetimhanenin metruk, boş binalar arasında yer aldığı, talebelerin teneffüşhanesinin sokaklar olduğu, güvenlik ve yerel yönetimin imkanlarının olmadığına ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Yetimhane bir araya toplanıp etrafı duvarlarla çevrilmezse şikayetlerin ardının arkasının kesilmeyeceği vurgusu da dikkat çekmektedir. Ayrıca özellikle yetimhanenin müdür Osman Ferid Bey'in istifasından sonra muhasebeci tarafından idare edildiği, esasen herhangi muktedir bir müdürün de bu şartlar altında başarı göstermesinin mümkün olmadığı aktarılmaktadır.

Tirilye Caddesi'nin öbür tarafında dersane yapılmak istenilen iki binanın tamiri için 2000 liralık bir havale verildiği ancak gazeteye açıklamada bulunan şahıs bu paranın belirtilen yere harcanmasına daha doğrusu israfına acıdığını, Tirilye Yetimhanesi'nin Kayabaşı'ndaki Rum Mektebine naklinin her halükârda daha uygun olacağını ifade etmektedir (“Tirilye Darüleytamı Etrafında”, 1923, s. 1).

“İmar ve İskân Müdiriyeti” başlıklı habere göre; İmar ve İskân Bursa müdürlüğüne Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey atanmıştır. Ethem Bey'in gelişine kadar Sevkiyat ve Nakliyat Memuru Necip Nadir Bey'in bu göreve vekalet edeceği, Necip Nadir Bey'in daire için yer araştırdığı ve müdürlüğün teşkilatını oluşturduğu da yine aynı haberde yer almaktadır (“İmar ve İskân Müdiriyeti”, 1923, s. 1).

24 Aralık 1923 tarihli nüshada ise “Tasfiye Komisyonu'ndan” başlıklı haberde; Mustafakemalpaşa ilçesinde kasaba kenarında 2 dönüm tarlanın yıllık kirası ve 43 numaralı dükkanın aylık kirası ve Karacabey ilçesinde Karaosmanlar'da 4 ve 2 dönüm

tarlaların yıllık kirası birer sene süreyle 3 Ocak 1924 tarihine kadar müzayedeye çıkarıldıkları bildirilmektedir.

Ayrıca Tirilye’de 413 numaralı fırın ve 103 numaralı dükkân 17 Aralık 1923 tarihinden itibaren 15 gün süreyle açık artırmaya çıkarılacağı bildirilmektedir. Mustafakemalpaşa’da Akçapınar mevkiinde 1331 dönümlük bağ, bahçe ve tarlaların tamamının 67.000 kuruştan yıllık kirası kararlaştırılmasına rağmen istenilen fiyattan kiraya verilemediği için 1923 yılı aralık ayı sonuna kadar açık artırmanın uzatıldığı belirtilmektedir.

Emval-i metrukeden olan bir yıllığına kiralanması için açık artırmaya çıkarılan Mehmet Kirmani mahallesinde 7 numaralı dükkân, Kelsan karyesinde 139 numaralı hamam, Şahabettin Paşa’da 3 numaralı dükkan, Çekirge’de Hacı Osman bağlarında bir dönüm tarla ve beş evlik tarla ve bir dönüm tarlanın 24 Aralık 1923 tarihinden itibaren bir hafta süreyle açık artırmaya çıkarıldığı ilanı yer almaktadır (“Tasfiye Komisyonu’ndan”, 1923, s. 2).

“Hayvan Hastanesi” başlıklı haberde (7 Ocak 1924) ise Bursa’da bir hayvan hastanesi kurulmasının çok önemli olduğu, ancak Baytar Müfettişliğince bir girişimde bulunulduğu ve bu girişimin bir an evvel faaliyete geçmesinin temenni edildiği aktarılmaktadır (“Hayvan Hastanesi”, 1924, s. 1).

“Mebusan Tahsisatı, Şehrimizdeki Tesirleri” başlıklı haberde (24 Ocak 1924); milletvekili tahsisatının %50 oranında artırılmasıyla aylık 3000 liraya çıkarılması hakkındaki Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kararının Bursa’da derin hayret ve teessürle karşılandığı, kötü dedikodular, itirazlar ve tenkitler yapıldığı bildirilmektedir. Özellikle maaşları 50-300 kuruş arasında değişen yetim, dul, emekliler bu konuda çok daha fazla teessür ve teessüf göstermişlerdir.

Birçok ağır vergiler altında hayatını zorlukla devam ettiren halk, sefalet ve geçim sıkıntısının genişlediği, binlerce muhacirin baştan başa harap olan anavatana can attığı, bütçe açığının çok olduğu bir dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasının böyle bir karar almış olmasının büyük bir hoşnutsuzlukla, büyük tenkitlerle karşılaştığı, milletvekillerinin muhacirlere yardım için bir iki maaşı oranında bağışta bulunduğu gibi, ülkedeki vaziyet ve sefaletin ağır vergileri azaltacak yerde maaşlarına zam

yapmaları teessür, hayret, beis ve ümitsizliğe neden olduğu belirtilmektedir (“Mebusan Tahsisatı, Şehrimizdeki Tesirleri”, 1924, s. 1-2).

Gazetenin 14 Şubat 1924 tarihli nüshasında yer alan “Tahrir ve Meskukat Komisyonları” başlıklı haberde; Bursa’da bulunan valilik binasının yanması nedeniyle binada bulunan Bursa ve çevresine tahsis edilmiş paralar da imha olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bu nedenle kullanılmaz hale gelen paranın yeniden basılması için sekiz ay önce çalışma başlattığı belirtilmektedir.

Bursa’da olduğu gibi her ilçede de bir komisyonun faaliyete geçtiği, sadece Bursa için aylık 3500 liraya yakın maaş verildiği, devletin en hayati ve önemli bir meselesi olan nakit para için ne kadar fedakârlık yapılırsa uygun olduğu ifade edilmektedir (“Tahrir ve Meskukat Komisyonları”, 1924, s. 2).

“Maliyede Tebeddüller” başlıklı haberde (10 Mart 1924); Valilik muhasebe başkâtibi Emin Bey’in Mudanya Mal Müdürlüğüne, Mudanya Mal Müdürü Sami Bey’in Mustafakemalpaşa Mal Müdürlüğüne, Mustafakemalpaşa Mal Müdürünün de Valilik Muhasebe Başkâtipliğine atandığı, Gemlik, Orhaneli Mal Müdürlüklerindeki görevlilerin de becayiş yani yer değişikliği yaptığı belirtilmektedir (“Maliyede Tebeddüller”, 1924, s. 1).

17 Mart 1924 tarihli nüshasında ise Kazım Karabekir ve Ali Hikmet Paşaların Bursa’ya geldikleri “Paşalar Şehrimizde” başlığıyla verilmiştir. Paşaların teftiş amacıyla Bursa’ya 11 Mart 1924 Salı günü geldikleri ve 12 Mart Çarşamba akşamı Belediye Başkanı Yağcı Cemal Bey’in köşkünde düzenlenen ziyafete katıldıktan sonra yurttan şereflerine düzenlenen müsamereye katıldıkları ifade edilmiştir. Perşembe günü saat 10.00’da Işıklar Askeri Lisesi’ni ziyaret ve teftiş etmişler, öğle yemeğini yetimlerle birlikte yedikten sonra öğleden sonra Öğretmen Okulunda düzenlenen kız öğrencilerin müsamesine katılmışlardır.

Paşalar cuma günü öğleden sonra Türk Ocağı tarafından düzenlenen çaya katılmışlar, Ocak salonunda Türk Ocağı adına ocak yönetiminden Tefvîk Bey’in hoş geldin konuşmasına Kazım Karabekir Paşa veciz bir nutukla karşılık vermiş, ardından ocak bahçesinde toplu fotoğraf çekimi yapılmıştır. Cumartesi akşamı İtibar-ı Milli Bankası Müdürü Hacı Safvet Bey tarafından şereflerine bir ziyafet verilmiştir.

Pazar günü hastanenin çay davetine, gecesi de Türk Ocağı tarafından düzenlenen müsamereye katıldıktan sonra Kazım Karabekir Paşa 17 Mart 1924 Pazartesi trenle İstanbul'a hareket etmiş, Ali Hikmet Paşa ve diğer kişiler tarafından Mudanya'ya kadar uğurlanmışlardır. Bursa milletvekili olan Ali Hikmet Paşa'nın birkaç gün daha Bursa'da kalacağı belirtilmektedir ("Paşalar Şehrimizde", 1924, s. 1).

Ayrıca gazetenin 11 Ağustos 1924 tarihli nüshasında Bursa'da resmî kurumlara yapılan atamalar yer almaktadır. Boş bulunan Gemlik Belediye Tabipliğine Tabip binbaşılıktan emekli olan Refet Bey'in tayin edildiği, Orhaneli Hükümet doktoru Mustafa Bey'in Konya gezici doktorluğuna tayini nedeniyle görevinden istifa ettiği, boş bulunan Mudanya doktorluğuna tayin edilen Kütahya Belediye doktoru Cavid Bey'in yine Kütahya'da terfi ettiği için Mudanya doktorluğunu kabul etmediği belirtilmektedir ("Gemlik Belediye Tababeti"; "İstifa"; "Mudanya Tababeti", 1924, s. 1).

Bursa'yı ziyaret eden kişilerden şüphesiz en önemlisi, Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna ve gelişimine uzanan süreçte, Bursa'yı stratejik, kültürel ve dinlenme açısından önemli bir merkez olarak görmüştür. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgalinden kurtulan Bursa, Atatürk'ün ilk yurt gezilerinde öncelikli duraklardan biri olmuştur. Toplamda 18 kez ziyaret ettiği belirtilen Bursa'ya gelişleri, genellikle Mudanya veya Gemlik üzerinden deniz yoluyla gerçekleşmiş, bu ziyaretlerde fabrikalar açılıp, okullar denetlenmiş, halkla sohbetler edilmiş ve devrimler (örneğin şapka inkılabı, Türkçe ezan) Bursa'da öncelikle uygulanmıştır. En ünlü olaylardan biri, 1933'teki Bursa Nutku'dur. Atatürk'ün Bursa ziyaretleri, 1922-1938 arasında yoğunlaşmıştır. Toplam süre yaklaşık 2 ay 20 gün olarak hesaplanmıştır. Ana ziyaretler şöyledir: 17-29 Ekim 1922: Kurtuluş Savaşı sonrası ilk gezi. Bursa Belediyesi'ni ziyaret, Tophane Şehitliği'nde anma, öğretmenlere hitap. Şehirde Şapka İnkılabı'nın ilk uygulaması yapıldı.

20 Mayıs - 13 Haziran 1926 : Bir haftalık kalış. Merinos Halı Fabrikası'nın açılışı, İpek Fabrikası ziyareti (bugünkü İpekiş), Bursa Türk Ocağı balosu. Halkla parkta sohbetler.

22 Ağustos 1929: Orhangazi ilçesi ziyareti, Işıklar Askeri Lisesi'nde (eski Bursa Askeri Lisesi) manevra izleme. Lisenin "tarihinin en önemli günü" olarak kaydedildi.

4-5 Ocak 1931: Mudanya üzerinden geliş, 2 gün kalış. Hünkâr Köşkü'nde konaklama, fabrika denetimleri. İzmit üzerinden Ankara'ya dönüş.

17 Ocak - 5 Şubat 1933 : Türkçe ezan protestosuna yanıt olarak geliş. 6 Şubat akşamı Bursa Nutku'nu söyledi: "Türk! Önce düşün, sonra konuş. Dinle ve sus." (Protestoculara itaatsizlik uyarısı). Hünkâr Köşkü'nde konaklama.

4 Mayıs 1934: Gemlik ziyaretiyle bağlantılı, kısa gezi.

15 Temmuz 1935 : İznik üzerinden geliş, Yenişehir'e uğrak. Uludağ Oteli ziyareti.

1-3 Şubat 1938: Son balo ve dinlenme. Çelik Palas'ta vals, Bursa halkıyla veda sohbeti.

Diğer ziyaretler (örneğin 1924 Dumlupınar anıtı dönüşü, 1925 Hünkâr Köşkü konaklaması) dinlenme ve denetim odaklıydı. Atatürk, Bursa'da manevi kızı Sabiha Gökçen'i 1925'te Hünkâr Köşkü bahçesinde evlat edinmiştir. (Küpeli, 2007, s. 240-250)

Ertuğrul Gazetesi'nin 1 Eylül 1924 tarihli nüshasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa seyahatinden bahsedilmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Mustafa Kemal Paşa Bursa'ya 18 defa gelmiştir. Bu gelişlerin ilki Milli Mücadele'nin başarıya ulaştığı 1922 sonbaharında gerçekleşmiştir. Bursa halkının ısrarlı davetleri ve Bursa milletvekillerinin çabalarıyla Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında planlanan ziyaret 17 Ekim 1922'de gerçekleşmiştir. Atatürk'ün Bursa'ya ikinci gezisi 20-24 Ocak 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. (Küpeli, 2007, s. 125-126)

Atatürk'ün Bursa ziyaretleri ayrıca şehirdeki imar ve bayındırlık faaliyetlerini de teşvik etmiştir. Özellikle şehir planlaması ve sanayi tesislerinin etrafındaki altyapı çalışmaları Atatürk'ün talimatlarıyla hız kazanmıştır. Bu ziyaretler sadece ekonomik değil aynı zamanda kültür ve eğitim faaliyetleriyle de bağlantılıydı. Atatürk bu

ziyaretlerde eğitim kurumlarını ve yeni kurulan okulları denetlemiş, öğretmenlerle ve halkla bir araya gelmiştir (Şahin, 1995, s.82-83).

Ertuğrul Gazetesi'nin 1 Eylül 1924 tarihli nüshasında Atatürk'ün Bursa'ya gelişi "Gazi Paşamız ve Refika-i Muhteremeleri Dün 4.30'da Yeşilyurdu Teşrif Buyurdular" başlığıyla yer almaktadır. Gazetenin o günkü sayısında neredeyse tamamen bu habere yer verilmiştir:

Güzergah baştan başa bayraklar ve defne dallarıyla donatılmış, binlerce halk gazisini bir kere daha görmek, alkışlamak için şitab etmişti.

Yüce Münciye İntizar

Şehit Mehmetcik namına Dumlupınar'da yapılacak merasimden sonra yüce müncimizin yeşilyurdumuzu teşrif buyuracakları haberi yeşilyurtluları surur ve ibtihac-ı heyecanlarıyla titretmiş. Uzun günlerden beri kalblerde biriken derin tahassür ve iştiaqlar, minnetler, prestijler, ilahi bir raşe ve meserretle sarılmıştı. Her mütebessim sima, tesadüf ettiğine tebşir ediyor: "Gazi gelecekmiş" ve bu küçük cümle semavi bir tebşir gibi her kalbde derin bir sa'd ve sürurun içleri titreten heyecanını açıyordu. Birkaç gün evvel daireleri müdürü beyefendinin teşrifleri, köşkte tathirat ve istihzaratda bulunması bu tebşiri kat'ileştirmiş matbuatın verdiği haberlerle teyit edmişti. Herkes merasim gününe bir an evvel erişerek gazisine kavuşmak o mübarek çehreyi o mukaddes benliği bir kere daha görmek istiyordu. Her sakf altındaki ihtiyarlar, yeşilyurdun her semtindeki nineler, gençler, mazinin karanlık hatıralarından harikaları yaratan günlere geliyor ve o muazzam zaferin harikavi kurtuluşun bütün azamet ve derinliğini ihata ederek yaşlı gözleri minnetli kalbleri ile o büyük insanı; Türk ilinin Türk tarihinin mukaddes münciini bir kere daha görebilmek ümit ve saadetiyle sabırsızlıklar duyuyordu. "Gazi gelecek" bu sanki semavi bir beşaretin yere inmiş bir müjdesi idi. Heyecandan, sürurdan, minnetden yaşaran gözler titreyen kalblerle 31 Ağustos sabah idildi. Ve gazinin Eskişehir'de olduğu; vali, belediye reisi, polis memuru, jandarma kumandanının istikbali için otomobille hareket eyledikleri haberi bütün memlekete ilahi bir müjde gibi yayıldı.

Gazi Gelirken

Sabah doğan güneş iki sene evvelki günlerin heyecanını yaratırken güzergahtaki taklarda hummalı bir faaliyet görülüyor. Defne dalları bu tak zaferleri yeşilliklerle bezerken ötede beride biriken yığınlar gelenden geçenden tehalükle soruyorlar: "Ne vakit gelecekmiş" ve sonra bir çok tahminler meydan alıyor. Tehire bir türlü razı olmayan kalbler büyük bir temenniyle iki saat sonra yeşilyurdun mukaddes müncisini kucaklayacağı haberini yayıyordu. Dakikalar ağırlaşıyor saatler bir türlü geçmek bilmiyordu. Bu aşkıyane intizarlarla ögle edildi. Vali, belediye reisi, polis müdürü, jandarma kumandanı beyefendiler ..., Eskişehir'den telgrafın vürudunun akabinde,

otomobile İnegöl'e ... müteakib Müftü Ahmet, Cinayet Reisi Şevket, Defterdar Mustafa, Marif Müdürü Haydar, Sulh Hakimi Hikmet, Baro Reisi Senih, Muhami Namık Cemal, Halil Mümtaz, Ahmet Hulusi, Türk Ocağı namına İsmail Hakkı, doktor Nazifi Şerif, Kemal Ziya, muallimler derneği namına erkek muallim mektebi müdürü Hakkı Baha, kız muallim mektebi muallimlerinden Fakihe, Refia, Faika, ticaret odası ve muhaffel namına Duhan Şirketi Müdürü Vahit, Hacı Abdullah, Hacı Ethem ve matbuattan sermuharrir Mümtaz Şükrü arkadaş sahibi imtiyazı Münir Meslal Beyefendiler otomobillerle Aksu'ya avdet eylemişlerdir. Aksulular asırdide çınarlarının altında yüce muncinin istirahatı için bir mahalli mahsus ihzar ve halılarla tefriş ve tezyin ve medhalde ortasında "hoş geldin gazi paşamız" levhası bulunan bir tak-ı zafer inşa eylemişlerdi.

Aksu'da

Gözlerimiz karşılıklı yamaçlara beyaz birer şerit gibi sarılmış şoseye merkez, kalbler heyecan ve sabırsızlık içinde çırpınırken "Geliyor! Geliyor!" Niday-ı meserreti küçük köyün bir heyecan muhitinde dalgalandı ve alafranga 3.18 de fırka kumandanı beyin otomobili süratle geçti. İkinci yüce münci ile Latife Hanım efendiyi hamil bulunuyordu. Köyün medhalinde teşriflerini intizar eden heyet önünde otomobil durdu. Ve münci otomobillerinden inerek hüzzarın birer birer ellerini sıktı, iltifatlarda bulundu. Müteakiben Meclis Reisi Fethi Beyefendi ile muhterem mebusumuz Ali Hikmet Paşa teşrif ettiler. Aksulular müştak ve münhasırı buldukları müncilerini bir müddetcik misafir etmek üzere ihzar ettikleri mahalli mahsusun önüne bir kurdele germişler ve teşrif ve tezyin eyledikleri çınar altında istirahat buyurmalarını rica etmişlerdi. Gazi bu ricayı reddetmedi. Ve hüzzarın inzar-ı prestij ve minneti, sürurdan ve heyecandan yaşlı gözleri bir kuş kanadı gibi çırpınan kalbleri karşısında ondört dakika kadar istirahat buyurarak bir köylü kahvesi içtiler. Bir köy ipeklisi ile örtülen tepsi içinde gelen kahveleri Muhtar Mustafa Efendi masaya kadar getirmiş ve hüzzar-ı meydanında bulunan kız muallim mektebi muallimlerinden Fakihe Hanım Gazi Paşaya Refia Hanım da Latife Hanımefendiye takdim eylemişlerdir. Bu esnada yıldız fotoğrafhanesi sahibi Neşet Bey tarafından sinema alınıyordu.

Bursa'ya Doğru

Aksu'da 14 dakikalık istirahati müteakip 3.34'de Aksu'dan hareket buyuran Gazinin otomobillerini kırk elli otomobil takip eylemiş, şose göz gözü görmeyecek derecede toz duman içinde kalmışdı. Gazinin otomobillerini yaverleriyle, muhafız kıtasının otomobili takip ediyor. Müteakiben Fethi Bey Efendi'yle Ali Hikmet Paşa ve Vali Beyefendi'nin otomobilleri sırayı takip ediyorduydu da yollarda lastik patlaması yüzünden ve gerideki bazı otomobillerin süratini tezyid iderek öne geçmesinden intizam ve silsile bozulmuş ve yollar göz gözü görmeyecek derecede toz bulutu içinde boğulmuşdur. O kadar ki bir metre ilerisini görmek kabil olmuyor ve son süratleriyle giden otomobillerin bir kazaya maruz kalmaları pek muhtemel bulunuyordu.

Dua Çınarı'nda

Dörte beş dakika kala Dua Çınarı'na muvasalat buyuran Gazi oradaki kıtaat-ı askeriye'yi teftiş ve ba'de Yeşilyurdu teşrif buyurmuşdur.

Yeşil Bursa'da

Şehrin medhalinden itibaren bayraklar ve defne dallarıyla süslenen güzergaha binlerce halk şitab etmiş; muhallef tak-ı zaferler, levhalar, dallar bayraklarla tezyin edilmişti. Demirtaş- Yeni yol- Saray Caddesi tarikiyle ve binlerce halkın avazeyi minnet ve meserreti, duaları, alkışları arasında belediye'yi teşrif buyuran Gazi ve Latife Hanım Efendi üst kat salonda bir müddet istirahat buyurmuşlardır.

Çekirge'de

Belediyedeki ufak bir istirahati müteakib Gazi Paşa Hazretleri ve müteakib otomobillerde Meclis Reisi Fethi, Erkanı Harp Reisi beyefendilerle muhterem mebusumuz Ali Hikmet paşalar hazeratı otomobillerle Çekirge'yi teşrif buyurmuşlar. Ve güzergahta müştak ve mütehasır bekleyen halk tarafından alkışlanmışlardır. Gazi Paşa Hazretleri Doktor Apostolidis'in* banyolarında ikamet buyurmaktadırlar.

Ne Kadar Kalacaklar?

Her dudaktan tehalükle dökülen bu sual hakkında icra ettiğimiz tahkikat ve istihbaratımıza nazaran Gazimiz bir ay kadar misafirimiz olacaklardır.

Diğer Misafirlerimiz

Gazi paşamızla beraber Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi, Bozüyük Mebusü Salih, Bilecik Mebusu Doktor Fikret Bey Efendiler de şehrimizi teşrif ve Bilecik Valisi ve jandarma kumandanı beyler de gazi şehrimize kadar teşyi' eylemişlerdir. Fethi bey efendinin refakatinde aileyi muhteremeleri de bulunmaktadır.

Dumlupınar Heyeti

Dumlupınar merasimine iştirak itmek üzere azimet itmiş olan muhterem mebusumuz Necati Beyefendi ile Belediye meclis azasından Necati ve Şekerci Adil ve meclis-i idare azasından Hacı Selim Beyefendiler Gazi Paşamızla beraber şehrimize avdet eylemişlerdir.

---

* Doktor Apostolidis, Osmanlı döneminde Bursa'da görev yapan gayrimüslim doktorlardan birisi olarak 1324 (1907) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nde adı geçmektedir. Akkuş, T. (2008) Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 121.

Fener Alayı

Bu akşam Gazi'nin yeşilyurdu teşrifini tesit eylemek üzere muazzam bir fener alayı icra edilecek ve buna bilumum mekatip talebesiyle esnaf cemiyetleri ve müessisat iştirak edecektir. Hususi istihbarımıza göre alaya belediye önünden başlanacak ve Çekirge'ye gidip gelinecektir.

Atatürk'ün Bursa'ya gelişiyle ilgili gazetenin ilk sayfasında "Yüce Konuklar" başlığıyla, Turgut imzalı bir şiir yer almaktadır.

Yüce Konuklar

Tarih diyor İstanbul'un, Edirne'nin, Bursa'nın
Şeref vermiş taliine fethi birer sultanın

Haykırıyor sana bütün cihanların tarihi
Bin yaşa ey Türk ilinin başdan başa fatihi!

Bu şehirler bu mutedler değil sade zaferin
Milliyetim, istiklalim bütün senin eserin.

Bursa esir, Bursalılar çoluk çocuk esirken
Türbelerden hatta imdat imdat sesi gelirken.

Göklere ilham gibi büyük adım inerdi
Sessiz sessiz ruhumuzdan sızan kanlar dinerdi.

Esir iken kurtardığın Bursalılar fedadır
Senin büyük başın için şahid buna hüdadır.

Hoş geldin ey devletimin milletin muncisi
Bin yaşasın yanındaki iffet, ismet incisi.

Turgut

("Gazi Paşamız ve Refika-İ Muhteremeleri Dün 4.30'da Yeşilyurdu Teşrif Buyurdular", 1924, s. 1-2).

Ertuğrul gazetesinde Bursa'da yapılan seçimlere de yer verilmiştir. "İntihabat Neticelendi" başlıklı haberde (18 Aralık 1924); hararetli propagandalarla yapılan milletvekilliği seçiminin 16 Aralık 1924 Salı günü yapılan Bursa seçimleri ile sona erdiği, Bursa'nın 172 kişilik ikinci seçmeninden 134'ünün oyunu -Kutül-Amare'de büyük başarılar elde eden, Kurtuluş Savaşı'nın önemli komutanlarından olan- Nurettin Paşa'nın, 38'inin oyunu Emin Bey'in aldığı belirtilmektedir. Bu şekilde Nurettin

Paşa'nın Bursa çevresinden aldığı 102 oyla birlikte 236 oy aldığı, Emin Bey'in de çevreden aldığı 142 oyla birlikte 180 oy aldığı belirtilmektedir. Böylece Nurettin Paşa 56 oy fazlasıyla seçimleri oy çokluğu ile kazanmıştır.

Bursa'da şimdiye kadar bu kadar çekişmeli bir seçim görülmediği, bu mücadelenin halkın siyasi haklarını kullanmasındaki ilgi ve alakasının çok sevindirici olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tek dereceli seçimlerin kabulü halinde, gelecekteki seçimlerin nasıl olacağına burada yapılan seçimin ışık tuttuğu ifade edilmektedir (“İntihabat Neticelendi”, 1924, s. 1).

Başka bir haberde gazetenin 15 Ocak 1925 tarihli nüshasında “Belediye İntihabatı İçin Hazırlıklar” başlıklı haberde; Belediye seçimleri için mahallelerde defterlerin büyük bir gayretle hazırlandığı, bütün mahalle sakinlerinin deftere kaydedildiği belirtilmektedir. Ev sahipleri, kiracılar, muhacirler bütün herkesin seçimlere katılacağı, demokrasinin bu önemli tezahürüne herkeste tatlı bir şevk ve heyecan olduğu aktarılmaktadır (“Belediye İntihabatı İçin Hazırlıklar”, 1925, s. 2).

Gazetenin 2 Mart 1925 tarihli nüshasında “Belediye İntihabatı” başlıklı haberde; 1 Mart 1925 tarihine kadar oy sayımının devam ettiği, oyların çoğunu kimin aldığı az çok belli olduğunun, ancak kesin sonuçlar için bir iki gün daha beklemek gerektiği bildirilmektedir. Haberin devamında ise bazı kanuni sebepler nedeniyle belediye seçimlerinin iptal edileceği şeklinde duyurular bulunduğu da ifade edilmektedir (“Belediye İntihabatı”, 1925, s. 1).

Bursa'daki resmi kurumlarla ilgili gazetede yer alan haberlerde ayrıntılı bilgilere yer verilmiş, kurumların işleyişi ve yönetimdeki aksaklıklar sıklıkla dile getirilmiş, ayrıca kurumlardaki idari atamalarla ilgili de bilgi verilmiştir.

Bursa Osmanlı devletinin önemli ve merkezi bir şehri olma özelliğini Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir. Devletin ileri gelenleri bu şehri belirli aralıklarla ziyaret etmişlerdir. Ziyaretler arasında hiç kuşkusuz en önemlisi Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün şehri ziyaretleridir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Gazi Mustafa Kemal Paşa Bursa'ya 18 defa gelmiştir. Atatürk'ün Bursa ziyaretleri şehirdeki imar ve bayındırlık faaliyetlerini de teşvik etmiştir. Kurulacak sanayi tesislerinin planları ve şehir düzenlemesi faaliyetleri Atatürk'ün talimatlarıyla daha da hızlanmıştır.

Ayrıca Atatürk bu ziyaretlerinde yeni kurulan okulları ve eğitim kurumlarını gezmiş ve denetlemiş, şehir halkıyla sıkça bir araya gelmiştir. İlgili başlık altında yer verildiği üzere 1 Eylül 1924 tarihli Ertuğrul gazetesi nüshasının neredeyse tamamının Atatürk'ün Bursa'yı ziyaretine ayrılmış olması Bursa halkının bu ziyarete verdiği değer somut bir tezahürdür.

4.3.3. Ulaşım Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından itibaren, Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da ulaşım altyapısı modernleştirme ve millileştirme politikalarının bir parçası olarak geliştirilmiştir. Osmanlı döneminden kalan sınırlı demiryolu ve karayolu ağları, ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla genişletilmiştir. Bursa, Marmara Bölgesi'nin stratejik konumu sayesinde (deniz, kara ve demiryolu bağlantılarıyla) bu süreçte önemli bir merkez haline gelmiştir.

Ertuğrul gazetesi ulaşım faaliyetleri bakımından incelendiğinde ilk olarak “Vapur Niye Gelmiyordu” başlıklı haber dikkat çekmektedir. 12 Aralık 1923 tarihli bu haberde; 2-3 gündür İstanbul postasının gelmemesinden dolayı değişik söylentiler ve tahminler ortaya çıkması üzerine gazetenin başyazarı, Vali Bey'i ziyaret ederek durumla alakalı bilgi almıştır. Vapurun gelmeme sebebinin İstanbul'da meydana gelen 5 veba vakası üzerine Sıhhiye Vekaleti'nin (Sağlık Bakanlığı) yolculuk edenlerden veba aşısı evrakı talep etmesi olduğu belirtilmektedir (“Vapur Niye Gelmiyordu”, 1923, s. 2).

20 Aralık 1923 tarihli başka bir haberde ise “Yeni Vagonlar” başlığı altında; Mudanya-Bursa Şimendifer Kumpanyası'nın Haydarpaşa hattı vagonlarından daha şık 3 adet yeni yolcu vagonu istediği haberi yer almaktadır. Alınan bilgiye göre lokomotiflerin seyir hızlarını artırmak için iki istim kazanı alındığı ve teslim edilmek üzere olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yeni kazanlı süratli lokomotiflerle yeni ve şık vagonların 10-15 güne kadar sefere başlayacağı bilgisi yer almaktadır (“Yeni Vagonlar”, 1923, s. 1).

Vagonlarla ilgili yine “Yeni Vagonlar” başlığı ile 20 Mart 1924 tarihli nüshada yer alan haberde; daha önce istenilen vagonların geldiği ve işlemeye başladığı belirtilmektedir. Vagonlardan biriyle seyahat eden bir yolcunun ifadesine göre vagonların gayet rahat olduğu, kumpanyanın diğer vagonları da yenilemesi gerektiği

aktarılmaktadır. Eski lokomotiflerin kazanları da yenilenmiş, bundan sonra trenin Bursa'dan Mudanya'ya bir saat kırk beş dakikaya ulaşabilecekleri belirtilmektedir. Hatta hattın çok dolambaçlı olmaması durumunda yolculuk süresinin bir buçuk hatta bir saat on beş dakikaya inebileceği de bildirilmektedir. Haberin devamında 45 dakikada müşterilerini Bursa'ya ulaştıran otomobillerin sayısının artması halinde ise tren kumpanyasının hattı düzeltip düzeltemeyeceği sorulmaktadır (“Yeni Vagonlar”, 1924, s. 2).

Gazetenin birkaç sayısında Mudanya'ya gelen vapurlardaki yolcuların sağlık durumlarını, bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadıklarını kontrol etme vazifesi olan doktorla ilgili şikâyetler tespit edilmiştir. 7 Ocak 1924 tarihli nüshada Mümtaz Ali isminde bir yolcu Jurnal Kurdu vapurlarıyla gelen muhacirler arasında bulunan bir cenazenin muayenesinin yapılması için hükümet ve belediye doktorlarına haber gönderilmesine rağmen, doktorun 4 saat sonra geldiği, insanları uzun süre deniz üzerinde bıraktıkları, komisyon erkânına yapılan şikâyetin de gerekli yerlere ulaştırılmadığı haberi yer almaktadır (“Mudanya'dan Bir Şikayet”, 1924, s. 2).

17 Ocak 1924 tarihli “Mudanya'dan Bir Şikayet Daha Varid Olmuştur” başlıklı haberde ise; 10 Ocak 1924 Perşembe günü Mudanya'ya gelen Sevinç Vapuru ve yolcularının indirilmeyerek bir buçuk saatten fazla tıbbi muayene ve doktor için bekletildikleri, vapurun sürekli düdüğü seslerine rağmen görevini layıkıyla yapmayan doktorun yolcuları o kadar beklettikten sonra muayene etmeden vapurdan inmelerine izin verildiği aktarılmıştır (“Mudanya'dan Bir Şikayet Daha Varid Olmuştur”, 1924, s. 2).

Tüm bunlara ilaveten, 20 Mart 1924 tarihli nüshada “Şimendiferimiz Hakkında” başlıklı haberde; 16 Mart 1924 Pazar günü Bursa Milletvekili Ali Hikmet Paşa'nın başkanlığında, Vali Vekili, Belediye Başkanı, Ticaret Odası Başkanı, İtibar-I Milli Bankası Müdürü, diğer ticaret erbabı, şehir eşrafı ve basın mensuplarından oluşan bir grupla bir araya geldiği belirtilmiş ve Ali Hikmet Paşa'nın, Bursa'nın hayatı olarak görülen tren hattı ile ilgili faydalı bilgiler verdiği kaydedilmiştir.

Ali Hikmet Paşa Bursa'nın geçmişi ile ilgili bilgi verdikten sonra Bursa'nın gelişmesinin ancak güneyden gelecek tren yolu hattı ile olabileceğini, Bozüyük-Bursa-Mudanya hattının Bursa'nın canlanmasına o kadar etki etmeyeceğini, Kütahya-

Tavşanlı-Bursa-Gemlik hattı projesinin her yönden en uygun olduğunu belirtmiştir. Paşanın fikrine göre Bursa-Mudanya hattının Bursa'dan Bozüyük'e ve Bursa'dan Okçugöl-Biga-Çanakkale'ye uzatılması da uygun olacaktır. Bursa'nın geçmişteki ekonomik önemini tekrar kazanması amacıyla bu hatların yapılması için gerekli çabanın sarf edileceğine ilişkin açıklamalar da ilgili haberin ayrıntıları arasındadır ("Şimendiferimiz Hakkında", 1924, s. 1).

Ulaşım faaliyetleriyle ilgili yer alan haberlere genel olarak bakıldığında; özellikle deniz ve tren ulaşımının öne çıktığı görülmektedir. Deniz ulaşımıyla ilgili haberlerde o dönemde salgın bir hastalık olarak öne çıkan veba hastalığından dolayı vapur yolcularının doktor kontrolüyle şehre alınması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca tren hatlarıyla ilgili de özellikle Bursa'nın kalkınması için güneyden gelen tren hattının önemine değinilmiş ve bu hatla ilgili haberlere yer verilmiştir. Tüm bunların yanısıra gazetede vagonların yenilenmesinin de bir zaruriyet olduğuna dair vurgu çalışmanın dikkat çeken tespitleri arasındadır.

5. SONUÇ

5.1. Sonuçlar

Bu çalışmada Ertuğrul gazetesinin 1923-25 yılları arasındaki 114 nüshası incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda gazetede haber konusu olan olaylar sınıflandırıldığında; gazetenin hemen hemen her konuya sayfalarında ayrıntılı olarak yer verildiği görülmüştür. Asayiş olayları, iklim olayları ve afetler, eğitim ve kültür faaliyetleri, Bursa'da mübadele, tarımsal faaliyetler, ticaret hayatı, Bursa'da imar ve bayındırlık faaliyetleri vb. gibi konulara gazete sayfalarında ayrıntılı olarak yer verildiği görülmüştür. Bu haberlerden yola çıkarak dönemle ilgili Bursa yerelinde, ülke genelinde cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan zorluklar ve sıkıntılar ve bunlarla ilgili çözüm yolları Ertuğrul gazetesinin sayfalarında yer almıştır. Gazete önerdiği çözüm yollarında eleştiriden kaçınmamıştır. Hatta bazı haberlerini ilgi çekici ve şaşırtıcı başlıklarla vermiştir. Özellikle Bursa'nın işgali sırasında sansür ve baskı neticesinde fazla yayın imkânı bulamayan gazete işgalden sonra daha özgürlükçü bir yayın yapmıştır. Bursa'nın resmî gazetesi olan Hüdavendigâr gazetesi ile kıyaslandığında Ertuğrul gazetesi daha cesur ve özgürlükçü bir yayın politikası izlemiştir. Ertuğrul gazetesinin başyazarı Mümtaz Şükrü Bey 19 Aralık 1920 günü işgalciler tarafından tutuklanmış ve Yunan askeri mahkemesinde yargılanmıştır. Mümtaz Şükrü Bey serbest bırakıldıktan sonra Yunanlılar Milli Mücadeleyi desteklediği gerekçesiyle o dönemde Ertuğrul gazetesinin bir daha yayımlanmasına izin vermemişlerdir.

Milli Mücadele dönemi Bursa'da en çok gazetenin yayımlandığı dönem olmuştur. Bunun en önemli nedeni olarak Yunan işgaline karşı direnişi örgütleme çabası olmakla birlikte bir diğer sebep ise İstanbul gazetelerinin Bursa'ya ulaşamamış olması ve halkın Anadolu'da neler olup bittiğine duyduğu merak sayılabilir. İşgal sırasında gazeteler sıklıkla kapatılmış bu sebepten dolayı gazeteler farklı adlarla basılmak suretiyle yayın mücadelesini sürdürmeye çalışmışlardır. Bu dönemde Bursa'da aralıklarla da olsa yayını sürdürülen ve yeni yayımlanan gazeteler: Mücadele, Kafkas, Millet Yolu Gündüz, Adalet, Hüdavendigâr, Ertuğrul, Kevkeb, İntibah, Yoldaş, Kardeş, Hakikat, Arkadaş, İnkılap adlı gazetelerdir. Bu gazetelerin

dışında Yeni Hayat, Genç Kalemler, Bursa Mecmuası, Alem-i Musiki, Lokman Hekim, Yeni Bursa ve Çocuk adlı yayınlar da yayımlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Yunan işgaline uğramıştır. Bursa'da Yunan işgali iki yıl iki ay sürmüştür bu dönemde yayımlanan Ertuğrul, Gündüz, Millet Yolu, Kevkeb, Yoldaş, İntibah gibi gazetelerin Milli Mücadeleyi destekleyen bir yayın politikası izledikleri bilinmektedir. Diğer yandan Mücadele, Adalet ve İnkılap gazetelerinin ise aleni olarak işgali destekledikleri kabul edilmektedir. Milli Mücadele sonrasında bu gazeteleri çıkaranlar vatana ihanet suçundan idama mahkûm edilmişlerdir.

Söz konusu yıllarda Bursa'da memleketin birçok noktasında olduğu gibi gazeteciler yalnızca gazetecilik mesleğini icra etmekle kalmamışlar bunun yanında Yunan işgaline karşı milli direnişin de örgütlenmesinde öncü rol oynamışlardır. Bu dönemde İstanbul basını neredeyse tümüyle işgalci bir tutum izlerken, Bursa basını genel olarak Milli Mücadeleyi desteklemiştir. Ayrıca Bursa'da en çok gazetenin Milli Mücadele döneminde yayımlandığını da bir kez daha belirtmek gerekir.

Çalışmada ayrıca Ertuğrul gazetesinin bazı konuları belirli aralıklarla sayfalarına haber olarak taşıdığı görülmektedir. Örneğin mübadele konusu gazetenin birçok sayısında gündem yapılmış ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bilindiği üzere Lozan antlaşması ile birlikte Anadolu'daki Rumlar ve Yunanistan'daki Türkler yer değiştirmişlerdir. Bu olay her iki coğrafyayı da iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Dolayısıyla Ertuğrul gazetesi mübadele meselesini önemseyerek sayfalarında mümkün olduğunca bu meseleyi incelemeye çalışmıştır. Çalışmada bu konuyla ilgili bilgiler” Bursa'da mübadele” başlığı altında toplanmıştır.

Ertuğrul Gazetesi yeni kurulan Cumhuriyetin ilk yıllarında izlemiş olduğu yayın politikasıyla Bursa halkını yakından ilgilendiren ve çözüm bekleyen hemen hemen her soruna sayfalarında yer vererek halkın sesi olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşu sırasında yaşanan zorluklar ve ortaya çıkan sorunlar ülke genelinde olduğu gibi Bursa özelinde de kendini hissettirmiştir. Gazete milliyetçi ve milli mücadeleyi destekleyen yayın politikasıyla önemli ve etkili bir işlev görmüştür.

Çalışmanın zaman aralığıyla örtüşen yıllarda (1923-1925) ise gazetenin haftada iki gün olmak üzere pazartesi ve perşembe günleri yayımlandığı tespit

edilmiştir. Ertuğrul gazetesi matbaacı ve vatansever gazeteci Ahmet Refik yönetiminde her zaman milli mücadeleyi destekleyen, işgale karşı koyan bir yayın organ olarak varlığını sürdürmüştür. Kısaca gazete milliyetçi ve meşrutiyetçi bir politika izlemiştir. Ayrıca Ertuğrul gazetesi Bursa dışında Balıkesir ve İzmir gibi kentlere de gönderilmiştir.

1927 tarihli Bursa vilayeti salnamesinde: “Muin-i Hilal matbaasında basılan bu gazete ciddi ve dürüst neşriyatıyla çok okuyucu kazanmıştır” ifadesi yer almıştır. Bursa vilayeti salnamesine göre Ertuğrul gazetesi 1926 yılında yayın hayatına son vermiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde Ertuğrul gazetesi Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa’da yayımlanan yerel bir gazete olmasına rağmen gazete nüshaları detaylı olarak incelendiğinde hem yerel hem ulusal gündemi titizlikle takip edip okuyucularına aktarmaya çalışması ve bunu yaparken de tarafsız bir yayın politikası sürdürmeye dikkat etmesi sebebiyle dönemin ve özellikle de kadim şehir Bursa’nın tarihine ışık tutacak kıymettedir.

5.2. Öneriler

Bu çalışma, Ertuğrul gazetesine ilişkin ilgili literatürdeki ilk kapsamlı çalışma olması yönüyle öne çıkmaktadır. Yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde tıpkı Ertuğrul gazetesi gibi daha birçok gazetenin de arşivde var olduğu görülmüş ve bu gazetelerle ilgili çalışmaların da günümüze kazandırılması çalışmanın önemli çıkarımları arasındadır. Bu nedenle bu tez çalışmasının birincil önerisi geçmiş yıllara yönelik süreli yayın araştırma ve incelemelerinin daha da artması gerektiğidir. Bursa özelinde bakıldığında ise bu çalışma öncülüğünde yeni araştırmalara fikir vermesi beklenmektedir. Çalışmanın araştırma safhasında gazetenin orijinal nüshaları yoğun olarak incelenmekle birlikte Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesinde yapılan çalışmalarda orijinal nüshaların dijitale aktarılmamış olması zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu tür kaynakların daha sonraki çalışmalara veri oluşturması için en kısa zamanda dijitale aktarılması bu çalışmanın diğer bir önerisidir.

KAYNAKÇA

“1 Mayıs”, (1 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 748.

“23 Nisan Bayramı”, (24 Nisan 1924). *Ertuğrul*, 746.

Akkuş, T. (2008). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Akpınar, M. (2002). Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı, *Türkler Ansiklopedisi*.

Aktar, A. (2006). *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Ekonomik Sonuçları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

“Allah Kurtarsın”, (27 Mart 1924). *Ertuğrul*, 738.

Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 2, ss. 181-192.

Arı, K. (2008). *Bursa'da Mübadele ve Göçmenler (1923-1930)*, Bursa.

Aslan, A. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları.

“At Koşusu”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.

“Ayın Tarihi”, (27 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 712.

Aydın, M., Kaya, P. H. ve Karaçor, Z. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri (1403-1451)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Baltacı, C. (1992). Bursa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 423-434.

- Baykal, K. (1993). *Bursa ve Anıtları*, Bursa: Ayhan Matbaası.
- Baysal, J. (2010). *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar (1729-1875)*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- “Belediye Elektrik Mühendisi”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Belediye İntihabatı”, (2 Mart 1925). *Ertuğrul*, 828.
- “Belediye İntihabatı İçin Hazırlıklar”, (15 Ocak 1925). *Ertuğrul*, 815.
- “Belediyemizin Güzel Tasavvurları”, (2 Mart 1925). *Ertuğrul*, 828.
- “Belediyenin Faaliyeti Sıhhiyesi”, (13 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- “Belediyenin Faaliyetleri”, (20 Mart 1924). *Ertuğrul*, 736.
- “Bir Aylık Vukuat-ı Zabıta”, (6 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 703.
- “Bir Aylık Zabıta Vukuatı”, (12 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 750.
- “Bir Kafile Geldi”, (10 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- “Bir Tavzih”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Bu da Un ve Ekmekten”, (3 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 703.
- “Bursa Albümü”, (9 Mart 1925). *Ertuğrul*, 830.
- “Bursa Belediye Riyasetinden”, (19 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 699.
- “Bursa Sergisi”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Bursa Suları”, (12 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 750.
- “Bursa Ziraat Mektebi Müdüriyetinden”, (28 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 730.
- “Bursa Zulmetler İçerisinde”, (22 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 700.
- “Bursa’ımız Maarifi”, (13 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 707.
- “Bursa’ımızın Haritası”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Canbali Köprüsü”, (3 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 714.
- “Cemaleddin Afgani”, (5 Şubat 1925). *Ertuğrul*, 821.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye”, (7 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 724.

- “Cerr ve Tenvir-i Elektriki”, (6 Mart 1924). *Ertuğrul*, 732.
- “Cerr ve Tenvir-i Elektriki İmtiyazı İmzalandı, Mösyö Lode Şehrimizde” (12 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 828.
- “Cuma Günkü At Koşuları”, (15 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 690.
- Çapa, M. (1988). Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 2.
- Çeçen, K. (1996), *Bursa Suları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, O. (1994). *Sicillere Göre Bursa’da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- “Darüleytam ve Zavallı Yetimlerimiz”, (12 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 697.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Trabzon Reji Şirketi 1883-1914*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2012). Samsun Reji İdaresi, *Samsun Sempozyumu 3*, 13-16 Ekim 2011, Samsun: Ceylan Yayıncılık, ss. 393-400.
- Dölek, D. (2017). *Osmanlı’da Yetim Çocuklar ve Darüleytamlar*, Libra Kitap.
- “Dülger Esnafı Cemiyeti'nden”, (12 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 697.
- “Elektrik Saatleri”, (11 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 725.
- “Elektrik Tenvirati ve Tramvayı”, (18 Aralık 1924). *Ertuğrul*, 808.
- “Emval-i Metruke”, (13 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 713.
- Erdem, U. (2016). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Berikan Yayınevi.
- Erhan, G. (2019). *Bursa Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri (1912-1927)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- “Esnaf Hareketleri”, (25 Aralık 1924). *Ertuğrul*, 809.
- “Fererler ve Sörler Gidiyor”, (11 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 689.
- Gabriel, A. (1958), *Bir Türk Başkenti Bursa*, Ankara: MEB Yayınları.

- “Gazi Paşamız ve Refika-İ Muhteremeleri Dün 4.30’da Yeşilyurdu Teşrif Buyurdular”, (1 Eylül 1924). *Ertuğrul*, 779.
- “Gemlik Muhacirlerinin Teşekkürü”, (7 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 724.
- “Gemlik Belediye Tababeti”, (11 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 773.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C. I. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- “Hayvan Hastanesi”, (7 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 715.
- “Hazırlıklarımız”, (13 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 707.
- “Her Nev’i Sobalar”, (1 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 695.
- Heredot, (2013). *Tarih*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, (24 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 711.
- Hür, A. (2016). *Gayrimüslimlerin Öteki Tarihi*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Işık, Z. (2021). *Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (51), ss. 51-82.
- “İhtiyat Zabıtları Cemiyeti”, (12 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 697.
- “İmar ve İskân Müdüriyeti”, (29 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 702.
- “İmara Doğru”, (3 Mart 1924). *Ertuğrul*, 731.
- İnalcık, H. (1994). *Bursa’nın İpek Ticareti ve Ekonomik Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: TTK Yayınları.
- “İntihabat Neticelendi” (18 Aralık 1924). *Ertuğrul*, 815.
- İpek, N. (1994), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- “İskân, İmar Faaliyetleri”, (24 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 720.

- “İstifa”, (11 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 773.
- “Jandarma Kasasındaki Sirkat”, (19 Ocak 1925). *Ertuğrul*, 816.
- “Jandarmamızın Faaliyeti”, (17 Mart 1924). *Ertuğrul*, 735.
- Kaplanoğlu, R. (1999). *Bursa’da Mübadele*, Ankara: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. ve Kaplanoğlu, O. (2019). *Tipodan Ofset'e Bursa Basın Tarihi*, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- “Kaplıcalarımız”, (9 Haziran 1924). *Ertuğrul*, 758.
- “Kar ve Kış”, (11 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 725.
- Karpat, K. (2003), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaya, M. (2017). Lozan Mübadillerinin Bursa’ya İskânları, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- “Kız Muallim Mektep Binası”, (21 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 776.
- “Kozacılığımız İçin”, (29 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 755.
- “Köy Mektupları”, (20 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 710.
- “Köy Mektupları” (27 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 731.
- Küpeli, Ö. (2007). Az Bilinen Yönleriyle Atatürk, Necmi Ülker (ed.), *Atatürk’ün Bursa Gezileri ve Halkla Münasebetleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, ss. 123-144.
- “Kütüphanelerde Tetkikat”, (20 Mart 1924). *Ertuğrul*, 736.
- “Lodos” 14 Şubat 1924). (*Ertuğrul*, 726.

- “Lodos, Yağmur, Kar”, (24 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 711.
- “Mahalle Aralarında Top”, (9 Mart 1925). *Ertuğrul*, 830.
- “Malarya ve Kinin Tevziatı”, (11 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 773.
- “Maliyede Tebeddüller”, (10 Mart 1924). *Ertuğrul*, 733.
- “Mebusan Tahsisatı, Şehrimizdeki Tesirleri”, (24 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 720.
- “Mebzul Yağmurlar”, (11 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 773.
- “Morino Balık Yağları”, (18 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 691.
- “Mösyö Huisler Geliyor”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Muallimler Cemiyeti İntihabatı”, (10 Mart 1924). *Ertuğrul*, 733.
- “Mudanya Tababeti”, (11 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 773.
- “Mudanya’da Hazırlıklar”, (6 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 704.
- “Mudanya’dan Bir Şikayet”, (7 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 715.
- “Mudanya’dan Bir Şikayet Daha Varid Olmuştur”, (17 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 718.
- “Muhacirinin Sineması Alınıyor”, (14 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 726.
- “Muhacirlere Yardım”, (10 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 705.
- “Muhacirlerimiz”, (31 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 713.
- “Muhacirlerimiz Geldi”, (20 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 710.
- “Muhacirlerimiz Geliyor”, (15 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 708.
- “Muhacirlerimiz İçin”, (27 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 712.
- “Muhacirlerimize İntizar”, (17 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 709.
- “Muhacirlerimize Tevziat”, (28 Mart 1924). *Ertuğrul*, 748.
- “Muhacirlerimize Yardım Cemiyeti”, (13 Aralık 1923). *Ertuğrul*, S.
- “Muhacirlerin Gedikleri”, (27 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 712.
- “Muhacirlerin İrfan İştियakı”, (3 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 717.

- “Muhterem Halkımıza” (3 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 717.
- “Musevi Vatandaşlar”, (1 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 695.
- “Mübadele Hazırlıkları”, (18 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 691.
- “Mübadele ve İskân Kadrosu”, (3 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 703.
- “Mübarek Bayram”, (1 Mayıs 1924). *Ertuğrul*, 748.
- “Mübarek Berat Gecesi”, (20 Mart 1924). *Ertuğrul*, 736.
- “Mübarek Miraç Gecesi”, (3 Mart 1924). *Ertuğrul*, 731.
- “Nafia Haberleri”, (1 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 695.
- “Nafia Haberleri”, (12 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 697.
- “Nafia Haberleri”, (3 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 714.
- “Nafia İşleri”, (3 Mart 1924). *Ertuğrul*, 731.
- “Ocağımızın Faaliyeti”, (21 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 776.
- “Ocağın Müsameresi”, (25 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 729.
- “Ocağın Teşekkürü”, (21 Ağustos 1924). *Ertuğrul*, 776.
- “Ocakta Konferans”, (14 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 726.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayınları.
- “Osmanlı Bankası ve Yahudiler” (18 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 727.
- “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası”, (27 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 712.
- “Ova ve Dereler”, (29 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 702.
- Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları
- Özen, O. ve Kuzucu, K. (2017). *Türk Basın Tarihinde Artin Asaduryan Matbaası ve Matbaada Basılan Süreli Yayınlar*, Ankara: Erdem Dergisi, S. 71-72, ss. 117-138.

- Öztan, G. G. (2013). *Türkiyede Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Y. (2010), *Bursa Basın Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Özyurt, E. D. (2007). 19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyıl Başındaki Yangınlar Sonrası Galata'da Kentsel Dokunun Değişimi ve Korunmuşluk Durumunun İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamukciyan, K. (2003). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar IV: Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- “Paşalar Şehrimizde”, (17 Mart 1924). *Ertuğrul*, 735.
- “Paşamızın Şerefine Darül Muallimatta Müsamere”, (13 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- “Pek Musib Bir Karar”, (18 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 727.
- “Pınarbaşı Suyu”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Polisimizin Hamiyeti”, (3 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 703.
- Quataert, D. (1984), Reji, Kaçakçılar ve Osmanlı Hükümeti, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- “Ramazan'a Hazırlık”, (2 Mart 1925). *Ertuğrul*, 828.
- “Regaip Gecesi”, (7 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 724.
- “Reji”, (29 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 702.
- “Sahnemiz ve Yahudiler”, (28 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 730.
- “Safa Banyosu”, (9 Haziran 1924). *Ertuğrul*, 758.

- “Sergide Hereke Kumaşları ve Fesler”, (22 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 692.
- “Soğuklar”, (15 Ocak 1925). *Ertuğrul*, 815.
- “Son Kar”, (13 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- Soofizadeh, A. (2020). Cemaleddin Afganî'nin İslam Birliği Düşüncesindeki Yeri ve Önemi, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) IV*, 2, 2020, Aralık, ss. 118-127.
- “Spor Sahası”, (22 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 692.
- Şahin, H. (1995). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- “Şair Haşmet ve Spor”, (22 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 692.
- “Şayan-ı Dikkat Bir Şikâyet”, (17 Mart 1924). *Ertuğrul*, 735.
- “Şehir İşleri”, (3 Mart 1924). *Ertuğrul*, 731.
- “Şimendiferimiz Hakkında”, (20 Mart 1924). *Ertuğrul*, 736.
- “Tahrir ve Meskukat Komisyonları”, (14 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 726.
- “Tamire Muhtaç Bir Haksızlık”, (15 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 690.
- “Tasfiye Komisyonu Nihayet Lağv Edildi”, (27 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 712.
- “Tasfiye Komisyonu'ndan” (24 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 711.
- TDK (2011)., *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temizgüney, F. (Mart 2018), Lozan Sonrası Ermeni Emval-İ Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928), *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 16, S. 62, ss. 301-334. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000500
- Temizkan, R. (2018). Türkiye'nin UNESCO Değerleri ve Turizm Potansiyeli, *Bursa Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Türkiye: Eğitim Yayınevi. ss. 164-176.
- “Tenvirattan Şikâyet”, (3 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 703.
- Tepekaya, M. ve Kaplan, L. (2003). Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10

- “Tirilye Darüleytamı Etrafında”, (15 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 698.
- “Tirilye’de Bursa Darüleytamı Müdüriyetinden”, (22 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 692.
- “Tiyatromuz”, (10 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 705.
- “Türk Ocağı İntihabı”, (9 Mart 1925). *Ertuğrul*, 830.
- “Türk Ocağı’nda”, (19 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 699.
- “Türk Ocağı’nın Muvaffakiyetli Adımları”, (13 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- “Türk Ocakları Kongresi”, (27 Mart 1924). *Ertuğrul*, 738.
- “Türkiye Musevilerine Bir Hitab”, (6 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 704.
- Türkoğlu Önge, S. (2007). Spatial Representation of Power: Making the Urban Space of Ankara in the Early Republican Period, *Power and Culture, Identity, Ideology, Representation* (ed. Osmond, J.; Cimdina, A), pp. 71-94.
- “Tütün Şirketi”, (8 Ekim 1923). *Ertuğrul*, 688.
- “Tütünlerimiz ve Şirketler”, (11 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 725.
- “Vapur Niye Gelmiyordu” (12 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 706.
- “Veba Dolayısıyla”, (13 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 707.
- “Yahudi Davası Etrafında”, (27 Mart 1924). *Ertuğrul*, 738.
- “Yahudiler ve Biz”, (19 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 699.
- Yaman Özçelik, M. (2005). *19. Yüzyıl Sonunda (1890-1893) Bursa Sosyal Hayatının Basındaki Yansıması: Bursa Gazetesi Örneği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- “Yangın Başlangıcı”, (11 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 725.
- “Yangın Başlangıcı”, (28 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 730.
- “Yeni Koza”, (9 Haziran 1924). *Ertuğrul*, 758.
- “Yeni Muhacirlerimiz Geliyor”, (14 Mart 1924). *Ertuğrul*, 734.
- “Yeni Vagonlar”, (20 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 710.
- “Yeni Vagonlar”, (20 Mart 1924). *Ertuğrul*, 736.

“Yeşil Türbenin Teneke Levhası”, (5 Mart 1925). *Ertuğrul*, 829.

“Yeşildeki Tahribat Etrafında”, (24 Ocak 1924). *Ertuğrul*, 718.

Yılmaz, M. (1992). *İktisattan Siyasete İktisat Kongreleri*. Ankara: Öz-İplik İş Sendikası.

“Yollarımız”, (22 Kasım 1923). *Ertuğrul*, 700.

“Yurt ve Muallim Mecmuaları”, (14 Şubat 1924). *Ertuğrul*, 726.

Yücel, C. (2020), 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Kentleşmesi Üzerine Bir Derleme, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020/3, ss. 200-230.

“Zabıta Vukuatı”, (31 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 713.

“Ziraat Bankası ve Kozalarımız” (16 Haziran 1924). *Ertuğrul*, 760.

“Ziraat Mektebimiz Yapılıyor”, (3 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 697.

“Zirai Kongre”, (17 Aralık 1923). *Ertuğrul*, 709.

http-1:

<https://www.nisanyanyeradlari.com/?y=&t=Nil%C3%BCfer&u=1&ua=0>.

(Erişim Tarihi: 10.01.2025)

http-2:

<https://www.belgeseltarih.com/karacabeyin-eski-rum-koyleri/>

(Erişim Tarihi: 10.01.2025)

http-3:

<https://www.dergibursa.com.tr/sehir-elektriginin-kalp-atislari/>

(Erişim Tarihi: 10.01.2025)

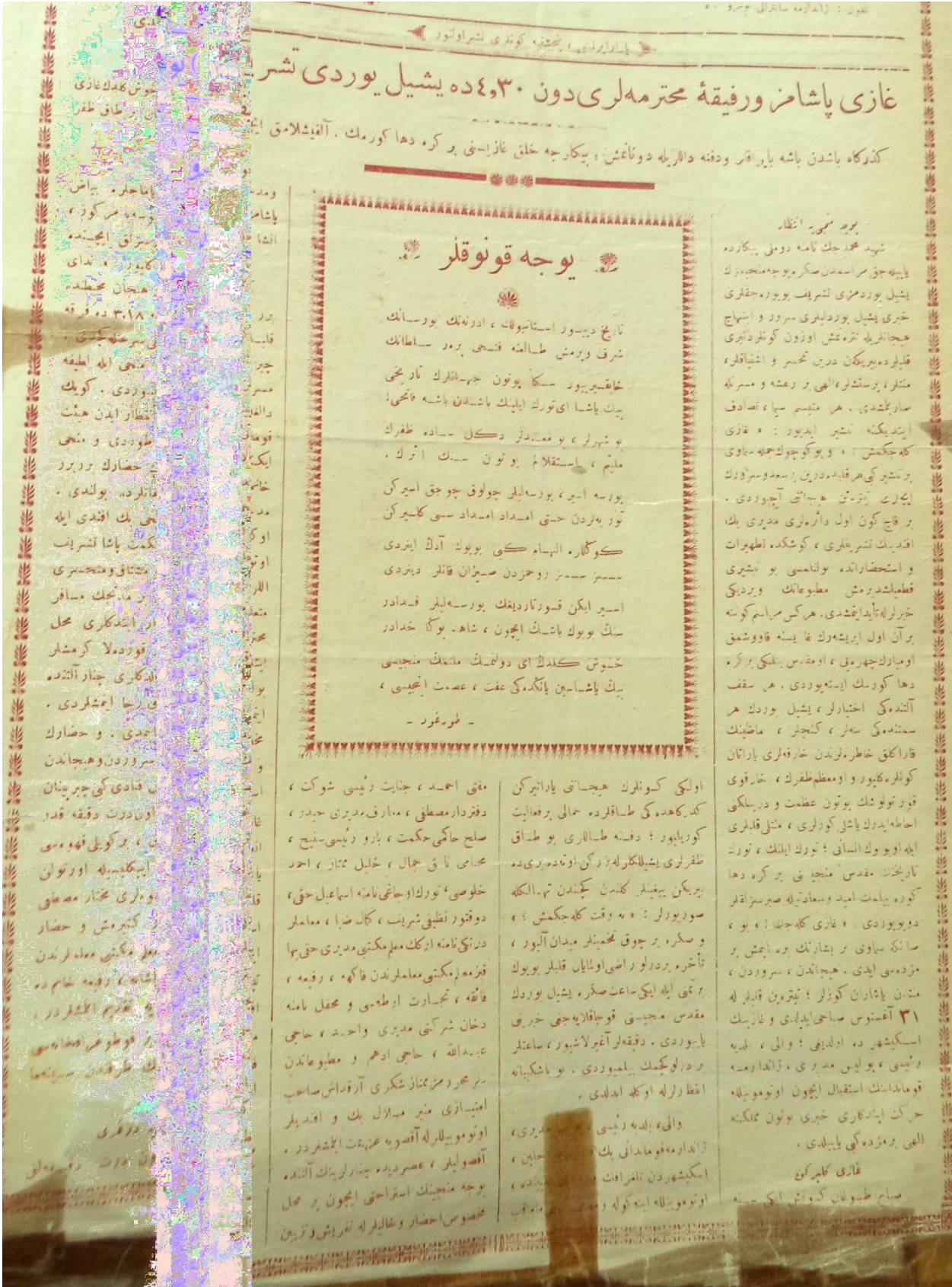
http-4:

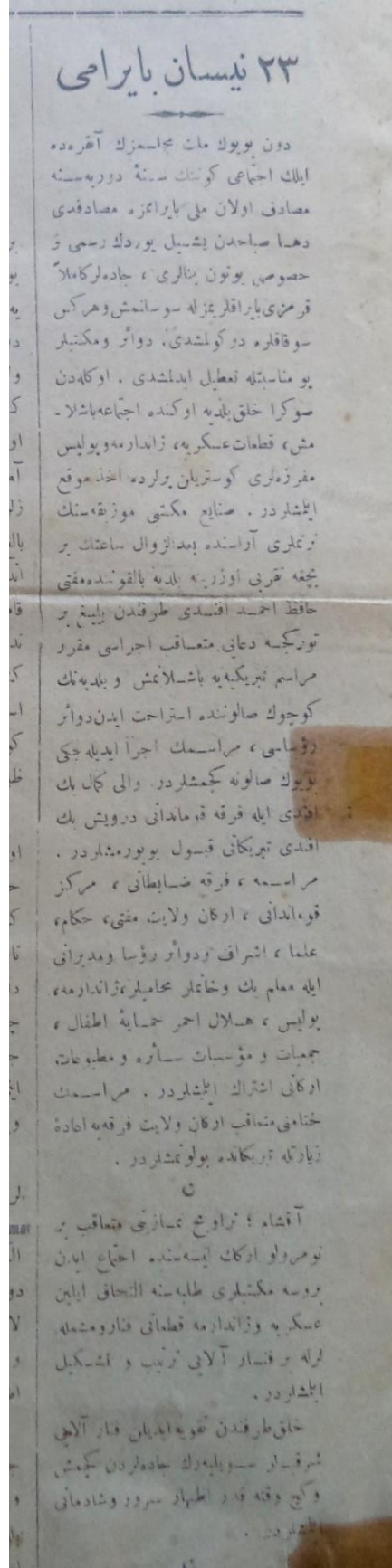
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111021>

(Erişim Tarihi: 10.01.2025)

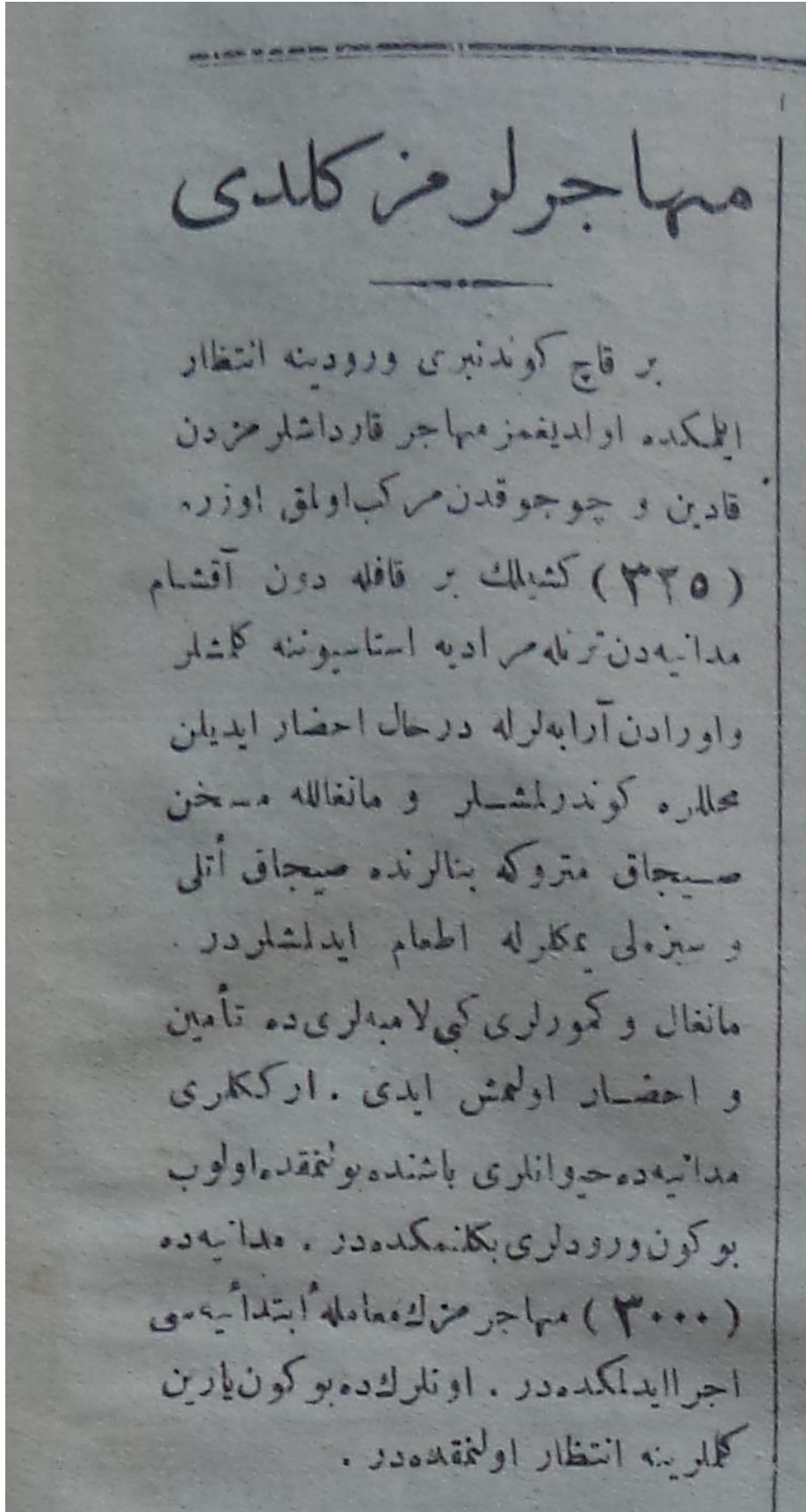
EKLER

Ek-1. Ertuğrul Gazetesi'nde Atatürk'ün Bursa Gezisi ((1 Eylül 1924). Ertuğrul, 779).

Ek-3. Ertuğrul Gazetesi'nde Yunanistan'dan Mübadele Nedeniyle Gelen İlk Muhacirlerin Haberi ((20 Aralık 1923). Ertuğrul, 710)

پاشا لر من شهر مزده

بچن صالی کونی برای تفتیش یشیل
یوردی تشریف بو بوران عزیز مسافر لر من
کاظم قره بکر و علی حکمت پاشا لر حضراتی
یخشنده کیجه سی بلدیه رئیس اسبق یاغچی
جمال بک کوشکنده کشیده ایدیلان
برضیافته بولندقدن صکره یوردده
شرفلرینه ترتیب ایدیلان مسامره تی تشریف
ایله مشلر ایرتسی یخشنده کونی الاف انغه
ساعت اون راده لرنده ایشیکلر دکتبانی
زیارت و تفتیش بو یوره رق اوکله یمکنی
یتیملرله برابر تناول و اوکله دن صکره
دارالمعلمآده ترتیب ایدیلان طلبه خاتملر
مسامره سینه شرف بخش ایله مشلر در .
جمعه کونی اوکله دن صکره تورک اوچاغی
طرفندن تورک اوچاغی سالوننده برچای
ضیافتی کشیده ایدلمش و اوچاق نامنه هیئت
اداره دن توفیق بکک نطقه کاظم قره بکر
پاشا و دیز بر نطقه مقاله بو یورمش و بغده
اوچاق یاغچه ننده غروب حالده فوطوغرافیلر
اخذ اولمشدر .

جمعه ایرتسی کیجه سی اعتبار ملی
بانقه سی مدیری حاجی صفوت بک طرفدان
شرفلرینه برضیافت ویرلمشدر .

بازار کونی خسته خانه نک جای ضیافته ،
کیجه سی ده تورک اوچاغی طرفندن ترتیب
ایدیلان مسامره ده بولندقدن صکره کاظم
قره بکر پاشا بوسباحکی ترنله استانبوله
عزیمت ایله مشلر و علی حکمت پاشا رذوات
سنازه طرفلرندن ادانیه قدر تشیع
ایدلمشدر . محترم مبعوثم علی حکمت
پاشا بر قاج کون دما شهر مزده قاله جقلر در .